

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı

BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ferhat APAYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2013

BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ferhat APAYDIN

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

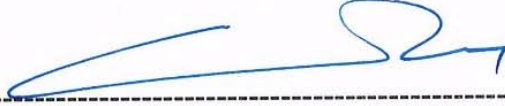
Yrd. Doç. Dr. Süleyman AÇIKALIN

Çorum 2013

KABUL VE ONAY

Ferhat APAYDIN tarafından hazırlanan “BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ” başlıklı bu çalışma, 08 Kasım 2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN (Başkan)

İmza

Prof. Dr. Müslüme NARİN

İmza

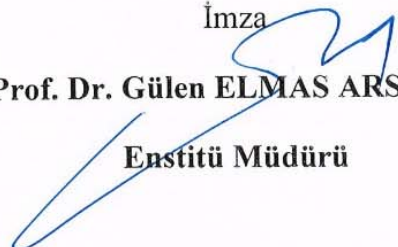
Yrd. Doç. Dr. Süleyman AÇIKALIN (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN

Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (08/11/2013)

Ferhat APAYDIN

ÖZET

APAYDIN, Ferhat. Büyümenin Ekonomi Politikği: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2013.

Ekonomik büyüme düşük gelir düzeyi ile tanımlanan ve eşitsiz gelir dağılımı, işsizlik ve yoksulluk gibi büyük problemleri olan Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) açısından çok önemlidir. Ekonomik büyüme, politik ve sosyal gelişmelerin yanı sıra, bu ülkelerin kalkınma sorunlarını çözmek için vazgeçilmez bir husustur. Küreselleşen dünya ekonomisinde yer alabilmek adına sürekli olarak ekonomik problemlerle boğuşan bu ülkeler ayrıca siyasi, sosyal ve hukuksal düzenlemeler yapma ihtiyacı da duymaktadırlar. Son küreselleşme dalgası içerisinde özellikle finansal reform çalışmaları ön plana çıkmıştır. Ne yazık ki, artan finansal serbesti ve küresel sistemle oluşturulan daha sıkı bağlar sonucu GOÜ'lerin ekonomik performansları daha fazla dalgalanma göstermiştir.

İktisadi büyüme teorilerinin odaklandığı temel nokta, bu sürecin önemini ve mantığını kavramaktır. GOÜ kategorisinde yer alan Türkiye için sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek oldukça önemli bir husustur. Ekonomik istikrar amaçlayan 1980 neoliberal dönüşüm sonrasında ve özellikle de 1990'lardan sonra Türkiye'nin istikrarsız bir büyüme performansı sergilediği gözlemlenmektedir. Bu istikrarsız büyümenin kaynağında 1980 sonrası uygulanan reformlar olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada veri toplama, belge tarama ve içerik çözümlene yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışma okuyucuya Türkiye'nin 1980 öncesi ve sonrasında gerçekleştirdiği ekonomik büyüme performansındaki farklılıkları göstermeyi hedeflemiştir. 1980 öncesinde daha çok iç kaynaklara dayalı bir ekonomik performans yaklaşımı benimsenirken, 1980 sonrası dönemde yabancı kaynaklara bağımlılık artmıştır. Ayrıca, finansal serbestlik ve finansal küreselleşme yılları olan 1990'lardan sonra Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı daha fazla oynak hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politik, Ekonomik Büyüme, Küreselleşme, Neoliberal Dönüşüm, İstikrarsız Büyüme

ABSTRACT

APAYDIN, Ferhat. Political Economy of Growth: The Case of Turkey, Master Thesis, Çorum, 2013.

Economic growth is very important issue for developing countries which are defined with lower income levels, and having big problems such as uneven income distribution, unemployment and poverty. Economic growth, besides with political and social improvements, is an indispensable subject for developing economies to solve their development problems. These countries constantly fight with economic problems in order to take place in today's global economy, and they also feel the need to upgrade their political, social, and legal frameworks. Financial liberalization programs came to the foreground during this latest globalization wave of 1990s. Unfortunately, as a result of financial liberalization efforts and stronger ties with the global economy, developing countries have experienced higher economic fluctuations

All reforms conducted in developing economies are aimed at increasing economic performance. The main point of economic growth theories along this line is to understand the importance and the logic of the economic growth process. It is very important for Turkey to achieve sustainable economic growth as a developing economy. After the 1980 neoliberal transformation program which aimed at economic stabilization and especially after 1990s, it has been observed that Turkey has been experiencing an unstable economic growth performance. It is believed that the reforms implemented after 1980 is the main source of this unstable growth.

Data collection, document screening, and content analysis methods are used in this study. This study aims to show the reader differences between before and after 1980 period in terms of economic performance of Turkey. It is argued that while economic performance of Turkey before 1980 was mainly domestic resources driven, dependence on foreign resources increased strongly after the 1980 period. Moreover, it is further argued that Turkey's economic performance became much more volatile especially after financial liberalization and globalization years of 1990s.

Key Words: Political Economy, Economic Growth, Globalization, Neoliberal Transformation, Unstable Growth

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
TABLOLAR LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı.....	5
1.1.1. Büyümenin Kaynakları.....	7
1.1.2. Büyümenin Ölçülmesi	9
1.2. Ekonomi Politik Kavramı	11
1.2.1. Ekonomi Politik'in Konusu, Yöntemi ve Kapsamı	13
1.2.2. Ekonomi Politik Perspektiften Büyüme	15
1.3. Küreselleşme Kavramı	17
2. TEORİK ÇERÇEVE: BÜYÜME TEORİLERİNE FARKLI YAKLAŞIMLAR....	21
2.1. Klasik Büyüme Teorisi	21
2.1.1. Adam Smith'in Görüşü.....	22
2.1.2. Thomas R. Malthus'un Görüşü	23
2.1.3. David Ricardo'nun Görüşü.....	25
2.1.4. Klasik Büyüme Teorisinin Değerlendirilmesi.....	26
2.2. Modern Büyüme Teorileri.....	28
2.2.1. Harrod-Domar Modeli.....	29
2.2.1.1. Domar Modeli.....	30
2.2.1.2. Harrod Modeli.....	33

2.2.1.3. Modelin Değerlendirilmesi	37
2.2.2. Neoklasik Büyüme Modeli.....	38
2.2.3. İçsel Büyüme Teorileri	42
2.3. Marxist Büyüme Teorisi	46

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 1980 ÖNCESİ BÜYÜME PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. 1950 ÖNCESİ TÜRKİYE’DE BÜYÜME SÜRECİ VE POLİTİKALAR.....	55
1.1. Osmanlı Devletinden Kalan Miras.....	55
1.2. 1923-1938 Dönemi (Atatürk Dönemi).....	56
1.2.1. 1923 Kuruluş Yılları ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı.....	58
1.2.2. 1930-1938 Dönemi (Devletçilik Yılları).....	62
1.3. 1939-1950 Dönemi (İnönü’lü Yıllar ve Savaş Dönemi).....	67
2. 1950 SONRASI TÜRKİYE’DE BÜYÜME SÜRECİ VE POLİTİKALAR	70
2.1. 1950-1960 Dönemi (Menderes Dönemi)	70
2.2. 1960-1980 Dönemi (Planlı Yıllar ve İthal İkameci Dönem)	79

III. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980 NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM SONRASI BÜYÜME PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. KÜRESELLEŞME OLGUSU VE 1980 SONRASI UYGULANMAYA BAŞLANAN NEOLİBERAL POLİTİKALAR	92
1.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ve Küreselleşme.....	92
1.2. 1980-1982 Geçiş Dönemi	102
1.3. 1983-1989 Liberal Ekonomi ve İhracata Dayalı Büyüme	107
2. 1990-2000 ARASI DÖNEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	111
2.1. 1990’lı Yıllar ve Serbest Sermaye Akımları Sonucu Büyüme	111
2.2. 1994 Ekonomik Krizi ve 2000 Arası İstikrarsız Büyümenin Gerekçeleri	112
3. İSTİKRARSIZLIK, KRİZLER VE 2000’Lİ YILLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	116
3.1. 2000-2001 Krizi ve Türkiye’ye Etkileri.....	123
3.2. 2008 Küresel Krizi ve Türkiye’ye Etkileri.....	126
4. 1980 SONRASI İSTİKRARSIZ BÜYÜME BAĞLAMINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME	144

SONUÇ179

KAYNAKÇA.....185

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Domar Modelinde Dengeli Büyüme	32
Şekil 2. 2007-2009 Yılları Arasında GSYH Artış Oranları.....	129
Şekil 3. 2007-2009 Yılları Arasında GSYH’de Görülen Gelişim	131
Şekil 4. 1993-2009 Yılları Arasındaki Enflasyon Oranları	133
Şekil 5. 1990-2009 Arasındaki TÜFE ve TEFE Oranları	134
Şekil 6. Bütçe Dengesi ve Cari Açık GSYH Oranları.....	136
Şekil 7. 2000-2010 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranları.....	138
Şekil 8. 2007-2011 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranları.....	139
Şekil 9. Türkiye’nin 2000-2011 Yılları İhracat İthalat Düzeyi	141
Şekil 10. 2007-2008 Yıllarında Sanayi Üretim Endeksi Oranları	142
Şekil 11. 2010 Yılı Sanayi Üretim Endeksi Oranlarındaki Değişim.....	143
Şekil 12. 1960-2011 Büyüme Oranının Seyri	164
Şekil 13. Türkiye’de Sermaye Hareketleri (Milyon \$) ve Büyüme (%) (1982-1999)	177

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1923-1929 Türkiye’de Ekonomik Gelişme Göstergeleri.....	60
Tablo 2. 1930-1939 Ekonomik Büyüme Göstergeleri	65
Tablo 3. Türkiye’nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri	66
Tablo 4. Türkiye’nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri	68
Tablo 5. Türkiye’nin İhracatı, İthalatı ve Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar).....	74
Tablo 6. Sektörlerin GSYH’deki % Payları (Cari Faktör Fiyatları İle)	75
Tablo 7. GSMH’nin ve Ekonomik Sektörlerin Yıllık Ortalama Büyüme Hızları (%), (1968 Faktör Fiyatları İle)	76
Tablo 8. 1963-1977 Dönemlerinde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları	86
Tablo 9. GSMH’de Sektör Payları (1968 fiyatlarıyla).....	87
Tablo 10. GSMH Sektörel Büyüme Hızları (1968 fiyatlarıyla).....	88
Tablo 11. BBYKP Döneminin Temel Göstergeleri	88
Tablo 12. İBYKP Döneminin Temel Göstergeleri	89
Tablo 13. ÜBYKP Döneminin Temel Göstergeleri.....	90
Tablo 14. DBYKP Döneminin Temel Göstergeleri.....	90
Tablo 15. 1980 Sonrası İthalat ve İhracat Oranları	105
Tablo 16. Beşinci Plan Dönemi ve Bazı Ekonomik Göstergeler	108
Tablo 17. Ekonomik Durum Göstergeleri (1990-1995).....	109
Tablo 18. 1998-2011 Yıllarında GSYH Oranları.....	132
Tablo 19. 2000-2009 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Bütçe Dengesi Oranları	137
Tablo 20. Bölüşüm Göstergeleri, Endeksler ve Yüzdeler.....	145
Tablo 21. Türkiye ve Bazı GOÜ’de Kişi Başına Gelirin Artış Katı	147
Tablo 22. Ekonominin Genel Dengesi (%).....	147
Tablo 23. Türkiye Emek Piyasasının Temel Göstergeleri (1990-2007)	149

Tablo 24. Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı (1980-1989)	150
Tablo 25. Sektörlerin Büyüme Hızları (1980-1989)	151
Tablo 26. Türkiye’de Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)	154
Tablo 27. Dönemler İtibari İle Yıllık Büyüme Oranları	155
Tablo 28. Türkiye’nin İktisadi Gelişmesinde Ana Dönemeçler ve Temel Sürükleyici Güçler.....	159
Tablo 29. Türkiye Ekonomisinde Dönemler İtibariyle Büyüme Hızları (1923-2012)	160
Tablo 30. 1960-2011 Yılları Arası GSYH ve Büyüme Göstergeleri	162
Tablo 31. Bazı Temel Ekonomik Göstergeler (1980-2011).....	166
Tablo 32. Dış Borç Göstergeleri (1980-2011)	170
Tablo 33. Türkiye Brüt Borç Stoku (1989-2013) (Milyon Dolar).....	175

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABYKP	: Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
API	: Açık Piyasa İşlemleri
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BİST	: Borsa İstanbul
BKA	: Bölgesel Kalkınma Ajansları
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
DBYKP	: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
ĐİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
ĐİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İİS	: İthal İkameci Sanayileşme
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KBDG	: Kişi Başına Düşen Gelir
KBGSYH	: Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KBRGSYH	: Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MAI	: Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
MB	: Merkez Bankası
MG	: Milli Gelir
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NFI	: Net Faktör Gelirleri
NİV	: Net İç Varlıklar
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
RGSMH	: Reel Gayri Safi Milli Hasıla
RGSYH	: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
SBYKP	: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
SGP	: Küresel Destek Programı
SÜE	: Sanayi Üretim Endeksi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YBYKP	: Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu
YTL	: Yeni Türk Lirası

ÖNSÖZ

Tez çalışması Türkiye'nin büyüme performansını dönemler itibariyle ve özellikle 1980 neoliberal dönüşümü sonrası uygulanan ekonomik reformlar sonucu büyüme ve diğer makroekonomik göstergelerin ekonomi politik perspektiften irdelenmesine yöneliktir. Çalışma geniş bir literatür taraması sonucunda meydana getirilmiştir. Tez çalışmasıyla Türkiye'nin büyüme trendinin gelişimi ilgili dönemler siyasi reformlarla ilişkilendirilerek incelenmiştir.

Bu kapsamda tez üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde ekonomi politik, ekonomik büyüme ve küreselleşme ile ilgili kavramsal bilgiler ile büyüme teorileri gibi teorik bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde Cumhuriyet döneminden başlanarak belli başlı dönemler esas alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler 1950 öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise 1980 sonrası dönem incelenmiştir. 1980 neoliberal dönüşümünün küreselleşme süreci ile ilişkisine yer verilerek açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra 1990'lı ve 2000'li yıllar değerlendirilmiştir. 1990'lı yıllar istikrarsız büyümenin başladığı yıllardır ve 2000'li yıllar ise istikrarsız büyümeye ek olarak istihdamsız büyümenin de ön plana çıktığı dönemdir. Kısaca ekonomi politik bağlamında 1923'ten günümüze Türkiye'nin büyüme odaklı fotoğrafı çekilmiş, sebep sonuç ilişkisine yer verilerek mukayeseli olarak analiz edilmiştir. Çalışmada ulusal piyasalarında yeterince olgunlaşma sağlanmadan 1980'ler itibariyle ciddi bir dönüşüme girerek uluslararası sermayeye kapılarını açan Türkiye'de 1990'lar boyunca devam eden dışa bağımlı, yapay ve istikrarsız büyüme stratejisinin, çarpık bölüşüm ve birikim mekanizmalarının yaşandığı düşünülmektedir.

GİRİŞ

Ekonomik büyümeyi istenilen düzeyde tutarak halkın refah düzeyini üst seviyelere taşımak gelişmişlik yolunda atılması gereken önemli bir adımdır. Zira ekonomik büyüme istenilen düzeye ulaştırmak, bunu belli bir hızla sürdürmek tüm ülkelerin hedefidir. Büyüme temel olarak yoksulluk kısır döngüsünün kırılabilmesi için vazgeçilmez bir şart olarak görülmüştür. Gerek gelişmiş gerekse GOÜ'lerin temel hedefi mevcut refah düzeylerini artırmaktır. Bu kapsamda makroekonomik değişkenlerin performansındaki iyileşme oldukça önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin üretim kapasitesini ve refahını artırmak açısından ekonomik büyüme olgusu en dikkat çekici kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de daha yüksek, eşitlikçi ve istikrarlı bir büyümenin sağlanması refah artışı için önem arz etmektedir.

Ekonomik büyüme, Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (RGSYH)'nin yıllık artış oranı olarak tanımlanmaktadır. GSYH, bir ekonomide, bir yıl içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeri iken RGSYH bu değerlerin sabit fiyatlarla ölçülmesi ile hesaplanır. Daha somut bir ifadeyle, iktisadi büyüme, bir ülkede, bir yılda yerli ve yabancı tüm yerleşikler tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin, sabit fiyatlarla parasal ifadesi olan RGSYH'deki artıştır. Şu halde ekonomik büyüme, bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasıdır. Büyüme olgusu ekonominin arz yönünü ilgilendiren üretim kapasitesindeki artışlar olarak da tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme farklı bir düşünce ile kişi başına RGSYH'nin artışı olarak da tanımlanabilmektedir. Bu tanımın farkı, ülke olarak üretilen daha fazla mal ve hizmetten ortalama olarak toplumun bütün üyelerinin daha fazla pay alması durumunun önemli olduğuna dikkat çekmek kaygısıdır.

Bir ülkenin ekonomik büyümesi farklı şekillerde gerçekleşmektedir. İlki, tam istihdam düzeyinin altında bulunan ekonomilerde atıl kaynakların tam ve etkin kullanılmasıyla gerçekleşir. Diğer ise zaten tam istihdam düzeyinde ve etkin olarak kullanılan kaynak miktarına yenilerinin eklenmesi veya bunların verimliliğini arttıracak teknolojik yenilikler yoluyla ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesidir. İktisadi büyüme teorilerinin uğraştığı temel de bu ikinci durumda ortaya çıkan büyüme

dayanmaktadır. Yani buradaki büyüme, üretim faktörlerinin bir ya da birkaçının artmasıyla veya teknolojik değişme sonucu meydana gelen gelir artışıdır. Bu ise aslında üretim imkanları eğrisinin sağa doğru kayması anlamına gelmektedir.

Ekonomik büyümenin anlamı, toplumun hayat standardının yükseltilmesi, yani, fert başına daha fazla gelirin yaratılmasıdır. Buradan anlaşılıyor ki toplumun büyüme arzusu, hayat standartlarının yükseltilmesiyle yakından ilgilidir. Bir ekonomi ne kadar büyürse, halkın talep ettiği mal ve hizmet miktarının karşılanma oranı o ölçüde artabilir. Ekonomik büyümeyi istenilen düzeye ulaştırmak ve bunu belli bir hızla sürdürmek yani istikrarlı bir büyüme tüm ülkeler için önemli bir hedeftir. Yüksek büyüme hızları bir ekonominin başarısının göstergesidir. Ancak sadece yüksek büyüme hızı yeterli değildir, bunun yanında sürdürülebilir ve istikrarlı olması da arzu edilir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan Türkiye için ekonomik büyümenin istenilen düzeyde tutulması ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi ülke içerisinde refah artışı sağlamak adına bir ön koşuldur.

Bu çalışmada Türkiye’de büyüme hızının dönemler itibariyle nasıl gelişme gösterdiği ele alınıp büyüme hızındaki dalgalanmaların temel nedenleri üzerinde durulacaktır. 1980 neoliberal dönüşümü sonrasında ve özellikle de 1990’lardan itibaren Türkiye’nin istikrarsız bir büyüme trendine girdiği gözlemlenmektedir. Bu istikrarsız büyümenin kaynağının 1980 sonrası uygulanan reformlar olduğu iddia edilmektedir. 1980 dönüşümü sonrası uygulanan reformlar 1980 öncesi reformlardan farklı içeriğe sahiptir. Bu içerik ise büyüme trendini istikrarsızlığa sürüklemektedir. Özellikle 1980 sonrası uygulanan politikalardan belli başlı kırılma noktaları dikkate alınarak dönemler oluşturulup, konu ele alınacaktır. Bu kırılma noktalarına dikkat edilirse giderek büyümenin çok daha fazla istikrarsızlaştığı gözlemlenmektedir.

Literatürde istikrarsız büyümenin kaynaklarını inceleyen ampirik araştırmalarda, S. Fischer (1993) cari açıkların, Doğruel (2002) istikrar politikalarının uygulamalarındaki temel problemlerin, Yeldan (1996) ise kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerinin istikrarsız büyümeye yol açtığına, Eleren ve Karagül (2008) Türkiye’nin 1990’lardan sonra yaşadığı krizlerin temelinde dış açığın olduğuna Türkiye ekonomisinin kırılganlığının nedenini ülkenin dışa bağımlılığı olduğuna dikkat

çekmişlerdir. Türkiye’de 1989 sonrası, konvertibiliteye geçişle birlikte büyümenin daha istikrarsız bir trend izlediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada herhangi bir ampirik analiz yapılmayıp, daha çok ekonomi politik perspektiften değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmanın ana vurgusu Yeldan (1996)’ın çalışmasında ortaya koyduğu gibi kısa vadeli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde istikrarsızlığa sürüklediği yönündedir. Bunların yanında 1980 sonrası uygulanan diğer reformların da istikrarsızlığa etkisi olduğu düşünülmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümde kavramsal ve teorik çerçeve irdelenecektir. Kavramsal çerçevede ekonomi politik, ekonomik büyüme kavramları tanıtılmış, ekonomi politik büyüme ilişkisi kurulmuş, büyümenin kaynakları, büyümenin ölçülmesi, ekonomi politığın kapsamı ve yöntemi ekonomi politik perspektiften büyüme konularına yer verilecektir. Teorik çerçevede ise büyüme teorilerine farklı yaklaşımlar başlığı altında kısaca büyüme teorileri anlatılacaktır. İlk olarak klasik büyüme teorilerinden olan Adam Smith’in görüşü, Thomas R. Malthus’un görüşü ve Ricardo’nun görüşleri kısaca açıklanacak, sonra modern büyüme teorilerinden olan, Harrod-Domar modeli, neoklasik büyüme modeli ve içsel büyüme teorileri açıklanacaktır. Daha sonra alternatif bir model Marxist büyüme teorisine yer verilecektir.

İkinci bölümde Türkiye’nin 1980 öncesi büyüme performansı incelenecektir. İlk önce 1950 öncesi politikalar üzerinde durulacak ve burada; Osmanlı devletinden kalan mirastan başlanıp, Atatürk dönemi ve İnönü dönemine yer verilecektir. Daha sonra 1950 sonrası ekonomi politikalarına yer verilecek ve burada; Menderes dönemi ve planlı dönemde Türkiye’nin büyüme performansının tarihsel seyri ele alınacaktır. Bu değerlendirmeler yapılırken salt ekonomik değil, dönemler ekonomi politik açıdan ele alınıp incelenecektir.

Üçüncü bölümde küreselleşme süreci kapsamında Türkiye’nin de bu sürece eklemlenmesi söz konusu olduğundan ve bu bağlamda 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar ele alınacaktır. Daha sonra 1990’lı yıllar ve 2000’li yıllar çerçevesinde Türkiye’nin büyüme ve diğer makroekonomik göstergelerinin seyrine yer verilecektir. Bunların sonunda istikrarsız ve istihdamsız bir büyüme gerçeği bağlamında

1980 sonrası için genel bir değerlendirme ve tablolar yardımıyla karşılaştırma yapılacaktır. Hatta burada Cumhuriyet'in kuruluş yılları itibariyle günümüze kadar olan süreçte veriler yardımıyla Türkiye'nin büyüme performansı karşılaştırılacaktır. Son olarak sonuç değerlendirmesiyle çalışma sonlandırılacaktır.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, dar anlamda bir ekonominin üretim kapasitesi ve üretim hacminin büyümesi şeklinde tanımlanabilir. Ancak büyüme analizinin ruhunda; üretken kapasite ve üretim hacmindeki büyümenin kültürel, kurumsal, bilimsel ve teknolojik unsurları ve bunların sebeplerinin neler olduğu, büyümenin nasıl sağlanacağı ve hızlandırılacağı hakkındaki analizler ve düşünceler yer almaktadır (Tezel, 1995: 2).

Ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade etmektedir (Czech, 2000: 4). Daha geniş ve somut bir ifadeyle iktisadi büyüme, Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (RGSYH)'da ya da Reel Gayri Safi Milli Hasıla (RGSMH)'da meydana gelen artıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), bir ülkede bir yılda yerli ve yabancı herkes tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesidir. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), bir ülkede bir yılda, yurtiçinde ya da yurtdışında bulunan o ülke vatandaşları tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesidir (Kaynak, 2011: 1-2). RGSYH, bir ülkenin sınırları içinde bir yılda üretilen nihai malların temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden değeridir (Ünsal, 2007a: 10). Dolayısıyla RGSYH, enflasyon nedeniyle meydana gelen fiyatlardan arındırılmış bir değeri ifade eder (Kaynak, 2005: 38).

$$\text{GSMH} = \text{GSYH} + \text{NFI} \quad (1.1)$$

$\text{NFI} = \text{Yurtdışında bulunan vatandaşların gelirleri} - \text{Yurtiçindeki yabancıların gelirleri}.$

RGSMH, bir ülkede bir yılda yurtiçinde ya da yurtdışında bulunan o ülke vatandaşları tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden değeridir.

Büyüme temelde iki şekilde anlaşılır. Birincisi, eksik istihdamdaki ekonominin bu durumdan çıkışı esnasında ortaya çıkan üretim artışları sonucunda meydana gelen kısa dönemli iş çevrimlerine (business cycles) dayalı büyümedir. İkincisi tam istihdam düzeyi veri iken, ekonomiye yeni faktör girdilerinin eklenmesi ve/veya teknolojinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan orta ve uzun dönemli büyümedir (Türkiye Ekonomi Kurumu, 2003: 4). İktisadi büyüme teorilerinin üzerinde durdukları durum, ikinci durumdaki büyümedir.

İktisadi büyüme genellikle yıllık bazda tanımlanmasına karşın daha çok uzun vadeli bir olgu olarak ele alınmaktadır. İktisadi büyüme, Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBRGSYH)'daki artışlar yani refah artışı olarak tanımlarsak bunun doğru bir anlam taşıması için konuya tek bir yıl esas alınarak bakmak doğru olmayacaktır. KBRGSYH, reel hasılanın nüfusa oranına denir. KBRGSYH, kişilerin yaşam standartlarını etkileyen unsurlardan birisidir (Ünsal, 2007b: 5). Bu şekilde tanımlanan artışlar ise ancak uzun vadede ülkenin üretim potansiyelinin artması veya daha üretken kullanılması sayesinde yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki veya üretkenliklerindeki artışlarla ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla büyüme, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenir. Yani, bir ülkenin üretim imkânları eğrisinin dışarıya doğru kayması veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasını sağlayan etmenler iktisadi büyüme kavramının asıl konusunu oluşturur (Kibritçioğlu, 1998: 207-208). O halde toplam talep artışları ile gerçekleşen kısa dönemli gelir artışları gibi faktörler iktisadi büyümenin konusuna girmez. Bu kısa dönemli hareketler daha çok konjonktürel dalgalanmaların kapsamına girer. İktisadi büyüme, bir ülkede yaşayan insanların hayat standartlarını sürekli olarak yükseltmenin yegâne yoludur. Öyleyse tüm ülkelerin en temel makroekonomik hedeflerinden bir tanesi de hızlı bir iktisadi büyüme gerçekleştirmektir (Ünsal, 2007a: 15).

Ekonomik büyüme tanımlanırken temel alınan büyüklük RGSMH veya RGSYH yerine Milli Gelir (MG)'deki artış da olabilmektedir. Bir ülkede kişi başına düşen milli gelirin yıldan yıla artış gösteriyor olması, o ülke ekonomisinin büyüdüğü anlamına gelmektedir. Kişi başına düşen milli gelirin artışı, bir ülkedeki üretim olanaklarının ne derece arttığını ifade eder (Berkman, 2011: 260). MG, bir ülke vatandaşlarının sahip

oldukları üretim faktörlerine gerek o ülkedeki gerek diğer ülkelerdeki üretime katkıları karşılığında yapılan ödemeler toplamına denir (Ünsal, 2007a: 55).

1.1.1. Büyümenin Kaynakları

Büyüme faktör verimliliğindeki bir artıştan kaynaklanabileceği gibi, katma değerdeki artıştan da kaynaklanabilir. Gurak'a göre (2006: 16) büyüme, çalışan kişi başına birim zamanda ortaya çıkan verimlilik (katma değer) artışı kriteridir. Ekonominin bir bilim olarak kabul edildiği tarihten itibaren, ekonomide üretim süreçlerinde verimlilikte ortaya çıkan artış büyümenin temel kaynağıdır. Büyümenin kaynaklarını fiziki sermayeye yapılan ilaveler olarak da görmek mümkündür. Büyümenin kaynakları (Şiriner ve Doğru, 2008: 25-26):

- Tasarruf ve yeni sermaye yatırımları,
- Beşeri sermaye yatırımları,
- Yeni teknolojilerin bulunmasından oluşmaktadır.

Şen'e göre büyümenin kaynakları, Sermaye (K), Emek (L), Teknolojik Gelişme (T) ve Doğal Kaynaklardır (N). Doğal kaynaklar sabit olduğu ve tükenemediği için sermaye, emek ve teknolojik gelişme 200 yıldan beri dünya üretiminde görülen büyük artışın başlıca kaynağı olmuştur (Şen, 2007).

İktisadi büyüme, bir ülkedeki üretim miktarlarında meydana gelen artış olarak tanımlandığına göre, üretime katılan faktör miktarı arttıkça ekonomik büyümenin de o ölçüde artacağını söyleyebiliriz. Bir ekonominin uzun dönemde ekonomik büyümesini belirleyen temel faktörler; ülkenin sahip olduğu işgücü, sermaye ve doğal kaynaklardaki artışlar ile teknolojik gelişmelerden oluşmaktadır. Üretim faktörlerindeki artışların ve teknolojik gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, aşağıdaki gibi yazarak göstermek mümkündür (Taban, 2011: 18):

$$\Delta Y = F(\Delta L, \Delta K, \Delta N, \Delta T) \quad (1.2)$$

(1.2) numaralı denklemde Δ artışları (değişimleri) ifade ederken;

Y: Reel GSMH

L: İşgücü

K: Sermaye

N: Doğal Kaynaklar

T: Teknolojiyi ifade etmektedir.

Taban'a göre (2011) iktisadi büyümenin kaynakları; işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojidir (Taban, 2011: 19-22):

- İşgücü miktarına ve işgücünün kalitesine bağlı olarak iktisadi büyüme gerçekleşmektedir. Şöyle ki, nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan işgücü artışı, bir yandan tüketimi artırırken diğer yandan üretim fonksiyonundaki işgücünü artırmaktadır. Böylece de işgücü artışı üretim artışına (eğer üretim fonksiyonundaki diğer üretim faktörleri de yeteri kadar bol veya işgücü ile istenilen ölçüde ikamesi söz konusu ise) yol açacaktır.
- Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilip gelecekteki üretim ve geliri artırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesiyle gerçekleşir. Üretim ve üretimdeki artış, sermaye ve işgücünün bir araya getirilmesini gerektirmektedir. Bir ülkede fazla sayıda işgücüne karşılık, yetersiz miktarda sermaye mevcutsa işgücünün çok fazla üretken olmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Bu yüzden sermaye, büyüme arzusunda olan bir ekonominin en kritik kaynağıdır. Çoğu ülkenin ekonomik anlamda geri kalmalarının en büyük nedeni sermaye birikimindeki yetersizliktir.
- Doğal kaynaklar, doğada bulunan ve insan gereksinimlerini karşılayacak bir şekilde kullanılabilen veya kullanılmaya hazır olan varlıkların tamamını ifade eder. Başka bir deyişle, insan dışındaki doğada bulunan tüm varlıklar doğal kaynaklar olarak adlandırılmaktadır. Bir ekonomide doğal kaynakların bol olması iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir, ancak doğal kaynaklar tek başına büyümeyi gerçekleştiremez.
- Teknoloji, iktisadi büyümenin temel dinamiklerinden biri ve hatta en önemlisidir. Teknoloji, bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilir. Teknolojik gelişme, daha büyük

miktarlarda çıktının elde edilmesine veya belli bir kaynaktan daha kaliteli mal veya hizmetin üretilmesine olanak sağlayan çeşitli bilgilerin ortaya çıkması şeklinde de tanımlanabilir. Sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler, uzun dönemde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden biridir. Teknolojik değişim, ülkedeki bilimsel çalışmalarla da doğrudan ilgilidir. Bu doğrultuda nüfusun eğitim seviyesinin yükseltilmesi, teknolojik yenilik yaratma potansiyelini artıracaktır.

Literatürde Romer (1986) “Increasing Returns and Long-Run Growth” (Artan Getiri ve Uzun Dönemde Büyüme) adlı, Lucas (1988) “On The Mechanics of Economic Development” (Ekonomik Kalkınmanın Mekanikleri) adlı ve Rebelo (1991) “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth” (Uzun Dönem Politika Analizi ve Ekonomik Kalkınma) adlı çalışmalarında uzun dönemde ekonomik söz konusu büyüme modelleri çerçevesinde hükümet politikaları tarafından belirlendiği ifade edilmektedir.

Öte yandan Barro (1996) ise “Determinants of Economic Growth” (Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri) adlı çalışmasında büyümenin kaynağı olarak büyüme oranının; eğitim ve hayat beklentileri ile büyük ölçüde verimlilik, hükümet harcamaları, daha iyi çalışan hukuk kuralları, düşük enflasyon ve ticarete yapılan birtakım iyileştirmelerle ilişkisinin daha az olduğunu tespit etmiştir. Barro bu çalışmasını 100 ülke üzerinde uygulamıştır (Barro, 1996).

Teknoloji, üretim süreçlerinde köklü değişikliklere yol açarak, ekonomik büyümenin en önemli kaynağı durumundadır. Yani teknolojiye meydana gelen değişiklikler verimliliği büyük oranda etkilemektedir. Dolayısıyla verimlilikteki artış da üretimdeki artış olduğundan, bu da ekonomide büyüme anlamına gelmektedir. Diğer taraftan ekonomideki yatırım miktarı da büyümenin ana kaynaklarından biridir (Şiriner ve Doğru, 2008: 27).

1.1.2. Büyümenin Ölçülmesi

İktisadi büyüme oranı, RGSYH'deki büyüme oranı ile aynı anlama gelmektedir. Bir yıldan takip eden yıla oluşan RGSYH'deki artışın bir önceki yıldaki değerine bölünüp 100 ile çarpılması sonucunda elde edilen değere “brüt büyüme oranı” denir ve şu şekilde ifade edilir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 10):

$$g_t = \frac{RGSYH_t - RGSYH_{t-1}}{RGSYH_{t-1}} \times 100 \quad (1.3)$$

(1.2) numaralı formülde t, büyüme hızı hesaplanacak dönemi; g_t , t dönemindeki büyüme hızını; $RGSYH_t$, t dönemindeki reel GSYH değerini ve $RGSYH_{t-1}$ ise t-1 (bir önceki) dönemdeki reel GSYH değerini ifade etmektedir.

Bu büyüme hızı (brüt büyüme oranı), üretim artışının bir göstergesi olduğundan, toplumun refah düzeyi hakkında bilgi vermez. Refah düzeyindeki artışın göstergesi olarak “net büyüme hızı” kullanılır. Net büyüme hızı, brüt büyüme hızından nüfusun büyüme hızı çıkarılarak elde edilir. Nüfusun büyüme hızı şu şekildedir:

$$n_t = \frac{N_t - N_{t-1}}{N_{t-1}} \times 100 \quad (1.4)$$

(1.3) numaralı eşitlikteki n_t , t dönemindeki nüfusun büyüme hızını; N_t , t yılına ait nüfusu ve N_{t-1} ise t-1 yılına ait nüfusu göstermektedir. O halde net büyüme hızı şu şekilde hesaplanabilir:

$$g_t^* = \frac{RGSYH_t - RGSYH_{t-1}}{RGSYH_{t-1}} \times 100 - \frac{N_t - N_{t-1}}{N_{t-1}} \times 100 \quad \text{veya kısaca} \quad (1.5)$$

$$g_t^* = g_t - n_t \quad \text{şeklinde ifade edilebilir.} \quad (1.6)$$

Bir ülkede üretim artış süreci yaşanırken toplum refahının artma, sabit kalma ya da azalma göstermesi olağandır. Ekonomide brüt büyüme hızı, nüfus artış hızından büyükse refah artışı; nüfus artış hızına eşitse mevcut durumun devamı ve brüt büyüme hızı nüfus artış hızından küçükse refah azalışı durumları ortaya çıkmaktadır (Berber, 2011: 18).

İktisadi büyümenin daha önce uzun dönem ile ifade edilen bir kavram olduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla iktisadi büyüme hızı, yıllık artışların yanı sıra uzun dönem itibarıyla de ölçülmektedir. Öyleyse uzun dönemli büyüme hızı:

$$g = \left[\frac{\text{Dönem Sonundaki Reel GSYH}}{\text{Dönem Başındaki Reel GSYH}} \right]^{1/n} - 1 \quad (1.7)$$

formülü ile ifade edilmektedir. Bu eşitlikte yer (1.5) yer alan n , dönem sayısını göstermektedir. Öte yandan büyüme performansının ya da uzun dönemli makro ekonomik performansın değerlendirilmesinde kullanılan diğer bir eşitlik de kişi başına düşen gelirdeki artıştır. Kişi başına düşen gelir (KBDG) ise şu şekilde hesaplanmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 11):

$$\text{KBDG}_t = \frac{\text{GSYH}_t}{\text{Nüfus}_t} \quad (1.8)$$

1.2. Ekonomi Politik Kavramı

Ekonomi politiğin başlangıç noktası, Aristoteles'in insanın bir politik hayvan, yani sosyal bir varlık olduğu önermesidir. Ekonomik alan her zaman sosyal alana içerilmiş bir durumdadır; bu yüzden de ekonomik alanın kapsamını belirleyen de bu sosyal bütünlüktür. Bu ise analizin politik doğasını ortaya çıkarmaktadır. Öyleyse, ekonomik analizin temel birimi sosyal sınıflar ile onlar arasındaki ilişkilerdir. Bu bağlamda ekonomik analiz ister istemez politik bir nitelik taşıyacaktır. Ekonomik ilişkilerin çoğunluğu, toplam net ürünün sosyal sınıflar arasındaki bölüşümünü düzenleyen ilişkiler niteliğinde olduğundan, sınıflar arasındaki güç ilişkileri ve analitik yapının sosyal farklılık ve çatışmaları içermesi, onun politik niteliğini ortaya koymaktadır (Özel, 2012: 13).

Ekonomi politiğin bir bilim dalı haline gelmesi ise Adam Smith ile başlar. A. Smith'e göre ekonomi politik halkın ve devletin (hükümdarın) zenginleşmesini önerir. Yani aslında ekonomi politik hem bir iktisat teorisi hem de bir iktisat politikasıdır. A. Smith ve David Ricardo ile birlikte üretim ve bölüşüm süreci ekonomi politiğin konusuna hâkim olmaktadır. 1875'te Henry Dunning Macleod (1821-1902), değiştirilebilir miktarların ilişkilerini yöneten yasalarının incelenmesini ele alan bilim olarak iktisatı önermiştir. Yani bugünkü kullandığımız "iktisat" (economics) deyiimi, kabaca on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra kullanılmaya başlanmıştır (Üşür, 2003: 223-226).

J. J. Rousseau'nun (1712-1778) ekonomi politik kavramına bakışına bir pencere açacak olursak:

“Ekonomi ya da Oikonomi (Ahlaksal ve siyasal). Bu sözcük *ev* (oikos) ve *yasa* (nomos) sözcüklerinden gelir ve kökenine göre, tüm ailenin ortak iyiliği için ev işlerinin akla ve belli kurallara uygun biçimde çekilip çevrilmesi anlamını taşır. Bu terimin anlamı sonradan en büyük ailenin, yani Devletin yönetimini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu iki anlamı birbirinden ayırt etmek için, ikinci durumda buna *genel* ya da *politik [kamusal]* ekonomi, öteki durumdaysa *ev ekonomisi* ya da *özel ekonomi* adı verilir” (Rousseau, 2005: 7).

Ekonomi politik, emek ve ihtiyaçlardan hareket eden bilimdir. Buradan hareketle de kitlelerin ilişkilerini ve davranışlarını bütün karmaşıklığı ve kalitatif ve kantitatif karakteri içinde açıklamaya çalışır (Üşür, 2003: 221). Ekonomi politik aynı zamanda çelişkilerin ve çatışmaların ürünüdür. Ekonomi politik insan-toplum birlikteliği içinde somutlaşırken birey ile toplum çelişecektir, fakat yine de biri diğerini dışlamayacaktır. Öngörüsünü birey ve onun çıkarından başlayarak yapan ekonomi politiğin buradan topluma gidişinin vurgusunu nasıl yaptığı önemlidir (Sarfati, 2009: 80-82).

Ekonomi politik, bir sınıf bilimi, bir parti bilimidir; insanlar ve sınıflar arasındaki ilişkileri, bunların yaşamsal çıkarlarını inceler. Dolayısıyla ekonomi politik, toplumun gelişmesinin temelini irdeler. Bu temeli ise maddi malların üretimi ve üretim tarzları oluşturur. Ancak ekonomi politik üretimle değil de daha çok üretimdeki insanların toplumsal ilişkileriyle, toplumsal üretimin yapısıyla ilgilenir. Kısaca ekonomi politik, insanlar arasındaki ekonomik (üretim) ilişkileri inceler. Dolayısıyla ekonomi politik, üretim içinde bulunan farklı toplumsal sınıfların ve bu sınıfların birbirleriyle olan ilişkilerini; maddi malların bölüşüm biçimlerini inceler (Nikitin, 2005: 25-26). Buradan anlaşılıyor ki ekonomi politik, insanlar arasındaki ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişmesinde malların üretim ve bölüşüm sürecini incelemektedir.

Ekonomi politiğin inceleme nesnesi sivil toplumun anatomisidir. Bu sivil toplumdan kasıt kapitalist toplumun ta kendisidir. Marx ve Engels'e göre ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumunun tahlilidir (Üşür, 2003: 223). Aslında Marx kendisine kadar olan ekonomi politiği eleştirerek Marxist bir ekonomi politik oluşturmaktadır. Bu

çalışmanın vurgusu ya da yapmış olduğumuz tanımlamalar daha çok Marxist ekonomi politik çerçevesindedir. Zira Marx'ın Kapital kitabının alt başlığı "Ekonomi Politğin Eleştirisi"dir. Dolayısıyla daha çok iktisat yerine kullanılan klasik ekonomi politiği eleştiren Marx, kendisinden öncekilerden ve hatta sonrakilerden bile farklı olarak kendi ekonomi politik sınırlarını çizmiştir. Birçok konuda diğerleriyle birleşse de çalışmanın temel vurgusu Marxist ekonomi politik üzerinedir.

1.2.1. Ekonomi Politğin Konusu, Yöntemi ve Kapsamı

Tarihin çok eski dönemlerinden beri insanlar, toplumun gelişmesini açıklamaya çalışmışlardır. Toplumun gelişmesinin çeşitli yönlerini irdeleyen bilimlere toplum bilimleri denir. Ekonomi de politik bir toplum bilimidir. Ekonomi politik ise insan toplumunun yaşamındaki temel özellikleri inceler (Nikitin, 2005: 13).

İnsanlar vahşi sürüler halinde yaşadıkları tarihin en eski zamanlarından beri beş-on kişi bir araya gelip avlanmışlardır. Yani insanlar üretimi tek başlarına değil, başka insanlarla birlikte yapagelmışlerdir. Bugün de en harcıalem şeylerin üretiminde dahi pek çok insanın işbirliği söz konusudur (Eaton, 1996: 11). Üretim süreci bir bakıma emek sürecidir. Marx'a göre emek süreci, insan varlığının değişmez doğal temelidir. Dolayısıyla insan toplumsal evrelerin tümüne ortaktır (Marx'tan aktaran: Eaton, 1996: 12). David "Ricardo'nun Principles of Politcal Economy" (Ekonomi Politğin İlkeleri) adlı yapıtında şöyle der (Ricardo'dan aktaran: Eaton, 1996: 13):

"Yeryüzünün ürünü, yani emek, makine ve sermayeyi birlikte kullanmakla yeryüzünden elde edilen şeylerin tümü, toplumun üç sınıfı, yani toprak sahipleri, bu toprağın işlenmesi için gerekli araç ve gereçlerin ya da sermayenin sahipleri ve emekleri ile toprağı işleyen işçiler arasında bölüşülür. Ancak toplumun değişik aşamalarında bu sınıflardan her birine toprağın toplam ürününden rant, ücret ve kâr adları altında düşen görelî pay çok farklı olacaktır. ...Bu dağılımı belirleyen yasaları saptamak Ekonomi Politğin temel sorunudur."

İnsanlar yaşamak için maddî mallara gereksinim duyarlar. Öyleyse insanlar onları üretmek zorunda olduğundan çalışmak zorundadırlar. Maddî malların üretimini durduran her toplum yok olur. Dolayısıyla ki; maddî malların üretimi, tüm toplumların varlığının ve gelişmesinin temelidir. Maddî malların üretimi de; üretim

sürecini, insan emeğini, emek araçlarını ve emek konularını beraberinde getirir. Emek, yalnızca insana özgü, sürekli ve doğal olarak gerekli ve insan yaşamının ilk koşuludur. Engels'in deyişiyle insanı yaratan emektir (Nikitin, 2005: 14-15). Üretim araçları, emek olmadan maddi malları kendiliğinden üretemezler. İnsan olmadığı takdirde en yetkin teknik bile hareketsiz kalır. O halde, üretimin kesin etmenini oluşturan, insanın kendisi, kendi emek gücüdür. Ancak insanlar maddi malları tek başlarına değil gruplar halinde, bir arada eylemde bulunarak üretirler. Yani aslında mutlaka üretim sürecinde insanların birbirleriyle ilişkileri söz konusudur. Bu ekonomik ilişkiler, elbirliği ve her türlü sömürden uzak, özgür kişiler arasında, yardımlaşma şeklinde olabileceği gibi insanın insan tarafından sömürsü şeklinde de olabilir. İnsanların üretim araçları karşısındaki durumu, onların üretimdeki yeri ve konumu, emek ürünlerinin dağılım şeklini belirler. Kapitalist rejimde işçiler tarafından üretilen bütün ürünlere üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi sahip çıkar; oysa işçilerin büyük bir kısmı yoksulluk içindedir. (Nikitin, 2005: 16-17).

Politik iktisatın benimsediği genel yöntem bilimsel ilke, ampirik olarak verilerin ötesine geçip gerçek yapı ve ilişkilerin anlaşılmasını amaç edinmektir. Yani ekonomi politiğin temel değişkenleri, toplumsal ve kurumsal ilişkiler üzerine odaklanan yapısal özellikteki değişkenlerdir. Ekonomi politiğin temel ilgi alanı, değiş-tokuş etkinliklerinin gerçekleştiği alan değil, değer yaratıldığı üretim alanıdır. Ekonomi politik ile yerleşik iktisat birbirinden ayrılmaktadırlar. Ekonomi politiğin, maddi malların üretimi ve bunların bölüşümü ile ilgilendiğini daha önce belirtmiştik. Bunun iki içermesi vardır: Birincisi, analizin temel birimi olan sosyal sınıflar ve onların ilişkileridir. Yani analiz bütüncül bir niteliktedir ki insan birey olarak değil, sınıfın bir üyesi olarak analizde yer alır. İkincisi, bölüşüm ilişkileri doğrudan politik ya da daha genel anlamda etik nitelikte olan ilişkilerdir. Bu yüzden iktisat bilimi kendisini etikten ve politikadan soyutlama çabasıdadır. Buna karşılık ekonomi politik en başından itibaren etiği insan dünyasının dolayısıyla da iktisadi ilişkilerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir (Özel, 2012: 16-21).

Ekonomi politikten, yerleşik iktisat anlayışının tersine tarihselliğe, değişmeye ve evrime yönelik bir bakış açısının benimsemesi beklenmektedir. Kapitalizmin işleyişi ve temel eğilimi olan rekabet süreci değişmeler, dalgalanmalar ve bunalımlarla nitelenen

dinamik ve çelişkilerle dolu bir süreçtir ki; bu sürecin teklenen niteliği göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Bu yüzden ekonomi politik, sermaye birikim sürecinin dinamik ve çelişkili, çalkantılı ve bunalımlarla dolu bir süreç olduğu gerçeğini dikkate alarak sosyal bilim olma özelliğini korumak durumundadır. Çünkü ekonomi politiğin temel ilgi odağı olduğu üretim, insanın özünün nesneleştiği bir sosyal süreçtir ve dolayısıyla ekonomi politik sosyal bir bilimdir. Bu bilimde sınıfsal ilişki, etkileşim, gerilim ve çatışmaların önemli bir yeri vardır (Özel, 2012: 38).

Ricardo'ya göre ekonomi politiğin konusu toprak ürünlerinin üç sınıf arasında, kâr, ücret ve rant şeklindeki bölüşümünün yasalarının saptanmasıdır. Ancak Ricardo gerçekte bölüşümü, kapitalizmin dinamiğinin belirleyici unsuru olarak ortaya atmıştır. Model, sermaye birikimi ile bölüşümün karşılıklı ilişkileri üzerine kurulmuştur: Kâr, sermaye birikiminin kaynağı olmakta, sermaye birikimi ise bölüşümü ve dolayısıyla kârı belirlemektedir. Bu açıdan daha sonra Marx'ın ortaya attığı, kapitalizmin temel çelişmesini Ricardo'da da bulmak olağandır. Çelişkinin ortaya çıkış nedeni farklı ise de gerek Marx, gerek Ricardo, kapitalist birikimin, bu birikimin kaynağı olan kârı ortadan kaldıracağı sonucuna ulaşmakta ve kapitalizm hakkında bu bakımdan birleşmektedirler (Akyüz, 2009: 3).

1.2.2. Ekonomi Politik Perspektiften Büyüme

Ekonomi politik, Smith'ten önce tasvir ve sınıflandırma aşamasında bulunmaktaydı ve temel önermelerine, somut olaylardan türetilen sonuçların genelleştirilmesi ile ulaşıyordu. Yine Smith'le başlayan emek-değer teorisinin, Ricardo'nun formel yapısı içinde birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkması, ekonomi politiği, ekonomik sistemin bütününe işleyişi konusunda genellemeler yapabilecek hale getirmiştir. Burada önemli olan, Marx'tan önce ekonomi politiğin, bütün toplum ve çağların doğal ekonomik yasalarını elde etmek iddiasında olmasıdır. Ancak Marx'ın yönteminin en önemli niteliği tarihsel belirlemedir. Tarihsel kategoriler toplum kategorileridir ve farklı toplumsal gelişim aşamalarında hakim olan toplumsal ilişkiler tarafından belirlenirler. Marx'ın modeli toplumsal tarihsel gelişim aşamasının belirlediği kapitalist aşamanın incelenmesine yönelmiştir. Ne var ki; sonuçta Ricardo ve Marx'ın birleştiği ve ekonomi politiğin konusunu oluşturan önemli bir nokta vardır.

Hem Marx'ta hem de Ricardo'da kapitalist dinamiği belirleyen şey, bölüşüm ve birikim karşılıklı ilişkiler olmaktadır (Akyüz, 2009: 4-5).

Ekonomi politığın temel ilgi alanı üretim ve bölüşümdür. Dolayısıyla ekonomi politik bölüşümün sınıflar arasında adil dağılımıyla da yakından ilgilidir. Bu bağlamda büyüme ile bölüşüm arasında ve dolayısıyla büyüme ile ekonomi politik arasında yakın bir ilişki kurulabilir.

Büyüme oranı, ekonomide yaratılan artığın sınıflar arasında hangi oranda bölüşüldüğünde, sınıfsal gelirden yaratılan tasarruflara ve bu tasarrufların hangi oranda yapıldığına bağlıdır. Ekonominin durağan durum dengesinde olduğu varsayılırsa, yatırım-tasarruf eşitsizliği sorunu ortaya çıkmayacak; tasarrufların otomatik olarak yatırımlara dönüştürüldüğü varsayıldığında, büyüme oranı, gelir dağılımı ile sınıfsal tasarruf oranlarına bağlı olacaktır (Akyüz, 2009: 338). Bölüşüm ilişkilerine bağlı olarak gelirin belirlenmesi de söz konusudur. Gelir, tasarrufları ve tasarruflar da serveti oluşturmaktadır. Bölüşüm ilişkileri yalnızca gelirin yaratılması sürecinde değil, aynı zamanda servet dağılımı ve bunun kaynağı olan tasarrufların belirlenmesine ilişkin olarak da ortaya çıkabilmektedir (Uysal, 1997: 11).

Marx gelir dağılımına sadece ücret ve kâr açısından bakmıştır. Emek dışı payın dağılımıyla ilgilenmiştir. Bu bağlamda Marx elde edilen gelirin emek ve sermaye arasındaki bölüşümüne odaklanarak bu dağılımın toplumsal sınıfları etkilediğini savunmuştur (Kök, 2000: 244). Gelir dağılımındaki eşitsizlik genel olarak istenilmeyen bir durumdur. Eşitsizlik, dağılımsal mücadeleyi arttırır ve bu da teorik olarak iktisadi büyümeye zararlı olmaktadır. Bunun yanında eşitsizlik, mülkiyet haklarının güvenliği/güvensizliği, sosyo-politik istikrarsızlık ve hatta doğurganlık oranları ve eğitime yatırım kanallarıyla da büyümeyi etkileyebilir (Kuştepeli ve Halaç, 2004: 3). Bölüşümdeki adalet ya da adil gelir dağılımı kuşkusuz politik istikrarla da yakından ilgilidir. Büyüme nasıl üretimdeki artış ile ilgili bir kavramsa ve üretim de ekonomi politikle ilgiliyse her ülke için vazgeçilmez olan bu üretimdeki artışın sürdürülebilir olmasıdır. Dolayısıyla sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme de ekonomi politik perspektiften oldukça önemlidir.

İstikrarın sağlanmadığı bir politik sistem ve siyasal çevrenin neden olduğu belirsizlik durumu özel yatırımları azaltabilir ve doğal olarak ekonomik büyüme bu durumdan olumsuz olarak etkilenebilmektedir. Dahası, belirsizlik yatırımların çeşidini değiştirerek, ya da kamu harcamalarının yapısını etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde direkt etkiye de sahip olabilir. Kısacası politik istikrarsızlık da ekonomik büyümeyi doğrudan ve/veya dolaylı olarak engellemektedir (Demirgil, 2011: 124). Yine büyümeden beklenenlerden bir diğeri de istihdam yaratan bir büyüme olmasıdır. Büyüme istihdamsız bir büyüme olarak gerçekleşiyorsa bu büyüme beklentileri sağlayamamaktadır. Büyümeden beklenen istikrarlı, sürdürülebilir olması ve istihdam yaratmasıdır.

1.3. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşmenin bir kavram mı yoksa bir süreç mi olduğu konusunda bir fikir birliği olmamakla beraber tanımı konusunda da çok farklı yaklaşımlar mevcuttur. Küreselleşme adındaki bu söylem bu çalışmada birkaç farklı yaklaşımlarıyla beraber ele alınacaktır.

Küreselleşme söylemi yakından incelendiğinde bu kavramın hem bir tanımlama hem de bir siyasi önermeler listesi içeren iki olguyu bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Tanım olarak küreselleşme, dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesidir. Küreselleşme söylemi daha geniş bir bakış açısı altında incelendiğinde küreselleşme kavramının siyasi, iktisadi ve sosyal tüm alanları kapsayan bir öneriler listesi olarak karşımıza çıktığı görülecektir. Bu anlayışa göre kapitalist yarışma altındaki bir Pazar ekonomisinin biricik başarı ölçütü olarak kâr veya genel olarak sermayenin getirisi ön plana çıkartılmakta ve devletin kârlılığı ençoklaştıracak yepyeni bir yönetim modeli ile yapılandırılması savunulmaktadır. Küreselleşme olgusunu toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesini içeren bir politik-ekonomik önermeler reçetesi olarak gören neoliberal felsefenin yaklaşımı şöyledir: Küreselleşme kendi nesnel yasalarına sahip ve karşı konulmaması gereken kaçınılmaz bir süreçtir. Dolayısıyla tüm ülkelerin bu sihirli akımdan faydalanabilmesi için gerekli ekonomik, politik ve sosyal düzenlemeleri yani yapısal reformları başarması gerekmektedir (Yeldan, 2008: 17-19).

Bir kavram olarak küreselleşme, hem dünyanın küçülmesine hem de bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar. Küreselleşme kavramının kullanımı çok yeni bir şeydir. Daha önce sürekli olmayan kullanımına karşın, küreselleşme kavramı 1980'lere kadar çok yaygın bir kullanım alanı bulamadı. Bu terimin kullanımı 1980'lerin ikinci yarısında ciddi artışlar göstermiştir (Robertson, 1999: 21). Ancak 1980 sonrasında sık kullanılan kavram için 1980 öncesindeki gelişmelerin önemli olduğunun altını çizmek gerekir.

Küreselleşme hem bir süreç hem de bir strateji olarak da ele alınabilir. Süreç olarak küreselleşme, kapitalizmi tanımlayan ilişkilerin yoğunlaşması ve yayılmasıdır. Süreç olarak küreselleşme için belirleyici olan değişkenler, sermaye birikiminin tarihsel olarak yoğunlaşması, merkezileşmesi ve genişlemesini öne çıkarmaktadır. Strateji olarak küreselleşme, kapitalizmin belirli bir aşamasına tekabül eden krizin aşılması ve yeni bir birikim rejimine geçiş için geliştirilen, daha çok belirli bir sınıfın ileriye dönük donanımlı olmasını içermektedir. Strateji olarak küreselleşme kapitalizmin orman yasası olarak tanımlanan neoliberal ekonomi-politika uygulamalarını öne çıkarmaktadır. Neoliberal analizler küreselleşmeyi liberal kurumsal yapıların dünya ölçeğinde belirli hale gelmesi olarak tanımlamaktadır (Ercan, 2006: 30-31).

Küreselleşme, kapitalist birikim sürecinin, üretimdeki alışlagelen yöntemlerin tüm potansiyellerinin kullanılmasının ardından, sistemin yapısında zaten var olan kriz eğilimlerinin kendilerini daha şiddetli hale getirdiği zor zamanlarda uygulamaya konulan radikal yenilikler tarafından kesintiye uğratıldığı bir süreci nitelemektedir. Bu bağlamda küreselleşme sürecinin teknolojik temelini oluşturan ve aslında kapitalizmin 1970'lerdeki krizlerinden birisine yanıt diye verilebilecek olan enformasyon teknolojisindeki gelişmenin bütün üretim süreçlerindeki etkisi, sermayenin egemenliğini anlatmak için yeterli olacaktır. Küreselleşme terimiyle, özellikle enformasyon teknolojileri ve akımındaki gelişmelerin hem finansal piyasaları hem de reel piyasaları derinden etkileyen bir dönüşümden söz etmek mümkündür (Özel, 2009: 267).

Küreselleşme olarak nitelenen sürecin ortaya çıkmasında bilişim ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, ulaştırma maliyetlerindeki azalma ve bunların üretim teknikleri ve piyasaların bütünleşmesi üzerinde yarattığı köklü değişiklikler önemli

ölçüde etkili olmuştur. Bugünkü küreselleşme sürecinin kökenleri neoliberalizmin 1970'li yılların sonlarında başlayan yükselişiyle çok yakından ilgilidir. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı (İDS)'ni izleyen yirmi beş-otuz yıllık dönem de özünde 1870-1913 yılları arasına düşen birinci küreselleşme evresinin bazı önemli izlerini taşımakta ve ona dönüş işaretleri vermektedir. Bu evredeki dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde ciddi adımlar atılmış olması, ÇUŞ (Çok Uluslu Şirketler)'ların önem kazanması ve üye ülkelerin iktisadi entegrasyonları amacıyla oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nun dünya ekonomisi üzerindeki etkisini artırması ve Batı Avrupa'ya olan işçi göçünün artması bu yöndeki gelişmeler arasında yer alabilir. Ancak bu dönem küreselleşme olarak nitelendirilmemektedir. Bunun nedenleri: Birincisi, İDS'yi izleyen yıllarda siyasi bağımsızlıklarını kazanan azgelişmiş ülkelerin, serbest piyasa odaklı politikalar aracılığıyla dış dünya ile bütünleşmek yerine devlet öncülüğünde içe dönük sanayileşme politikalarını yeğlemiş olmaları ve kapitalistleşmiş ülkelerin de Soğuk Savaş'ın etkili olduğu dönemde bu gelişmelere göz yummuş olmalarıdır. İkincisi ise bu ülkelerin büyük bir kısmının doğrudan yabancı sermaye konusuna kuşkulu bir şekilde yaklaşmaları, dış yardımlardan medet umarak devletten devlete borçlanmayı ön planda tutmaları ve uluslararası finans piyasalarının büyük ölçüde dışında kalmalarıdır. 1973-1980 dönemi dünya açısından çok önemli bir dönemdir. Petrol ihracatçısı ülkelerin ellerindeki petrodolarlar içe dönük sanayileşme yani ithal ikameci sanayileşme modeli uygulayan ülkelerin artan finansman gereksinimini karşılamak amacıyla sanayileşmiş ülkelerdeki finans kuruluşları aracılığıyla azgelişmiş ülkelere yönlendirilmeye başlandı. Nihayetinde ciddi artışlar gösteren uluslararası özel finansal akımlar, bir yandan azgelişmiş ülkelerde uygulanmakta olan içe dönük sanayileşme stratejisinin bir süre daha devam etmesine olanak tanırken, diğer yandan özel finansal piyasaların önemini artırarak şimdiki küresel dalğanın öncü bir unsuru olmuş oldu. Bu sürecin sonunda uluslararası kuruluşlar güdümünde neoliberal politikaların azgelişmiş ülkelerin çok büyük bir kısmını kapsayacak bir şekilde yaygınlaşması ve bugün 'küreselleşme' diye adlandırılan sürecin fiilen başlaması anlamına geldi (Şenses, 2009: 237-238).

Küreselleşme, sermayenin doymak bilmeyen kâr güdüsüne, piyasa güçlerinin dizginsiz egemenliğine, emperyalist güçlerin emirlerine yani sonuçta güçlünün koyduğu yasaya dayanan bir bütünleşme biçimidir. Ancak bu herhangi bir bütünleşme değil,

neoliberal bir bütünleşmedir. Küreselleşme farklı mekanlarda dolayısıyla farklı ulus-devletlerde gelişen fakat dünya ölçeğinde süren sermayenin toplam döngüsüne eklenme ihtiyaç ve zorunluluğunu yaşayan bireysel sermayelerin gerçekleştirdiği çok düzeyli karmaşık bir süreçtir. Temelde küreselleşme, tüm dünya devlet ve toplumlarının kıran kırana açık ve tam rekabetli bir kapitalist pazarda birleştirilmesi sürecidir. Diğer bir deyişle, ekonomilerini henüz kapitalizmin açık pazarına açmamış az gelişmiş ülkelerin kapılarını öncelikle ileri düzeyde gelişmiş olan kapitalist ülkelere kapılarını açmasıdır (Savran, 2007: 189; Ercan, 2005: 375-376; Berk, 2010: 23).

Küresel bir ekonomi kuramının filizlenmesi, uluslararası sistemin bir bütün olarak ulus devlet ve ulusal ekonomi temelinden bağımsızlaştığını gösteren değişkenler ve kategorilerin ayırt edilebilmesine bağlıdır. Ulusal ekonomileri arasındaki bağımlılık arttıkça, uluslararası ekonomi otonomlaşarak küresel ekonomiye dönüşecektir. Bunun sonucunda, yurtiçi ve yurtdışı ekonomik alanların göreceli ayrımı önemini yitirecek, özel kesim ve ulusal devlet birçok alanda uluslararası koşulları dikkate almak zorunda kalacaktır. Ancak bu küresel ekonominin uluslararası sistem içerisinde istikrarı sağlayacak bir sevk ve idare sorunu ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca ortak politikalar üzerinde uzlaşma sağlansa dahi, ulus devlet bünyesindeki yerel yönetimlerden uluslararası kuruluşlar düzeyine kadar uzanan çok geniş yelpazedeki icra odakları arasında eşgüdümün nasıl sağlanacağı konusunda ciddi sorunlar olabilmektedir. Bu küresel ekonominin başka bir sonucu olarak, uluslararası bir genellik düzeyinde emeğin, ekonomik pazarlık ve politik etki gücünün azalması beklenebilir. Yani mal ve sermaye piyasalarının küreselleşmesine karşın emek hâlâ büyük ölçüde hareketsizdir ve sendikal örgütler sektörel veya ulusal ekonomi içinde korumacılığın sözünü üstlenmişlerdir (Sanin, 1994: 100).

Tek bir dünya sistemine gidildiğini anlatan ve temelde iktisadi bir süreç olan küreselleşme, günümüzde üretim, ticaret, sermaye hareketleri ve teknolojinin ulus üstü bir özellik kazanarak 'serbestleşmesi' ve dünya ekonomisiyle serbest ticaret ve uygun işbölümü koşullarında 'bütünleşme' olarak yaşanmaktadır. Türkiye açısından önemli bir süreç olan küreselleşme 1980'lerden itibaren Türkiye'nin gündeminde kalan bir konu olmuştur. Üretim teknolojilerinde ve sermaye hareketlerindeki küreselleşme, Türkiye gibi henüz sanayileşme konusunda belli bir eşiği aşmamış, kurumsal formlarını

yenileyememiş ve sanayileşmiş ülkelerle arasında ciddi bir verimlilik yakınlaşması olmayan ülkelere avantaj ve fırsatlarından yararlanma imkânı sunabilmesi akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Küreselleşen bir dünyada yer edinmeye çalışan Türkiye'nin, eğer bu sürecin dışında kalmayacak ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi kuracaksa, fırsatlar yanında tehditleri de değerlendirmesi ve de süreci yüceltmeden ulusal çıkarlarını gözeten bir anlayışla kendi savunma mekanizmalarını geliştirmesi gerekir. Aksi durumda, yeni dünya düzeninin kurumları, kendisini koruyucu mekanizmaları üretmeyen ülkeleri hızla geri konuma itecektir (Eser, 1995: 6-18). Küreselleşme Türkiye için incelenmesi gereken ve bu çalışma için oldukça önemli bir süreçtir. Çarpık bir kapitalistleşme süreci yaşayan Türkiye'nin küreselleşme sürecinde de çarpık bir süreç yaşadığını söylemek mümkündür. Çünkü 1980'lerle başlayan neoliberal dönüşümün, 1980 öncesiyle kıyaslandığında 1980 sonrasında Türkiye'nin çok da yol kat etmediğini, aksine daha istikrarsız bir büyüme trendine girdiğini ve aynı zamanda istihdam yaratmayan bir büyümeden söz etmenin mümkün olduğunu görmekteyiz. Küreselleşme söylemi ile yaratılan refah artışından ülkemizin faydalanamadığı bir gerçektir. Bu süreci avantaja dönüştürmenin yolu sanayileşmiş, gelişmiş ve demokratik bir ülke olmaktan geçer. Küreselleşmenin doğru, sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı sağlayacak nitelikte gerçekleşmesi için bilinçli bir küreselleşme politikası gereklidir.

2. TEORİK ÇERÇEVE: BÜYÜME TEORİLERİNE FARKLI YAKLAŞIMLAR

2.1. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme modelleri 18. ve 19. yüzyıllarda Adam Smith'in temellerini attığı Ricardo'nun formalleştirdiği ve Marx'ın da tarihsel bir nitelik kazandırdığı, bir klasik ekonomi politik geleneğidir (Akyüz, 2009: 3). Klasik büyüme teorisi, ilk sistemli büyüme teorisi olması bakımından önemlidir (Hiç, 1994: 14). İktisadi büyümeyi açıklamada ilk teorik model, Smith (1723-1790), Malthus (1766-1834), Ricardo (1772-1823) tarafından 18. yüzyılın sonlarında geliştirilmiştir (Taban, 2011: 27). Bu çerçevede Smith, Malthus ve Ricardo'nun büyüme konusundaki görüşlerine bu başlık altında kısaca yer verilecektir. Her ne kadar klasiklerden farklı olsa da Marxist büyüme teorisi

de klasik büyüme teorilerinin içindedir. Ancak Marx büyüme olgusuna diğer klasiklerden farklı baktığı için alternatif teoriler içinde incelenecektir.

Klasik iktisatçılar ekonomik büyümeyi sınıfsal yapıya dayanan kapitalist ideoloji çerçevesinde açıklarlar. Klasik iktisatçılar işgücü, sermaye ve ekilebilir arazinin temel üretim faktörü olduğu bir üretim fonksiyonundan hareketle ekonomik büyümeyi açıklarlar (Filiz, 2010: 9).

2.1.1. Adam Smith'in Görüşü

İktisadi büyüme olgusunu inceleyen ilk iktisatçı, iktisat biliminin babası sayılan Adam Smith'dir (Ünsal, 2007b: 39). Üretim tarzında "işbölümü" yapmadan verimliliği artırmak, dolayısıyla kendi eserinin başlığında olduğu gibi "Milletlerin Zenginliğini" artırmak mümkün olamazdı (Gürak, 2006: 72-73).

İşbölümü ve uzmanlaşma, aynı zamanda iç piyasaların ve dış piyasaların (mutlak üstünlük teoremi vasıtasıyla) genişlemesini sağlayarak refah artışı sağlamaktadır (Alkın, 1992: 26). Adam Smith'e göre, işbölümünün aynı sayıda işçinin çok daha fazla mal üretmesine yol açmasının- işbölümünün emeğin verimliliğini artırmasının üç nedeni vardır (Ünsal, 2007b: 40-41):

- 1- İşbölümü her işçinin işini tek bir basit işleme indirgemek ve bu işlemi işçinin tek uğraşı haline getirmek suretiyle, işçinin becerisinin ve böylece yapabileceği iş miktarının artmasına yol açar.
- 2- İşçinin bir işten diğerine geçerken yitirilen zaman, tasarruf edilerek üretimde kullanılır.
- 3- İşçiler emeğin verimliliğini artıran makineler geliştirip, bunları işe uygularlar.

A. Smith ekonominin büyüyor olmasını öncelikle önemseyen bir iktisatçıdır. İş bölümünün getirdiği uzmanlaşma ve doğal mübadele eğilimi emek verimini arttırıyordu; pazarların, başta dış ticaret yoluyla genişlemesi, büyümenin sürdürülmesinde önemli bir destekti. A. Smith büyümenin toplumda ve ekonomide yapısal dönüşümleri getirirken, ileri doğru yeni hamlelerle ekonominin daha yüksek üretim düzeyine geçeceğini söylemekteydi. Öyle ki, bütün toplumsal sınıfların katıldığı bir kitlesel hareketin ilerleme yolunda olacağını öngörüyordu. Ekonomide ilerleme, her

bireyin doğal olarak durumunu iyileştirmek için katıldığı; tasarruf ve sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma, iç ve dış ticaret yoluyla refahını artırdığı, doğal piyasa dengelerinin rekabet yoluyla korunduğu süreçtir. Smith'in modelinde ne krizler ne işsizlik, ne birileri zenginleşirken birilerinin yoksullaşması, ne ekonominin büyüme gücünün tükenmesi olaylarına yer yoktur (Smith, 2008: xxii-xxiii).

Smith, ekonominin büyüme sürecini analiz ederken, doğal kaynak bakımından zengin bir ülke varsayımından hareketle, ekonomi geliştikçe kâr oranı ile ücret oranı arasındaki ilişkiyi inceler. Başlangıçta, kaynaklara oranla sermaye stoku küçük olduğu için kâr oranları yüksektir. Kâr oranlarının yüksek olması sermaye stokundaki artışı hızlandırır. Sermaye stokundaki hızlı artış, işgücü talebini de artırdığından başlangıçta ücretler de yüksektir. Ancak sermaye stokunun artması, azalan verimlerden dolayı kâr oranlarını düşürür. Sermaye stokundaki artışın nüfus artış oranına paralel seyrettiği durumda ücret oranı yüksek kalmaya devam eder. Sonuçta sermaye stoku çok büyüyecek, ücret yüksekliğine bağlı olarak nüfus artacak ve ekonomi; toprak ve iklimi, kanunları ve kurumları itibarıyla zenginliğin üst sınırı olan tam zenginlik aşamasına ulaşacaktır. Bu sınıra ulaşıncaya büyüme durur ve hasılanın-zenginliğin değişmediği durağan durum başlar (Taban, 2011: 31; Ünsal, 2007b: 46).

2.1.2. Thomas R. Malthus'un Görüşü

Thomas R. Malthus (1766–1834), 1798 yılında yayınladığı “An Essay on the Principle of Population” (Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) adlı eserinde sürekli nüfus artışının gelecekte gıda arzının yetersizliğine neden olacağını ve bunun da insanlığın refahını tehdit eden ciddi bir tehlike olduğunu belirtmiştir (Taban, 2010: 16). Malthus'a göre, nüfus geometrik diziyle, gıda maddeleri ise aritmetik diziyle artmaktadır (Alkın, 1992: 27). Malthus'un gıda maddelerinin nüfustan daha yavaş olarak arttığı yolundaki iddiası tarım kesiminde azalan verimler yarasının geçerli olduğunu ifade etmektedir (Hiç, 1994: 22). Malthus'a göre bir ekonomide reel çıktı (Y), toprak ve işgücü kullanılarak üretilir. Toprağın miktarı sabit olduğu için reel çıktı miktarı işgücüne dolayısıyla da nüfusa bağlı olarak değişir. Malthus'a göre, üretim emek girdisine göre azalan ortalama verimlere tabidir. Toprak miktarı ve teknoloji veri iken, nüfusun belli bir oranda artmış olması, çıktıyı aynı oranda değil daha düşük bir oranda artırır ve

böylece kişi başına çıktı azalır (Taban, 2011: 33).

Malthus'a göre nüfus büyüme hızı (p), doğum oranı (b) ile ölüm oranı (d) arasındaki farka eşittir ($p = b - d$). Doğum oranı, fert başına çıktı miktarından bağımsızdır. Buna karşılık ölüm oranı, fert başına çıktının negatif bir fonksiyonudur. Çünkü kişi başına çıktı artınca insanlar daha iyi beslenirler ve sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanırlar ve böylece ölüm oranı düşer. Veya tam tersine kişi başına çıktı miktarı azalınca insanlar daha kötü beslenirler ve sağlık hizmetlerinden daha az yararlanırlar ve böylece ölüm oranı artar. Malthus büyüme modelinin gelir dağılımı ile ilgili de politika önermeleri mevcuttur. Öyle ki, hükümetin gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmak için toprak sahiplerinden iş gücüne kaynak aktarması işçilerin daha iyi beslenmesine, sağlık imkânlarından daha fazla yararlanmasına, böylece ölüm oranının düşmesine dolayısıyla kişi başına çıktı düzeyinin azalmasına yol açacaktır. Sonuç olarak daha fazla insan, daha büyük bir çıktı üzerinden daha düşük kişi başına çıktı elde edeceğinden, Malthus hükümetin gelir dağılımını iyileştirmeye yönelik politikalar izlemesini anlamlı bulmamıştır. Bu yüzden de Malthus yaşadığı dönemde İngiltere'de fakirliği azaltmak amacıyla uygulanan Fakirlik Kanunu'na (Poor Laws) karşı çıkmıştır (Ünsal, 2007b: 53-59).

Malthus'a göre, fakirliği doğuran temel faktör nüfus artışıdır. Ona göre nüfus artışının önlenmesi, önleyici ve pozitif faktörlerden oluşmaktadır. Doğum oranını azaltıcı faktörler, nüfus artışını önleyici faktörler içerir. Çocuk bakamayacak ölçüde gelir düzeyi düşük olanlar, ya evlenmekten vazgeçmeli ya da hiç evlenmemelidir. Burada Malthus evlilik öncesi ilişkiyi ahlaki bulmadığı için ve ilahi gücün işine karışılmamasını düşündüğü doğum kontrol yöntemlerine de karşı çıktığı için düşük gelirli olanların evlenmemeleri gerektiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan ölüm oranını artıran faktörler Malthus tarafından nüfus artışının önlenmesine pozitif faktörler (kıtlık, salgın hastalık, savaş vb.) olarak görülmüştür. Malthus pozitif faktörleri ahlak kurallarına uymayan (günah işleyen) insanlara verilmiş bir ceza olarak görmektedir. Malthus'a göre, eğer nüfus artışını önleyici pozitif faktörlerin üstesinden bir şekilde gelinseydi, hızlı nüfus artışı sonucu insanlar açlıkla karşı karşıya kalabileceklerdi (Taban, 2011: 35).

2.1.3. David Ricardo'nun Görüşü

David Ricardo insanlığın geleceği, büyüme, refah ve zenginleşmenin sürekliliği konusunda kötümser bir kuram geliştirmiştir. Ricardo'ya göre fiziksel sermaye stoku (K) ve işgücü (L) değişken, ancak toprak ise kıt üretim faktörüdür. Bu ise ekonomik büyümenin belirleyicisi olan fiziksel sermaye stoku birikimini sınırlandıran önemli bir kısıttır (Güvel, 2011: 27).

Klasik büyüme modeli çok sayıda klasik düşünürün fikirlerini yansıtmakla birlikte modele en önemli katkıyı David Ricardo (1772-1823)'nin yaptığı söylenebilir. Ricardo'nun 1823'te yayımlanan "The Principles of Political Economy and Taxation" (Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri) adlı eserinde geliştirdiği büyüme modeli, azalan verimler ve fonksiyonel gelir dağılımı-gelirin ücret (işçiler), rant (toprak sahipleri) ve kâr (kapitalistler) biçimindeki dağılımı üzerine inşa edilmiştir (Ünsal, 2007b: 60). Başka bir ifade ile kurulan modelde büyüme ve bölüşüm konuları iç içe girmiş durumdadır (Acar, 2008: 61).

Ricardo özellikle milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıldığını ve faktör paylarını belirleyen unsurların neler olduğunu incelemiştir. Bu bağlamda gelir dağılımı, iktisadi düşünce tarihinde yeni bir konu olarak yerini almış ve Ricardo'nun iktisat teorisine kattığı en önemli yeniliğin gelir dağılımı teorisi olduğu kabul edilmiştir. Ricardo'nun analizinin temelinde, topraktan elde edilen ürünlerin ücret, rant ve kâr biçimindeki sınıfsal bir bölüşüm amacı yatmaktadır. Toprak azalan verimlere tabidir ve toprağın verimi büyümenin temel belirleyicilerindedir. Ricardo, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını incelerken üç değişik gelir grubunu dikkate almıştır. Bu gruplar (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 47-48):

1. İşgücü: Uzun dönemde işçi ücretleri yani emeğin milli gelirden aldığı pay, sürekli olarak asgari geçim seviyesinde olacaktır.
2. Toprak sahipleri: Ricardo'ya göre üretim faktörlerinden olan toprak, değişken kalitede ve kıt bir faktördür. Ekonomi büyüdükçe, nüfus topraktan daha hızlı artacak böylece toprağı işleyen emeğin verimliliği azalacaktır. Nihayetinde bu durum gıda arzının daralmasına yol açacak ve fiyatlar artacaktır.

3. Müteşebbis ya da sermayedar (kapitalist) sınıf: Kapitalist sınıfın milli gelirden aldığı pay kârdır. Ekonomik büyümenin temel dinamiğini oluşturan sermaye birikimi ve kârlar kapitalist sınıf tarafından oluşturulduğundan Ricardo'da kâr olgusu önem arz etmektedir. Kâr, serbest piyasada sermayeyi yönlendirdiğinden, en yüksek kâr neredeyse sermaye oraya yönelecektir. Böylece kârlı malın üretimine sermaye yöneleceğinden dolayı üretim de artacaktır.

Ricardo büyüme sürecinde üretim girdileri arasında bölüşümü belirleyen kanunları incelerken ekonominin uzun dönem durgunluğa nasıl girdiğini dinamik ve kapsamlı bir çerçevede açıklamaktadır. Ricardo'da nüfus ücrete bağlı olarak değiştiği için, doğal ücret haddinin üzerindeki ücret düzeyi nüfus artışını uyaracaktır. Nüfus artışı emek arzında bir artışa sebebiyet verecek ve ücret düzeyi tekrar doğal seviyesine inecektir. Ancak gıda maddeleri fiyatları yükseldiği için nakdi ücretin de aynı oranda yükselmesi gerekir. Tarımda azalan getiriden dolayı gıda maddelerinin reel fiyatları arttığı halde, sanayide söz konusu olan sabit getiri bu artışı gerekli kılmamaktadır. Ancak rekabet düzeyi hem tarımda hem de sanayide nakdi ücretleri eşitleyeceği için nakdi ücret düzeyinin yükselmesi emek ve sermaye üzerindeki kâr haddini azaltır. Kâr haddi düştüğünde birikim ve büyüme duracak böylece ekonomi uzun dönemde durgunluğa girmiş olacaktır (Şentürk, 2007: 61).

2.1.4. Klasik Büyüme Teorisinin Değerlendirilmesi

Klasik büyüme modeline çok sayıda iktisatçının katkısı olmakla birlikte en önemli katkıyı Ricardo yapmıştır. Dolayısıyla model genellikle Ricardo Modeli olarak da incelenmektedir.

Klasik Büyüme Teorisi'nde büyüme, sermaye birikimine, yani yatırımlara bağlıdır. Klasik iktisatçılar, büyümenin uzun dönemli analizini yapmamışlardır; çünkü teorilerine göre büyüme ancak kısa dönemde mümkündür. Uzun dönemde ekonominin durgunluk aşamasına girmesi kaçınılmazdır; çünkü uzun dönemde kâr hadlerinin düşmesi net yatırımları durdurur. Dolayısıyla uzun dönemde ekonomik büyüme durmaktadır (Şen, 2007: 20).

Klasik büyüme modeli günümüzün gelişmiş ülkelerinin gelişme sürecini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü modelin dayandığı varsayımlar, gerçeğe ve geçirilen büyüme tecrübelerine uymamaktadır. Yine model günümüz gelişmekte olan ülkelerini açıklamakta da yetersiz kalmaktadır. Nüfus ve gelir artışı, sanayileşme ve kentleşme gibi kriterler itibariyle günümüz gelişmekte olan ülkelerini açıklamakta yeterli olduğu söylenemez. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı nedeniyle kişi başına düşen hasıla sürekli sabit kalmaktadır. Bu ülkelerde toplam hasıla düşük hızla artmaktadır. Çünkü yatırımlar ve buna bağlı olarak sermaye birikimi yetersiz ve teknik gelişme hızı düşüktür. Nüfus artışı ise nüfus-ücret ilişkisi sonucunda (Malthus'un nüfus ücret ilişkisi, yani ücretler artınca nüfusun da artacağı varsayımı) değil, gelişmiş ülkelerde uygulanan sağlık tedbirlerinin kopya edilmesi neticesinde ölüm oranlarında meydana gelen hızlı düşmeden kaynaklanmaktadır (Berber, 2011: 59).

Azalan verim hali, teknik ilerleme hızının düşüklüğü ve Malthus'un nüfus kanunu modelin dayandığı temel varsayımlardır. İşgücünde azalan verim kanununu ele aldığımızda, ilk başlarda nüfus artışının azalan verimlere neden olduğu söylenebilir ancak sanayinin tarıma göre öneminin artması, tarımda toprak kıtlığı yüzünden işgücü ve sermaye için azalan verim kanununun sonuçlarının fiilen ortaya çıkmasını tüm ekonomi açısından kısmen engellemiştir. Diğer yandan, teknik ilerleme hızı Ricardo'nun tahminlerinin çok üzerinde olmuş ve zamanla tarımda da sermaye kullanımı ve verimlilik çok büyük artışlar kaydetmiştir. İşgücünde azalan verim kanununun sonuçlarının fiilen ortaya çıkmamasında, bu son hususun rolü çok önemlidir. Malthus'un büyüme modeli, 19. yüzyıl sonrası Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin büyüme tecrübesi ışığında değerlendirildiğinde, günümüz büyüme sürecini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Malthus'un 18. yüzyıldaki öngörüsünden bugün gelinen noktaya baktığımızda, dünya nüfusunun artmaya devam ettiği, dünya ekonomisinin büyüdüğü ve dünyanın ekonomik, politik ve kültürel alanda küreselleşme sürecini yaşadığını görmekteyiz. 20. yüzyıla gelindiğinde dünya nüfusu hızla artarken, insanlık tarihinde benzeri olmayan bir ekonomik büyüme sergilenmiştir. Bu büyüme sayesinde bugün açlık ve yetersiz beslenme Malthus'un yaşadığı dönemden daha azdır. Ancak dünyada zaman zaman elbette kıtlık ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni ise yetersiz gıda üretiminden çok, *eşit*

olmayan gelir dağılımının veya politik istikrarsızlığın bir sonucudur. Malthus'un yaşadığı dönemde, gelecek nesil insanlığın yaratıcılığının daha büyük nüfus etkilerini dengeleyeceğini tahmin edememiştir. Örneğin günümüzde kıtlığın daha az oluşu; tarımsal ilaçlar, gübreler, mekanize tarımsal aletler, yeni ürün çeşitleri ve diğer teknolojik gelişmeler çiftçilerin giderek daha çok insanı beslemesine imkan sağlamıştır. Yine Malthus'un görüşünden (çekicilik ve nüfusun artması yönündeki paralel ilişki) farklı olarak günümüzde bu tehlike (Malthus'un öngördüğü) modern doğum kontrolleri ile kırılmıştır. Dolayısıyla günümüzde Malthus'un öngörüsünün aksine azalan nüfuslar daha olasıdır. Netice olarak, ülkelerin yoksulluğa mahkum olacaklarını ileri süren Malthus'un büyüme modeli günümüzde çok anlamlı gözükmemektedir (Taban, 2011: 43-44).

2.2. Modern Büyüme Teorileri

Modern büyüme teorileri Frank Ramsey'in 1928 yılında yayınladığı "A Mathematical Theory of Saving" (Tasarrufun Bir Matematiksel Teorisi) adlı çalışmasıyla başlamıştır. Hane halkı optimizasyonunun klasik çözümünün ele alındığı bu yaklaşım çok kullanılmamış ve 1960'lara kadar kabul edilmemiştir. Keynes sonrası büyüme modeli olan Harrod-Domar (1939) büyüme modeli Keynes'in ihmal ettiği yatırımların kapasite etkisini analize sokmuştur. Keynes'in statik analizini dinamik bir çerçevede ele alan Roy Harrod, tam istihdamlı ve dengeli bir büyümenin olamayacağını iddia etmiştir. Evsey Domar (1946) ise Harrod'un geliştirdiği Keynesyen Dinamik Analizi biraz ilerleterek bir tarafı kapasite, bir tarafı gelir etkisi içeren bir denklem ortaya koymuştur (Ateş, 1998: 3). Harrod eksik istihdam dengesinden yola çıkarak tam istihdam dengesini veren büyümenin yollarını aramıştır. Domar ise tam istihdam dengesinden yola çıkarak tam istihdamın sürdürülmesini sağlayacak büyüme oranı üzerinde durmaktadır (Özgüven, 1998: 98).

1950'li yıllarda güçlenen Keynes teorisi, talep yönlü bir teori olduğu için Neoklasik iktisatçıların tepkisini çekmiştir. Neoklasik iktisatçılar, Keynesci teoriyi eleştirmişler, IS-LM eğrileri, genel denge teorisi, miktar teorisinin yeniden yorumu gibi teoriler öne sürerek Neoklasik teoriyi canlı tutmaya çalışmışlardır. Neoklasik iktisatçıların çalıştıkları bir alan da büyüme teorisidir ve Neoklasiklere göre ekonomi

süreci büyüyecek ve dengeden sapması durumunda da tekrar eski büyüme hızına dönecektir (Yıldırım, 2011: 41).

Neoklasik büyüme modeli Harrod-Domar modeline verimlilik artışının da eklendiği modeldir. Neoklasik büyüme teorisi, nüfus artışına ve teknolojik değişmeye tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nasıl cevap verdiğini açıklamaktadır (Parasız, 2003: 131; Sever, 2009: 89).

2.2.1. Harrod-Domar Modeli

Harrod-Domar modeli II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist dünya ekonomisinin girdiği büyüme sürecinin hangi koşullarda istikrarlı bir şekilde gerçekleşebileceğini teorik olarak ifade etmek üzerine kurulmuştur. Modelin dinamik bir ekonominin uzun dönemde istikrarlı büyüme üzerine kurulmuş olması, bu modeli Keynesyen iktisattan ayıran en önemli özelliktir. Modelin en önemli katkısı ise bir dönemin sermaye birikiminin bir sonraki dönemin çıktısının kaynağı olmasındandır (Şentürk, 2007: 65).

Harrod-Domar medeli yardımıyla büyüme süreci ilk kez sistematik bir biçimde incelenebilmiştir. Harrod-Domar modeli, sermaye stoku ile homojen çıktı arasındaki dinamik bir ilişkiyi açıklar. Bu modele göre bir dönemin sermaye birikimi bir sonraki dönemin çıktısının kaynağını oluşturmaktadır. Modelde tek faktör; fiziksel sermaye stoku ile ekonomik büyüme açıklanmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde tam istihdamı gerçekleştirmek için gelir, tasarruf, yatırım ve üretim arasında bir dengelemeyi hedef alan Harrod-Domar modeli büyümenin bir unsuru olarak yatırımı kabul etmektedir. Harrod-Domar modelinin bir diğer dikkate değer özelliği de uzun dönem sorunlarını kısa dönem araçlarıyla incelemesidir (Dumlupınar, 2008: 19; Tanrıku, 1983: 17; Solow, 1956: 66).

İçerik olarak Harrod ve Domar modelleri arasında fark olsa da, matematik anlamda iki model de aynı sonucu sağlamaktadır. Keynesci olan her iki bilim adamı da, bir ekonomi dengede değilse, ancak devletin iktisat politikaları ile iç ve dış talebi yönetmesi sonucu dengenin sağlanacağını varsaymaktadır. Belirtilmesi gereken nokta, iktisadi denge şartının Neoklasik büyüme modellerinde de aynen muhafaza edildiğidir.

Fark, Neoklasik iktisat düşüncesindeki bilim adamlarının ekonomide dengenin sağlanmasında, piyasa güçlerine inanmalarıdır (Yıldırım, 2011: 22-23).

2.2.1.1. Domar Modeli

Keynes'in kısa dönemli statik analizini uzun dönemli genişletmeye yönelik Domar modeli yatırımların ekonomi üzerindeki etkilerini daha geniş kapsamlı olarak ele alır. Domar'a göre bir ekonomide yapılan yatırım harcamaları birbirinden farklı iki etki oluşturur. Bu etkiler (Berber, 2011: 88):

1. Ekonominin arz yönünü ilgilendiren; Kapasite Artırıcı Etki
2. Ekonominin talep yönünü ilgilendiren; Gelir Artırıcı Etki

olarak isimlendirilmiştir. Büyüyen bir ekonomide gelir artışı ile kapasite artışı dengede tutulduğu sürece işsizlikten olduğu kadar enflasyondan da uzak ve dengeli bir büyüme gerçekleşecektir. Aksi halde ise işsizlik veya enflasyon kaçınılmaz olacaktır (Acar, 2008: 89).

Domar, kurduğu modelde; “büyüyen bir ekonomiyi enflasyon ve işsizliğe karşı korumak için yatırımların neden olduğu gelir ve kapasite artışları hangi oranda yürütülmelidir?” sorusunu yanıtlamaya çalışmış; yaptığı analizde tasarruf eğilimi (α) ve sermayenin potansiyel sosyal verimliliği (σ) olmak üzere iki temel kavramdan bahsetmiştir. Burada:

$$\alpha = \frac{S}{Y} = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (1.9)$$

yani ortalama tasarruf eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin birbirine eşit olduğunu ve zaman içinde sabit olduğunu kabul etmiş, bu sabit oranı da tasarruf eğilimi olarak tanımlamış ve α ile simgeleştirmiştir. Aynı şekilde:

$$\sigma = \frac{Y}{K} = \frac{\Delta Y}{\Delta K} \quad (1.10)$$

ile sermayenin marjinal ve ortalama verimliliği birbirine eşit tanımlamış, bu oranı sermayenin potansiyel sosyal verimliliği olarak adlandırmış ve σ ile sembolize etmiştir.

Modelde sermayenin marjinal ve ortalama verimliliği eşit kabul edilmektedir (1.10). Diğer yandan herhangi bir dönemde yapılan yatırım (I), sermaye stokundaki değişmeye (ΔK) eşittir. Yani,

$$I = \Delta K \text{ olur.} \quad (1.11)$$

$\frac{\Delta Y}{\Delta K} = \sigma$ ifadesinde ΔK yerine I konulduğunda $\frac{\Delta Y}{I} = \sigma$ ya da $\Delta Y = I \times \sigma$ sonucuna ulaşılır. Kapasite artırıcı etki, ekonominin arz yönünü ilgilendirdiği için ΔY yerine ΔY_a kullanılırsa, üretim kapasitesindeki artış;

$$\Delta Y_a = I \times \sigma \text{ olur. Yani;} \quad (1.12)$$

Üretim Kapasitesindeki Artış = Yatırım Tutarı x Sermayenin Ortalama Verimliliği olur.

Aynı şekilde gelir artırıcı etkiye bakacak olursak, yatırımların gelir artırıcı etkisi ΔY_t olsun. Ekonomide tasarruf-yatırım eşitliği gereği;

$\frac{\Delta S}{\Delta Y} = \frac{\Delta I}{\Delta Y} = \alpha$ yazılabilir. Burada $\frac{\Delta I}{\Delta Y} = \alpha$ ifadesi,

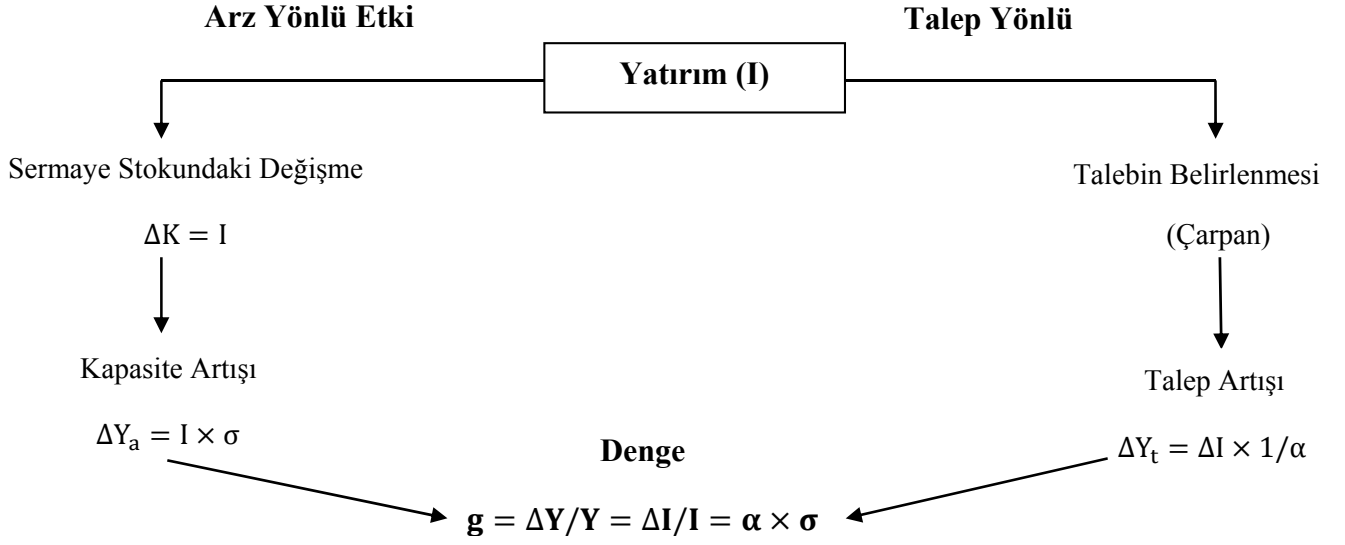
$$\Delta Y = \Delta I \times \frac{1}{\alpha} \quad (1.13)$$

şeklinde yazılabilir. Görüldüğü üzere bu eşitlik ise yatırım harcamalarındaki artışın geliri ne kadar artıracığını ifade eden Keynesyen çarpan mekanizmasıyla aynıdır ($\frac{1}{\alpha} = k$). O halde;

Gelir Artırıcı Etki = Yatırım Artışı x Çarpan Katsayısı (k) olur.

Domar, kurduğu modelde tam istihdamda dengeli büyümeden bahsetmek için toplam talepte meydana gelen artış, artan üretim gücünün tamamını kullanmaya yeterli olması gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle dengeli büyüebilmek için yatırımların kapasite artırıcı etkisi ile gelir artırıcı etkisi birbirine eşit olmalıdır. Domar modelinde denge büyüme oranının tespit edilişi aşağıdaki tablo ile özetlenebilir (Berber, 2011: 93-97):

Şekil 1. Domar Modelinde Dengeli Büyüme

Kaynak: Berber, 2011: 97.

Dengeli büyüme şartı;

$$\Delta Y_a = \Delta Y_t \text{ ve } \Delta Y_a = I \times \sigma, \quad \Delta Y_t = \Delta I \times 1/\alpha \quad (1.14)$$

olduğuna göre;

$$I \times \sigma = \Delta I \times 1/\alpha \quad (1.15)$$

şeklinde olur ve böylece $\Delta I/I = \alpha \times \sigma$ olur. $\Delta I/I$ ifadesi yatırımların yüzde kaç oranında büyüdüğünü gösterir. O halde tam istihdamda dengeli büyümenin sağlanabilmesi için yatırımların her yıl marjinal tasarruf eğilimi (α) x sermayenin ortalama verimi (σ) büyüklüğünde artırılması gerekir. Modelde ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi birbirine eşit ve sabit, sermayenin ortalama ve marjinal verimi birbirine eşit ve sabit varsayıldığından yatırımın olduğu kadar gelirin de ($\alpha \times \sigma$) değerine eşit oranda artması gerekmektedir. $S = I$ ve $S = \alpha \times Y$ olduğundan $I = \alpha \times Y$ yazılabilir. Bu ifade $\Delta Y_a = I \times \sigma$ eşitliğinde yerine konulursa $\Delta Y_a = \alpha \times Y \times \sigma$ olur. Buradan da $\Delta Y_a/Y = \alpha \times \sigma$ sonucuna varılır ve bu denklem genelleştirilirse;

$$g = \Delta Y/Y = \Delta I/I = \alpha \times \sigma \quad \text{şeklinde olur.} \quad (1.16)$$

$g = \Delta Y/Y$ ifadesi aynı zamanda büyüme hızını vermektedir. Netice olarak, tam istihdamda dengeyi sürdürebilmek için her yıl $(\alpha \times \sigma)$ oranında büyüme sağlanmalıdır.

Eğer girişimciler, $(\alpha \times \sigma)$ oranının altında veya üstünde yatırım kararı verirlerse ekonomi gitgide dengeden ayrılır. Ekonomiyi tekrar dengeye getirecek bir mekanizma da mevcut değildir. Eğer $(\alpha \times \sigma)$ oranının altında bir yatırım kararı verilirse, bu talep yetersizliğine neden olur. Bu yetersizlik, girişimcileri daha az miktarda yatırım yapmaya teşvik eder. Ancak yatırım oranlarının düşürülmesi, yatırımların arz yaratıcı kısmını bir sonraki dönemde etkiler; o dönem için sadece yatırımların talep yaratan kısmı etkilenir. Böylece talep miktarı daha da daralır ve sonuç daha geniş bir talep yetersizliği olur (Şen, 2007: 25).

2.2.1.2. Harrod Modeli

Keynesyen iktisadın temelini oluşturan görüşlere sahip olan R. Harrod'un ekonomiyeye getirdiği en büyük yenilik, iktisadi büyüme teorisi için oluşturduğu modeldir (Kıraçlar, 2005: 39). Harrod da Keynes'in yaptığı gibi ekonomide eksik istihdam dengesinden devamlı bir tam istihdam dengesine varmanın yollarını araştırmıştır. İki iktisatçı arasındaki fark, Keynes'in makro-statik açıdan incelediği sorunun Harrod'da makro-dinamik açıdan ele almasında yatmaktadır (Acar, 2008: 83).

Harrod'un modeli felsefi olarak Domar modeli ile örtüşmektedir. Ancak, büyüme sürecinde yatırım-üretim ilişkisini açıklaması Domar modelinden farklıdır. Domar, yapılan yatırımın üretim kapasitesini ne kadar artıracığı ve meydana gelecek gelir (talep) artışının artan bu kapasiteyi tam kullanmaya imkan verip vermeyeceği konusunu analiz etmiştir. Bu anlamda Domar'ın analizi geleceğe dönük bir analizdir. Harrod ise üretim ve gelir artışına bağlı olarak yatırımların ne kadar artırılabilceğini araştırmıştır (Berber, 2011: 103).

Domar, modelinde kalkınmanın temel problemini, gelirin (talebin) artan kapasiteyi tam kullanacak düzeye çıkıp çıkamayacağı olarak ifade edeken Harrod, kalkınmanın temel problemini gelirin mevcut tasarrufları absorbe etmeye yetecek bir bir yatırım artışına imkan verecek düzeye çıkıp çıkamayacağı olarak yorumlamıştır. Yani, sorun analizlerde kullanılan araçlar bazında yorumlanırsa, Domar modelinde çarpan

katsayısı kullanılmış iken Harrod modelinde hızlandırıcı katsayısı kullanılmıştır (Savaş , 1986: 322).

Harrod, modelin işleyişini üç farklı büyüme hızı kavramı ile açıklamıştır. Bunlar:

- Gerekli Büyüme Hızı (Warranted Growth Rate)
- Fiili Büyüme Hızı (Actual Growth Rate)
- Doğal Büyüme Hızı (Natural Growth Rate)

Gerekli Büyüme Hızı: Harrod, planlanan yatırımlarla, planlanan tasarrufları eşitleyen büyüme hızına gerekli büyüme hızı (warranted growth rate) adını vermiştir (Taban, 2011: 67). Gerekli büyüme hızı, eğer gerçekleşirse bütün tarafları tatmin eden, üretimi ne artırmayı ne de azaltmayı gerektirmeden sermayenin tam kapasite kullanımını sağlayan, planlı yatırımlara denk gelecek miktarda yatırımın yapılmasını teşvik eden büyüme hızıdır (Şen, 2007: 26). Başka bir deyişle gerekli büyüme oranı; planlanan tasarrufu planlanan yatırıma eşit kılan ve ekonomide arzu edilmeyen bir stok fazlası veya eksikliği ile karşılaşmasına fırsat bırakmayan bir büyüme oranıdır (Acar, 2008: 85).

Bu tanımlamadan hareketle gerekli büyüme hızı (G_w) şu şekilde formüle edilir:

$$S_p = I_p \quad (1.17)$$

$$s \times Y_t = g(Y_t - Y_{t-1}) \quad \text{ve} \quad g(Y_t - Y_{t-1}) = g(\Delta Y) = \Delta K = I \quad (1.18)$$

$$G_w = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_t} = \frac{s}{g} \quad (1.19)$$

Formülde s , marjinal tasarruf eğilimini, g ise sermaye-çıktı katsayısını ya da hızlandırıcı katsayısını göstermektedir. Hızlandırıcı katsayısı, gerekli büyüme hızını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan sermaye miktarını göstermektedir. Burada ihtiyaç duyulan sermaye ile, üretim artışını (ΔY) gerçekleştirmekte kullanılacak ek sermaye (ΔK), yani yeni yatırım kastedilmektedir (Taban, 2011: 67).

Gerekli büyüme hızı, özellikle ekonomik faaliyetlerin sonucuna göre yatırım planlaması yapan müteşebbisler için daha da önemlidir. Gerekli büyüme hızının gerçekleşmesi durumunda atıl kapasite oluşması ya da kapasite fazlalığı gibi olumsuz bir durum ortaya çıkmaz. Müteşebbislerin elinde mal stoku oluşmaz, üretilen malların tamamı satılır. Durumdan memnun olan müteşebbisler bir sonraki dönem için de aynı oranda üretim artışı planlarlar (Berber, 2011: 106).

Fiili Büyüme Hızı: Gerçekleşen veya cari büyüme hızı olarak da adlandırılan fiili büyüme hızı (actual growth rate), bu dönem ile geçmiş dönem arasında toplam üretimde görülen üretim artış yüzdesi olarak tanımlanabilir. Ekonomide dönem sonunda gerçekleşen tasarrufla, fiili büyüme hızı (G) ile sermaye-çıktı katsayısı- ya da hızlandırıcı katsayısının çarpımına eşit olduğundan, Harrod fiili büyüme hızını şu şekilde formüle etmiştir:

$$G = \frac{s}{g} = \frac{\Delta K}{\Delta Y} \quad (1.20)$$

Burada g, dönem sonunda ortaya çıkan sermaye ihtiyacını göstermektedir. Yani, dönem sonu sermaye stokundaki fiili artışın (ΔK), üretimdeki fiili artışa (ΔY) oranıdır. Dolayısıyla fiili büyüme hızında kullanılan hızlandırıcı katsayısı, gerekli büyüme hızını hesaplamada kullanılan hızlandırıcı katsayısından anlam itibarıyla biraz farklıdır (Taban, 2011: 68).

Doğal Büyüme Hızı: Modelde analiz edilen ve içeriği diğer büyüme hızlarından farklı olan üçüncü büyüme hızı, doğal büyüme hızı (natural growth rate) olarak adlandırılmıştır. Buradaki doğal kavramı ile kendiliğinden ya da serbest piyasa güçlerinin işlemesi sonucunda otomatik olarak oluşan bir büyüme hızı kastedilmemektedir (Berber, 2011: 110).

Doğal büyüme hızı, uzun dönemde bir ekonominin sürdürülebileceği en yüksek büyüme hızı olup, emeğin büyüme hızı ve emek tasarruf edici teknolojik gelişme hızı tarafından belirlenir. Bu büyüme hızı, emeğin tam istihdamını sağlayan büyüme hızıdır (Şen, 2007: 26).

Doğal büyüme hızı, nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin izin verdiği büyüme hızı olarak kabul edilir. Belirli bir dönemdeki üretim artışının ulaşabileceği maksimum büyüklük işgücü, sermaye, doğal kaynak artışı ve teknolojik gelişme gibi faktörler tarafından belirlenir. Bu unsurlar içerisinde nüfus ve teknolojik gelişme ön plana çıkar. Çünkü Harrod modelinde artan işgücünün tam istihdamını sağlayacak bir büyüme hızı belirlemesi temel hedeftir. Artan işgücünün tamamının istihdamını sağlayacak doğal büyüme hızı, nüfus artış hızı ile işgücünün verimliliğindeki artışın toplamına eşittir. İşgücünün verimliliğindeki artışı sağlayan unsur ise teknolojik gelişmelerdir (Taban, 2011: 71). Bütün bu tanımlara göre doğal büyüme hızı şöyle formüle edilmiştir:

$$G_n = n + t \quad (1.21)$$

G_n : Doğal Büyüme Hızı n : Nüfus Artış Hızı t : Teknolojik Gelişmeler

Harrod'un kurduğu büyüme modelinde dengeli büyümenin temel şartı olarak fiili büyüme hızı ile gerekli büyüme hızının birbirine eşit olması durumudur. Matematiksel olarak ifade edilecek olursa:

$$G_w = G \quad (1.22)$$

Bu ifade dönem sonunda hem tasarruf hem de yatırım planlarının gerçekleştiğini gösterir. Yani, dönem sonunda ekonomide üretim planları gerçekleşmiş, üretilen malların tamamı satılmış ve istenmeyen bir stok birikimi ya da talebin karşılanamaması gibi bir durum oluşmamıştır.

Harrod, çalışmalarında denge durumuna ulaşmak için fiili büyüme hızı ile gerekli büyüme hızlarını karşılaştırmış ve eşitlik olmaması durumlarını da enflasyonist süreç ve durgunluk süreci olarak adlandırmıştır. Fiili büyüme hızının, gerekli büyüme hızını aşması durumunda ($G > G_w$), enflasyonist süreç sözkonusudur. Yani hızlı gelir artışı yatırım talebinde artışa neden olmuş ve daha fazla yatırım daha fazla sermaye gerektirdiğinden sermaye yetersizliği oluşmuştur.

Harrod, fiili büyüme hızının, gerekli büyüme hızından küçük olması durumunda ($G < G_w$) ekonomide durgunluk durumunun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Yani dönem

başında planlanan büyüme hızına dönem sonunda ulaşamamış ve dönem sonunda beklenenden daha düşük bir büyüme hızıyla karşılaşmıştır.

Bu durumda dönem başında planlanandan daha fazla bir yatırım yapılmış ve aşırı kapasite ortaya çıkmıştır. Yani üretim, talepten daha fazla artmıştır. Arz-talep arasındaki dengesizlik bu sefer arz lehine bozulmuştur (Berber, 2011: 110). Ortaya çıkan aşırı kapasite durumu, stoklarda birikime neden olacak ve ekonominin durgunluğa geçmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu halde girişimciler gelecek dönemlere tedbirle bakacak ve yatırımlarını azaltmayı düşüneceklerdir. Bütün bunların sonucu da eksik kapasite kullanımı ve işsizlik olarak ortaya çıkacaktır.

2.2.1.3. Modelin Değerlendirilmesi

Harrod-Domar analizlerinin her ikisi de dikkatlerimizi net yatırımın kapasite yaratma etkilerine veya teşvik edilmiş yatırım gibi stratejik önemi olan olaylara yönelterek gerçek dünya ekonomisinin işleyişini daha iyi tanıyıp anlamamıza imkan vermişlerdir. Söz konusu teoriler, önce, eğer tam istihdam korunacaksa ekonominin neden büyümek zorunda olduğunu ve ikinci olarak ekonominin tam istihdama imkan verecek bir büyümenin neden otomatik olarak gerçekleşemeyeceğini anlamamıza yardım etmektedir (Peterson, 1994: 527-528).

Durağan-durum büyümenin olağan fakat istikrarsız olduğunu, tam istihdamda durağan durum büyümenin ise çok da mümkün olmadığını ileri süren Harrod-Domar modeli, Genel Teori sonrası dönemde iktisadi büyüme konusunu analiz eden ilk çalışmadır. Modele yöneltilebilecek en ciddi eleştiri, modelin gelişmiş ülkelerin büyüme deneyimleri ile bağdaşmamasıdır. Gelişmiş ülkelerde sermayenin ve emeğin tam kullanımını sağlayan yani gerekli büyüme hızını doğal büyüme hızına eşit kılan büyümenin gerçekleşmiş olmasına karşılık, Harrod- Domar modelinde böyle bir durum ancak çok büyük bir şans sonucu ortaya çıkabilmektedir (Ünsal, 2007b: 98-99).

Modele yöneltilen başka bir eleştiride ise sabit sermaye-hasıla oranı varsayımı sermaye ile emek arasında sıfır ikame anlamına gelir ki, bu da uzun dönemde bir ekonominin büyümesini analiz eden bir model açısından uygun bir özellik olarak değerlendirilmemektedir (Doğanel Gönel, 2010: 69). Gerek Harrod'un gerekse

Domar'ın modelleri gelişmiş ekonomiler için kurulmuşlardır. Her iki modelin temel amacı ekonomiyi eksik istihdama ve enflasyona maruz bırakmadan yürütebilmektir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerde tek amaç bu değildir. Bunun yanısıra, ekonominin yeterli bir hızla büyümesi ve kalkınması da önem taşımaktadır. Harrod'un ve Domar'ın modelleri ise işin bu yönü üzerinde hiç durmamıştır. Harrod, uzun dönem büyümeyi, doğal büyüme oranı kavramı ile dikkate almaya çalışsa da, bu defa doğal büyüme oranının miktarının açıklanmayışı sorun olarak karşımıza çıkmaktadır; doğal büyüme oranı bu nedenle dışsal olarak verilmektedir. Doğal büyüme oranının tek görevi ise beklenen büyüme oranının uzun dönemde sürdürülmesi şartını oluşturmasıdır. Buna göre beklenen büyüme oranı, doğal büyüme oranından büyük değilse beklenen büyüme oranı sürekli gerçekleşir (Acar, 2008: 92; Yıldırım, 2011: 39-40; Berber, 2011: 112).

2.2.2. Neoklasik Büyüme Modeli

Neoklasik düşünce doğrultusunda birçok büyüme teorisi üretilmiştir. Ancak literatürde kabul gören temel teori 1956 yılında Amerikalı iktisatçı Robert Solow tarafından ortaya atılmıştır. "A Contribution to the Theory of Economic Growth" (İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı) adını taşıyan bu çalışma, iktisadi büyüme sürecinin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar yapmıştır. Nitekim bu çalışmasına istinaden R. Solow 1987 yılında Nobel ekonomi ödülüne layık görülmüştür. Solow'un teorisi, sürdürülebilir ekonomik büyüme sürecinde temel itici güçlerin fiziki sermaye birikimi ve teknolojik gelişme olduğunu ileri sürer (Berber, 2011: 11; Yılmaz ve Akıncı, 2012: 71).

Modelin özünde tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analizinin bulunmasının yanında nüfus artışı ve teknolojik gelişme dışsal değişken olarak kabul edilir. Tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin dışsal değişkenler olan nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile ilişkisi ise araştırılan temel konulardır.

Model ortaya konulduktan sonra 1950'lerde ve 1960'larda neoklasik teorisinin büyüme sorununa bakış açısını oluşturmuş ve çeşitli yazarlar tarafından yapılan analizlerle üzerine eklemeler yapılarak daha da geliştirilmiştir. Tobin (1955) ve Johnson

(1967) modele para teorisi eklemiş, Meade (1961) ve Uzawa (1961 ve 1963) tek mal varsayımından iki kesim varsayımına geçiş halini incelemiş, Hahn ve Mathews (1965) da teknik gelişmenin etkilerini araştırmışlardır. Model, ortaya atılışını takip eden dönemlerde bu konularda araştırma yapanların başvurduğu temel eser olma özelliğini de taşımaktadır (Akat, 2009: 537; Berber, 2011: 113).

Neoklasik buyume modelinde uyum fonksiyonu on plandadır ve bu model Cobb-Douglas uyum fonksiyonu (1.23)

$$(Y = F(K,L) = K^{\alpha}L^{1-\alpha}) \quad (1.23)$$

ile alışmaktadır. Modelde talep analizi arka plandadır.

Başlangıta modelin amacı, Harrod-Domar buyume modelinde ekonominin gelişimini istikrarsız kılan nedenleri araştırıp istikrarın nasıl sağlanacağını bulmak iken daha sonra modelin amacı değişerek ekonomik buyumenin kaynaklarını araştırma Şeklinde değişmiştir (Savaş, 1986: 164-165).

Modelde piyasa ekonomilerinin istikrarlılığı benimsenirken uzun dönemde ekonomilerin mutlak surette dengeli buyume suyucine girecekleri tahmin edilmektedir. Bu buyume suyucini, sermaye birikimi, nuyufus artışı ve teknolojik değişmenin karşılıklı etkileşimi duyuhilinde auyucıklanmaktadır. Bu etkileşimde nuyufusun ve dolayısıyla iřėuyucuyunun artış oranı buyuyume oranını etkilemektedir. Fakat buyuyume oranı nuyufusun ya da iřėuyucuyunun artış oranını etkilemez. Diğer yandan teknolojik gelişme buyuyume oranını etkilerken buyuyume oranı teknolojik gelişmeyi etkilemez. Dolayısıyla buyuyume ile nuyufus artışı ve teknolojik gelişme arasında tek yuyonluyu bir ilişki suyoz konusudur (Berber, 2011: 115). O halde teknolojik gelişme ile nuyufus artışı modelin dışsal değişkenleri durumundadır. Modelde ilk bakışta uyulkeler arasındaki buyuyume farklılıkları, teknolojik gelişmeye başvurularak incelenmektedir. uyulkeler teknolojik gelişme ile beraber kendi uzun dönem buyuyume oranlarında daha fazla buyuyume imkuyanı bulabilmektedirler.

Lucas'a guyore, Neoklasik modelde sermayenin tamamının serbest olduğu varsayılımiş ve tuyum uyulkelerin aynı teknolojiye sahip olduğu duyuşuyunuymuştur. Bu durumda uluslararası gelir eşitsizliği hızlı bir Şekilde azalmaktadır. uyunkuyu sermaye zengin uyulkelerden yoksul uyulkelere kaymaktadır (Crafts'tan aktaran : uyucapan, 2009: 20).

Solow, sermayenin azalan verimler yasasına bağılı olarak işlemeden dolayı, fiziki sermaye birikiminin tek başına bir ekonominin uzun dönemli büyüme performansını açıklayamayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme sürecini açıklayacak temel faktör teknolojidir. Solow modelinde kişi başına düşen hasıla düzeyi değişmedikçe ekonominin daima dengede olacağı belirtilmiştir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 72-74).

Modelde teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yakınsayacağı ve bu oranın da sıfır olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu hipoteze yakınsama hipotezi ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamalarına da yakalama süreci denilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 8).

Üretim fonksiyonuna teknoloji değişkeni (A)'nın eklenmesiyle neoklasik büyüme modeli genişletilebilir. Büyüme modelindeki teknolojik gelişme türü içerilmemiş (disembodied) teknolojik gelişme türüdür. Bu yüzden Neo-Klasik Büyüme Modeli'nde teknolojik gelişme dışsaldır. Modelde Hicks tipi nötr (Hicks-Neutral) teknolojik gelişme ve Harrod tipi nötr (Harrod-Neutral) teknolojik gelişme kullanılabilir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında Cobb-Douglas fonksiyonunda bu iki teknolojik gelişme türü de aynı anlamdadır. Bu durum aşağıdaki eşitlikte ifade edilmektedir (Sala-i-Martin, 1990: 32):

$$F(K, A, L) = K^{\alpha}(A \cdot L)^{1-\alpha} = K^{\alpha}e^{g(1-\alpha)t}L^{1-\alpha} = e^{g(1-\alpha)t}(K^{\alpha}L^{1-\alpha}) = B \cdot F(K, L) \quad (1.24)$$

İktisat literatüründe teknolojik gelişme; emek tasarrufu, sermaye tasarrufu ile emek ve sermaye tasarrufu olmak üzere üç şekilde ifade edilmektedir. Teknolojik gelişmeyi içeren Solow Modeli, emek tasarruf eden teknolojik gelişmeyi alır. Ancak teknolojik gelişme dışsal ve sabittir. Diğer iki durum ise teknolojik gelişme sabit olarak kabul edildiği model ile aynıdır (Yıldırım, 2011: 67).

Neoklasik büyüme modeliyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür (Kaynak, 2011: 185-186):

- Solow modelinin temel değişkeni olan efektif emek başına sermaye stokunun değişmez hale geldiği bir nokta vardır. Bu noktaya uzun dönem dengesi veya durağan durum adı verilmektedir.
- Yatırım, sermaye stoku ve hasıla düzeyi uzun dönemde dışsal olarak belirlenen $(a + n)$ sabit büyüme oranında artmaktadır. İşte yatırım, sermaye stoku ve hasıla düzeyinin hepsinin aynı sabit oranda büyüdüğü bu hususa dengeli büyüme denir.
- Ekonomi her zaman, başlangıç sermaye-efektif emek oranı ne olursa olsun, dengeli büyüme yoluna kendiliğinden gelmektedir.
- Efektif emek başına tasarruf, efektif emek başına sermaye ve efektif emek başına hasılanın hepsi uzun dönem durağan durum dengesinde sabittir.
- Kısa dönemde tasarruf eğiliminde meydana gelen artışlar, efektif emek başına sermaye ve efektif emek başına hasılayı geçici olarak artırmakla birlikte, uzun dönem büyüme oranında herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır.

Harrod-Domar büyüme teorilerinde emek, bir üretim faktörü olarak dikkate alınmamış, gelir ve kapasite artırıcı sermayenin bir fonksiyonu olarak görülmüştür. Solow modelinde ise bu eksik giderilerek emek üretim faktörü olarak sisteme dahil edilmiştir. Ancak emeğe fazla olumlu rol yüklenmemiş, nüfus artışı, emek başına düşen sermaye stokunu azaltıcı bir rol oynamakta ve böylece üretimi azaltıcı etki yapmaktadır. Modelde teknolojik gelişme emek artırıcı niteliktedir. Yani bu teknolojik gelişme bir taraftan büyümeyi hızlandırırken, diğer taraftan, etkin emek birimi başına sermaye ihtiyacını artırma ve sermaye ihtiyacı karşılanmadığında yatırımı ve çıktı miktarını azaltma gibi olumsuz bir durum yaratmaktadır. Yine modelde ekonomi durağan durum dengesinde iken meydana gelecek tasarruf artışı ve teknolojik gelişmenin sonuçları ile ilgili tartışma çıkmaktadır. Modele göre, durağan durum dengesinde tasarruf eğilimi artarsa ya da teknolojik gelişme olursa, emek ya da etkin emek başına fiili yatırım ve çıktı artmaktadır. Ancak toplumdaki üretim ve tasarruf eğilimlerinin büyüklükleri dikkate alındığında artan gelirin daha büyük bir kısmının tüketime gideceği aşıkârdır. Böylece tasarruf artışı çok fazla olmayacak ve büyümeyi fazla etkilemeyecektir; büyümenin belirleyicisi teknolojik gelişme olacaktır. Modelde piyasa yapısı konusunda da tartışmalar mevcuttur. Tam rekabet piyasasında firmalar fiyatları kendileri belirleyemez, piyasada belirlenen fiyatı kabul ederler. Bu nedenle kârlarını artırmanın

yolu maliyetlerin düşük tutulmasından geçmektedir. Ar-ge faaliyetleri ise maliyetleri artırdığından firmalar doğal olarak bu tür harcamalardan kaçınmaktadırlar (Berber, 2011: 137-138).

2.2.3. İçsel Büyüme Teorileri

Neo-klasik model, büyüme oranının artması için teknolojik gelişmenin gerekli olduğunu belirtirken teknolojik gelişmenin nasıl sağlanabileceğini açıklamamıştır. Bunun yanında Neoklasik model çerçevesinde uzun dönem büyüme oranının tasarruftan bağımsız olduğu savunulmuştur. Büyüme oranının içselleştirilmesi demek, ekonomik büyüme oranının artırılmasının yerel potansiyelleri harekete geçirip makro ekonomik politikalar yoluyla mümkün olacağı anlamına gelir. Dolayısıyla neoklasik model iktisadi büyümenin nasıl meydana geldiğini açıklayamamıştır. Bu yüzden de içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir (Taban, 2011: 109).

İçsel büyüme modellerinin tarihi iktisatın bilim haline geldiği döneme dayanır. Smith (1776) modelinde işbölümü, uzmanlaşma ve teknolojik gelişmeye dikkat çekmiştir. Modelde bilgi ve teknoloji üretim fonksiyonu dâhilinde bağımsız bir değişken olarak değil sermaye stokuna ve işgücüne bağlı içsel bir değişken olarak bulunur. Marx (1867)'ta ise teknolojik gelişme ekonomik büyüme modellerinde en fazla yer tutan kavramdır. Marx, kapitalist ekonomik sistemin varlığının ancak yeni ürünler üretim süreçleri ile devam ettirilebileceğini ve bununla da rekabeti tetikleyeceğini ifade eder. İçsel büyüme modelleri Schumpeter (1926)'in teknoloji ve yenilik fikirlerinden oldukça yararlanmıştır. Teknolojik gelişme, bir ekonomideki iktisadi büyümenin dışsal değil içsel bir değişkenidir. Schumpeter'e göre kapitalizmi ayakta tutan ve onun sürekli değişmesini sağlayan asıl güç yeniliklerdir. Yenilikler üzerinden eski malların ve endüstrilerin yıkılıp yerine yenilerinin kurulduğu bir süreç içinde sistem sürekli değişir. Bu durum Schumpeter tarafından kısaca *yaratıcı yıkım* (creative destruction) olarak adlandırılır (Taban, 2010: 33-34). *Yaratıcı yıkım* yaklaşımını Schumpeter şu şekilde açıklamaktadır:

... Örneğin 1760-1940 yılları arasında bir işçinin bütçesi yalnızca çeşit ve mal temelinde büyümemiş, aynı zamanda da kalite bakımından durmadan değişimler geçirmiş, yükselmiştir. Aynı şekilde tipik bir

çiftliği üretim ekipmanlarının tarihi gelişimiyle, tarım aletlerinden, şekillerine kadar çağdaş makine tarımına ulaşmış; metal endüstrisinde üretken mekanizmanın tarihinde odun kömürü fırınından, yüksek fırına kadar bir değişim olmuş; enerji sektöründe su değirmeni yerini modern türbinlere bırakmış; ulaştırma tarihinde posta arabalarının yerini uçaklar almıştır. Yeni milli pazarların ya da dış piyasaların açılması; el sanatları atelyelerinden, yoğun ve büyük işletmelere geçiş U.S. Steel’de olduğu gibi, kapitalist sistemi durmadan, yorulmadan, iç dinamiklerinden kaynaklanan bir devrim ve yenilenme havasında tutmakta;¹ tüm bu elemanlar, yine sürekli olarak eski faktörleri yok etmekte; yenilerini yaratmaktadır. Bu “yaratıcı yıkım” kapitalizmin gelişiminin esas temelidir ve ister istemez her kapitalist girişimci er ya da geç bu gelişime adapte olmak zorundadır (Schumpeter, 2010: 103-104).

İçsel büyüme teorilerinin temel özelliği sermayenin azalan getirisinin olmamasıdır. Ekonomik büyümede teknolojik değişimleri, dışsallıkların ve piyasa yapılarının önemini ön plana çıkarmaktadır (Parasız, 2003: 169). İçsel büyüme teorileri AK modeli ve Ar-Ge modeli olarak iki yaklaşımda ele alınmıştır.

AK modelinin üretim fonksiyonu $Y=AK$ olduğundan bu isimle anılmaktadır. Burada A teknoloji katsayısını gösteren pozitif sabit bir sayıdır. K ise tüm sermaye çeşitlerini (fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknik bilgi ve diğer sermaye çeşitleri) içerir.

AK modeli içsel büyüme modelleri içinde sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımını kaldırarak, dışsal teknolojik gelişmenin var olmadığı bir durumda bile uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceğini ifade eder. Sergio Rebello (1991)’nin “Long-run Policy Analysis and Long-run Growth” isimli çalışmasıyla geliştirilen model, Romer (1981) ve Lucas (1988) tarafından da benimsenmiştir. Modelin en temel özelliği, neoklasik üretim fonksiyonunun dışsal saydığı teknolojik gelişmeyi model içinde açıklamaya çalışmasıdır. Modelin üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Taban, 2010: 43):

$$Y = F(K, L) = AK^{\alpha}(HL)^{1-\alpha} \quad (1.25)$$

¹ Doğru söylemek gerekirse bu devrimler tam anlamıyla süreklilik göstermez, çünkü birbirlerinden nispeten sakin sayılacak periyotlarla ayrılmış, itmelerle ortaya çıkmaktadırlar. Buna rağmen gelişim bütün itibarıyla aralıksız sürer.

AK modeli ölçeğe sabit göre sabit getiri varsayımına dayanarak bu üretim fonksiyonundan türetilmektedir. Modelde A, dışsal bir sabit; H, fiziki sermayenin yanında işgücünün sahip olduğu bilgi, tecrübe ve becerileri kapsayan beşeri sermayeyi göstermektedir. İşçilerin daha fazla sermaye ile çalışmalarının bilgi ve becerilerini artırdığı ve dolayısıyla da beşeri sermayenin işçi başına sermaye ile aynı yönlü olduğu kabul edildiğinden $H=(K/L)$ olarak tanımlanmaktadır. Burada H, (1.10) nolu üretim fonksiyonunda yerine konulursa :

$$Y = AK^\alpha(K)^{1-\alpha} \quad (1.26)$$

elde edilir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı çerçevesinde α ve $1-\alpha$ esneklik değerlerinin toplamı 1'e eşit olduğundan:

$$Y = AK \quad (1.27)$$

üretim fonksiyonu elde edilir.

Ar-Ge'ye dayalı büyüme modelleri yenilik temeli modeller ya da Schumpeterian modeller olarak adlandırılmaktadır. Bu modellerin ortak özelliği teknolojik gelişmenin ayrı bir sektör tarafından direkt bu tür faaliyetlere yapılacak yatırımlarla sağlanabileceği fikrine dayanması ve rekabetçi olmayan piyasa koşullarını esas almalarıdır (Yardımcı, 2006: 100).

Ar-Ge Modelinin en önemli özelliği, bilginin bilinçli bir süreç sonucunda ortaya çıkmasıdır. Romer'in modelinde bilgi birikimi kamusal nitelikte bir mal olarak görülmekte ve firmaların yeni bir ürünü alabilmesi için bir ödemede (patent hakkı) bulunması gerekir. Burada bilgi üretiminin özel getiriden çok sosyal bir getirisi vardır. Yeni bilginin üretimi araştırmaların etkinliğini artırdığından, Ar-Ge faaliyetlerine tahsis edilecek sübvansiyon ve teşvikler büyümeyi hızlandıracaktır Ar-Ge başka bir önemli ayırt edici özelliği faaliyetlerin tam olmayan rekabet/oligopolistik piyasa yapısı altında ölçeğe göre artan getirinin varlığıdır (Yeldan, 2010: 222; Berber, 2011: 154).

Bu tür modellerde Ar-Ge sektörü, dışsallık yaratarak artan getiri yoluyla ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyüme bu sektöre aktarılan bilim adamı, mühendis, teknik uzman vb. eleman sayısına bağlı olarak

artmaktadır (Taban, 2010: 65). Teknolojik dışsallık zamanlar arası bir olgudur ve yeni bir teknolojinin sonucu modası geçmiş malların devre dışı kalmasıyla bir negatif dışsallık da söz konusudur. Bu nedenle rekabetçi denge çok hızlı bir büyümeye neden olabileceği gibi yetersiz bir büyümeye de neden olabilir. Neticede ekonomi konjonktürel dalgalanmalara benzer bir devresel gelişim gösterir (Parasız, 2003: 197). Ancak Romer (1994) bilginin mükemmel olarak paketlenemeyeceği veya saklanamayacağı için bir firma tarafından yeni bilginin üretiminin diğer firmaların üretim imkanları üzerinde pozitif dışsallık yaratacağını varsaymıştır (Romer, 1994).

İçsel büyüme modelleri büyümeyi dışsallıktan kurtarmış, üretimin artırılmasında itici güç olan faktörleri tanımlamış, içselleştirmiş ve birikim süreçlerini ele almıştır. Bu çalışmada hepsine değinmediğimiz ve diğer modellerde pek dikkate alınmayan beşeri sermaye, bilgi birikimi, Ar-Ge faaliyetleri ve kamu politikaları gibi unsurlar bu modelde ön plana çıkmıştır. İçsel büyüme modellerinin az gelişmiş ülkeleri ilgilendiren öngörülerinden biri, neoklasik yakınsama hipotezini reddetmiş olmasıdır. Çoğu az gelişmiş ülkenin giderek daha da fakirleştiği, gelişmiş ülkelerin ise hedeflerinin üzerinde büyüme kaydettiği gözlenmiştir. Beşeri sermayenin oluşturduğu pozitif dışsallıklar, ülkeler arasında yakınsamanın gerçekleşmemesinin ve refah farkının giderek artmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Çünkü beşeri sermaye birikiminin yüksek olduğu ülkelerde her türlü nitelikte eleman bulunabilmekte, verimlilik düzeyi yüksek olmakta ve bireyler yüksek düzeyde gelir elde etmektedirler. İşte bu yüzden az gelişmiş ülkelere sürekli olarak beyin göçü yaşanmaktadır ki bu da az gelişmişliğin sürekliliğini tetiklemektedir. İçsel büyüme modellerinin ekonomik entegrasyona yönelik öngörülerinde de vardır. Gelişmişlik seviyeleri birbirine yakın olan ülkelerin entegrasyona girmeleri durumunda bütün taraflar bundan kazançlı çıkarlar. Ülkeler arasındaki mal ve bilgi akışı, kaynakların ülke içinde ve ülkeler arasında daha etkin dağılımını sağlar ve ülkelerde ölçeğe göre artan getirinin işlemlerine temel oluşturur. Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Modellerinde gelişmişlik düzeyleri birbirine uzak olan ülkelerin entegrasyona girmeleri halinde nasıl bir sonuçla karşılaşılacağına dair öngörülerde bulunulmamıştır. Neoklasik büyüme modelinde dışlanan devlete burada tekrar işlerlik kazandırılmıştır. Devlete, eğitim-öğretim hizmetlerinin yerine getirilmesi, ar-ge faaliyetlerinin teşvik edilmesi, patent ve mülkiyet haklarının korunarak özel sektörün ve yabancı sermayenin yeniliğe

yönelik yatırımlarının desteklenmesi ve teşvik edilmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesine katkı yapma gibi bir takım görevler yüklenmiştir (Berber, 2011: 157-159).

2.3. Marxist Büyüme Teorisi

Marxist teori dönemin gerçeklerinden güç alarak liberalizme karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Mesela sanayi devrimi sonrası kapitalist sistemin sürekli krizlerle karşı karşıya kalması, yine ücretli çalışan işçilerin sefaleti ve maruz kaldıkları kötü ve elverişsiz ortam gibi etmenler Marxizm'in doğmasına kaynaklık etmiştir. Yine bu dönemde ortaya çıkan işsizlik, iktisadi güvensizliği de beraberinde getirdi. Makineleşme ve teknik yeniliklerin yarattığı işsizlik de buna eklenince, işsizlik nedeniyle işçinin Ortaçağda sahip olduğu iş güvenliği kayboldu. Dolayısıyla sosyalist eleştirinin üzerinde durduğu başlıca iktisadi problemler, iktisadi krizler ve kapitalist mülkiyet ilişkileridir. Marxizm'in doğuşunda etkili olan ve liberalizme duyulan tepkiler arasında; üretim, bölüşüm, değer, mülkiyet ve yıkıcı kapitalist rekabet yönünden duyulan tepkiler en belirgin olanlarıdır (Kazgan, 2008: 288; Demir, 1997: 39). Ekonomi politik açıdan bu tepkiler önemlidir. Zira ekonomi politiğin en çok ilgilendiği alanlar üretim ve bölüşüm alanlarıydı.

Marx'ın felsefi düşünce sistemi; diyalektik felsefe, tarihi maddecilik tezi ve eylem felsefesi olmak üzere üç farklı yönden analiz edilebilir. Diyalektik felsefeye göre her olgunun oluşma veya gelişme süreci vardır. Bu süreç birbirini takip eden tez, anti-tez ve sentez aşamalarından oluşur. Marx, diyalektik düşüncesini Hegel'den alır ama Hegel bir idealist olduğu halde Marx materyalisttir. Tarihi materyalizme bakacak olursak, tarihi materyalizm felsefesi toplumdaki bireyler arası ilişkilere diyalektik felsefenin uygulanmasının sonuçları üzerine kuruludur. Tarihi materyalizm, bir yandan herhangi bir toplumun iç dinamiğini, diğer yandan da bir tür toplum tipinden başka bir toplum tipine geçişi (örneğin, kapitalizmden sosyalizme geçişi) anlamaya çalışır. Bir toplumun iktisadi yapısını bilgi ve teknolojinin de içinde olduğu üretim güçleri yani maddi alt yapı belirler. Bunun yanı sıra dil, din, sanat, ahlak, hukuk, kuralları vb. unsurların oluşturduğu yapıyı da üst yapı temsil eder. Burada alt yapı bağımsız değişken iken üst yapı bağımlı değişken durumundadır. Bir toplumsal gelişme aşamasından

diğerine geçiş alt yapıdaki değişmeden kaynaklanır. Alt yapıdaki yani üretim güçlerindeki değişmeden kasıt, bilgi ve teknolojideki değişmelerdir. Üretim güçlerindeki bu değişme üst yapının da değişmesine ortam hazırlar ve üst yapıyı değişime zorlar. Bu değişim anlayışı doğrultusunda Marxizm insanlık tarihinin *ilkel toplumlar, kölecilik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, komünizm*, aşamalarından geçeceğini öne sürer. Eylem felsefesi ise Marxsizmin kapitalist sistemi yıkıp yerine komünist bir sistem kurmayı hedefleyen düşünce sistemine sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bunun gerçekleştirilmesi için ise bazı somut gelişmelerin olması gerekir. Politik alanda, egemen sınıfın karşısına çıkmak üzere halk iktidarını güçlendirmek, ekonomik alanda işçilerin üretim planlamasına ve işletmelerin yönetimine katılımını sağlamak, ideolojik alanda da halk iktidarına giden yolu açmak için bir kültür devrimi gereklidir (Berber, 2011: 64-67).

Marxist büyüme teorisine göre, her toplum ekonomik gelişim süreciyle, ilkel toplum seviyesinden komünist toplum seviyesine geçip gelişimini tamamlayacaktır. Bu evre ulaşılabacak en yüksek büyüme ve kalkınma evresidir. Bu noktaya ulaşan toplumlarda işsizlik yoksulluk gibi olumsuz koşullar görünmeyecek, toplumsal çatışmalar yaşanmayacak, herkes yeteneğine göre milli gelire katkıda bulunacak ve ihtiyacına göre de bu gelirden yararlanacaktır. Marx Hegel'in diyalektik yöntemini değiştirerek kendi diyalektik anlayışını açıklamıştır. Marx üretim araçları mülkiyeti ortak olan ilkel toplumları tez, üretim araçları mülkiyeti özel sektöre ait olan kapitalist toplumları ise anti-tez olarak nitelendirmiştir. Marx'a göre kapitalizmin ortaya çıkardığı burjuva sınıfı ile işçi sınıfının mücadelesi sosyalizme (bu komünizme geçiş sistemidir) ortam hazırlayacaktır. Sosyalizmden sonra ise üretim araçları mülkiyetinin topluma ait olduğu komünizm düzenine geçiş, sentez aşama olarak ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda, toplumsal düzende meydana gelen evrim, insan iradesinin dışında oluşmaktadır. Üretim ilişkilerindeki değişim iktisadi, sosyal ve politik ilişkileri de değiştirecektir. O halde altyapıyı oluşturan iktisadi düzendeki değişim, üst yapıyı yani sosyal düzeni de değiştirecektir. Değişimin esas noktası ise maddi üretim güçlerindeki değişmedir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 52-53).

Marx, değeri kullanım değeri ve mübadele (değişim) değeri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kullanım değeri, malın kullanımından dolayı insan ihtiyaçlarını karşılama

kapasitesi yani insana sağladığı faydadır. Değişim değeri ise mübadeleye konu olan farklı malların birbirleriyle değişim oranından doğan bir değerdir (Ersoy, 2008: 444-445). Ancak Marx, değişim değerinin arz ve talep mekanizmasıyla belirlendiğini kabul etmez. Ona göre bir mala değerini veren şey, üretimi için harcanan ve toplumsal olarak gerekli olan emek zamanıdır. Dolayısıyla Marx'ın değer teorisi, daha fazla kâr elde etmek amacıyla üretimin gerçekleştirildiği kapitalist sistemde emeğin nasıl sömürüldüğünü göstermektedir. Bir metanın nasıl ki bir kullanım değeri bir de değişim değeri varsa, emeğin de kullanım değeri ve değişim değeri vardır. Emeğin kullanım değeri, toplumsal bakımdan gerekli emek miktarıyla ölçülür. Kapitalist sistemde işçiler, normal bir üretim sürecinin sağlayacağından daha fazla değer üretirler. Bu değere artı değer denir. Kapitalistler bu sömürüyü artırmak için iki yol kullanırlar. İlki, emeğin kendi değerini yarattığı çalışma saatini kısaltmaktır. Yani işçiler meta üretme işlemini ne kadar kısa sürede gerçekleştirebilirlerse artan zamanda kapitalistler için çalışacaklardır. Bunun için kapitalistler birbirleriyle sürekli olarak yarışır. Çünkü bu yarışta bütün kapitalistlerin çıkarı ve artı değer birikimi vardır. Artı değeri çoğaltmanın ikinci yolu ise artı değer üretildiği zamanın kapitalistler tarafından artırılmasıdır. Bunun için vardiya sistemleri geliştirip çalışma saatlerinin uzatılması için işçilere ve siyasi otoriteye baskı yaparlar (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 53; Küçükcalay, 2008: 352-353).

Marxist büyüme teorisi temelde Ricardo'nun ekonomik artık kavramı üzerine kuruludur. Marx'a göre kapitalizm bir kaotik genişleme sistemiydi; kapitalistler giderek daha çok sermaye birikimi yapmak için sürekli bir yarış içindeydi. Bunun sonucunda üretimin ölçek ekonomisinin varlığından kaynaklandığı düşünülürdü. Marx üretim ölçeği ne kadar büyükse kapitalist girişimin de o kadar etkin olacağını ve böylece her bir kapitalistin işletmesinin sermaye stokunu genişleyen bir yatırım döngüsüyle artırmaya çalıştığı öne sürüldü. Modeldeki diğer önemli husus artık değer ve sömürü nosyonudur. Bunun altında yatan düşünce herhangi bir toplumda işçilerin toplam ürünün geçimlerini sağlayacak tüketim düzeyini ve çalışmalarını için gerekli araçları aştığında artığın ortaya çıkmasıdır (Yeldan, 2010: 181-182). Marx'ın büyüme teorisinde ekonomik büyümeyi belirleyen üç değişken vardır: artı değer oranı, kâr oranı ve sermayenin organik bileşimi. Kâr oranını, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimindeki değişimler belirlemektedir. Artı değer oranı sabitken, sermayenin organik bileşimi yükseldiğinde

kâr oranı düşecektir. Marx'ın teorisine göre, üretim sürecinde artı-değer mutlak anlamda artmakta, kâr oranları ise azalmaktadır. Bir taraftan sermayenin organik bileşimi artarken ve sermaye belirli ellerde toplanırken diğer taraftan işsizlik ve sefalet artmaktadır. Bununla birlikte, sürekli bir teknolojik gelişme söz konusu olsa dahi, kâr oranları azalırken emeğin milli gelirden aldığı payı korumak olanaklı olmamakta ve sonuçta sistem çökmektedir (Alkın, 1992: 27; Berber, 2006: 96).

Marx, ekonomik sistemlerin incelenmesini, toplumların anatomilerini açıklamada bir araç olarak görmüştür. Bu yüzden Marx'ın diyalektik materyalist yöntemle oluşturduğu büyüme teorisini de bu çerçevede açıklamak gerekmektedir. Kapitalist sistemde kapitalistler devamlı sermaye birikiminde bulunmak zorundadırlar. İktisadi büyüme, sermaye birikimine; sermaye birikimi ise artık değer üretimine bağlıdır. Marx, kapitalist birikim sürecini basit yeniden üretim ve genişleyen yeniden üretim modelleri çerçevesinde incelemiştir. Basit yeniden üretim modeli; kapitalizmin genişleyen yeniden üretim süreci çözümlemesinin hareket noktalarını veren bir soyutlamadır. Basit yeniden üretim modelinde ekonomide üretilen tüm ürünler tüketilir. Ekonomide net yatırımlar yoktur; kesimlerin üretim yoğunlukları değişmemektedir. Ekonomide büyüme söz konusu değildir. Bu modelde her mal için arz-talep eşitliği vardır. Şöyle ki; yatırım malları üreten kesim ile tüketim malları üreten kesimin üretimleri aşağıdaki gibidir (Divitçioğlu, 2013; Kaynak, 2011): Basit yeniden üretim modelinde, yatırım ve tüketim ilişkileri, üretim ve bölüşüme bağlanmıştır. Ekonomi iki kesimden oluşmaktadır. I. kesim: değişmeyen sermaye olarak kullanılan malları üreten yatırım malları kesimi. II. kesim: tüketim malları üreten tüketim malları kesimi.

C_i : i. kesimde değişmeyen sermaye

V_i : i. kesimdeki değişen sermaye

S_i : i. kesimdeki artık değer

$Y_i = C_i + V_i + S_i$: i. kesimdeki toplam üretim değeri

$Y_1 = C_1 + V_1 + S_1$ (I. kesimin üretimi) **(1.28)**

$$Y_2 = C_2 + V_2 + S_2 \quad (\text{II. kesimin üretimi}) \quad (1.29)$$

Modelde değişen sermaye işgücüdür. İşgücünün bir meta gibi kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere iki değere sahip olduğu daha önce ifade edilmişti. Üretim sürecinde işgücü kendi değişim değerine eş bir değeri yeniden ürettiği gibi, bunun üzerinde bir fazla da üretir ki buna da artı değer deniyordu. Değişmeyen sermaye ise ham madde, yardımcı madde, fabrika, bina ve makinelerden meydana gelir. I. kesimin üretimini oluşturan yatırım malları arzı, her iki kesimin üretim faaliyetleri sırasında yıpranan ve aşınan sermaye mallarını ikame için gereksinim duyulan yatırım malları talebine eşittir.

Yatırım malları arzı = Yatırım malları talebi

$$Y_1 = C_1 + C_2 \quad (1.30)$$

$$C_1 + V_1 + S_1 = C_1 + C_2 \quad (1.31)$$

$$V_1 + S_1 = C_2 \quad (1.32)$$

Aynı şekilde, II. kesimin tüketim malları arzı, her iki kesimdeki tüketimde harcanan değişen sermaye ve artık değerler toplamını karşılar.

Tüketim malları arzı = Tüketim malları talebi

$$Y_2 = V_1 + S_1 + V_2 + S_2 \quad (1.33)$$

$$C_2 + V_2 + S_2 = V_1 + S_1 + V_2 + S_2 \quad (1.34)$$

$$C_2 = V_1 + S_1 \quad (1.35)$$

Nihayetinde, Marxist basit yeniden üretim modelinde dengenin sağlanabilmesi, tüketim malları kesimindeki sermaye yıpranma ve aşınmasının, yatırım malları kesiminin değişen sermaye ve artık değer toplamına eşit olmasını gerekli kılar. Diğer bir

deyişle, tüketim malları kesimindeki yıpranma ve aşınma ödemeleri, yatırım malları kesiminin gelirini oluşturmaktadır (Kaynak, 2011).

Genişleyen yeniden üretim modeline bakacak olursak, bu model, artık değerin kapitalistin tüketim harcamalarından arta kalan kısmının net sermaye yatırımlarına gittiği, yani, sermaye birikiminin yaşandığı bir modeldir. Basit yeniden üretim modelinden farklı olarak burada artık değerin tümü tüketilmez, bir kısmı net yatırımlara dönüştürülerek ekonominin üretim kapasitesi artırılır. Böyle ekonomilerde birikim, üretim genişlemesi ve ekonomik büyüme vardır.

Genişleyen yeniden üretimin gerçekleşmesi için I. kesimde üretilen yatırım malları arzının, hem kendi hem de tüketim kesiminde gereksinim duyulan yıpranma ve aşınmaları aşan boyutta olması gerekir. Yani,

Yatırım malları arzı > Yatırım malları talebi olmalıdır.

Ayrıca II. kesimde üretilen tüketim malları arzı, tüketim malları talebinden küçük olmalıdır. Yani,

Tüketim malları arzı < Tüketim malları talebi

Bu modelin temeli I. kesimdeki üretimin artırılmasına dayanır. I. kesimde ek değişen sermayenin istihdam edilmesi, bunlar için II. kesimde ek tüketim malları olup olmamasına bağlıdır. O halde, genişletilmiş yeniden üretim modeli her iki kesimde de toplumsal üretimin artırılmasına bağlıdır. Ancak, çıkış noktası ve belirleyici olan I. kesimdeki büyümedir.

ΔC_i : i. kesime ilave değişmeyen sermaye olarak yatırılan artık değer

ΔV_i : i. kesime ilave değişen sermaye olarak yatırılan artık değer

M_i : i. kesimde tüketilen artık değer

$S_i = \Delta C_i + \Delta V_i + M_i$: i. kesimdeki toplam artık değer

I_i : i. kesimdeki toplam yatırım

M_i : i. kesimdeki toplam tüketim

$$Y_1 = C_1 + V_1 + S_1 \quad \left. \vphantom{Y_1} \right\} \text{ex-ante büyüklükler} \quad (1.36)$$

$$Y_2 = C_2 + V_2 + S_2 \quad \left. \vphantom{Y_2} \right\} \text{ex-ante büyüklükler} \quad (1.37)$$

t döneminde kapitalist elde ettiği artık değeri (S_i) bir taraftan sermaye birikimine ($\Delta C_i + \Delta V_i$); diğer yandan, kendi tüketimine (M_i) ayırdığına göre, artık değer kullanımı I. ve II. kesim için şöyle olacaktır:

$$S_1 = \Delta C_1 + \Delta V_1 + M_1 \quad (1.38)$$

$$S_2 = \Delta C_2 + \Delta V_2 + M_2 \quad (1.39)$$

Bu değişim sonucunda, yani ex-ante² durumundan ex-post³ duruma geçildiğinde, ex-ante büyüklükler ex-post olarak şöyle yazılır:

$$Y_1 = C_1 + V_1 + \Delta C_1 + \Delta V_1 + M_1 \quad (1.40)$$

$$Y_2 = C_2 + V_2 + \Delta C_2 + \Delta V_2 + M_2 \quad (1.41)$$

Belli bir üretim döneminde ex-ante bir durumdan ex-post bir duruma geçebilmek için,

Yatırım malları arzı > Yatırım malları talebi

$$Y_1 > C_1 + C_2 \text{ olmalıdır. Yani,} \quad (1.42)$$

$$C_1 + V_1 + S_1 > C_1 + C_2 \quad (1.43)$$

² Ex-ante: Planlanan ya da niyet edilen belli faaliyet düzeyi. Böylece ex-ante talep planlanmış talep düzeyi olacaktır (Parasız, 2007: 189). “Önceden, olayların olmasından önce” anlamına gelmektedir. İktisatta dönem başında planlanan dönem içinde ortaya çıkması umulan, beklenen anlamına gelir (Seyidoğlu, 2002: 185).

³ Ex-post: Ex-ante’nin tersidir. “Gerçekte olan, gerçekleşen” anlamındadır (Seyidoğlu, 2002: 185).

$$V_1+S_1 > C_2 \text{ şeklinde olur.} \quad (1.44)$$

Genişleyen yeniden üretim modelinde ex-post denge, yatırım malları arzının, yatırım malları talebine tüketim malları arzının da tüketim malları talebine eşit olmasıyla gerçekleşir. Öyleyse I. kesim için:

$$Y_1 = C_1+ \Delta C_1+C_2+\Delta C_2 \quad (1.45)$$

$$C_1+ V_1+\Delta C_1+\Delta V_1+ M_1 = C_1+ \Delta C_1+C_2+\Delta C_2 \quad (1.46)$$

$$V_1+\Delta V_1+ M_1 = C_2+\Delta C_2 \quad (1.47)$$

II. kesim için:

$$Y_3 = V_1+\Delta V_1+ V_2+\Delta V_2+ M_1+ M_2 \quad (1.48)$$

$$C_2+ V_2+\Delta C_2+\Delta V_2+ M_2 = V_1+\Delta V_1+ V_2+\Delta V_2+ M_1+ M_2 \quad (1.49)$$

$$C_2+\Delta C_2 = V_1+\Delta V_1+ M_1 \text{ olur.} \quad (1.50)$$

Bu denklemlere bakacak olursak, bu çerçevede ekonomideki dengeli büyüme durumunda yatırım malları kesimi, tüketim malları kesimine $C_2+\Delta C_2$ değerini değişmeyen sermaye verir; buna karşılık, eşiti olan $V_1+\Delta V_1+ M_1$ değerini ise tüketim malları alır. Diğer büyüklükler ise kendi kesimleri içinde ya yatırılır, ya işçilerin, ya da kapitalistlerin tüketimine gider. Netice olarak, Marxist genişleyen yeniden üretim modelinde dengeli bir büyüme, yatırım malları kesiminin, tüketim malları kesimine olan talebinin; tüketim malları kesiminin yatırım malları kesimine olan talebine eşit olması halinde olasıdır (Kaynak, 2011: 54).

Marxist teoride, kapitalist sistemin temel çelişkisi üretimin toplumsal niteliğine karşı, üretim araçları mülkiyetinin özel olmasıdır. Üretimdeki dürtünün, toplumsal ihtiyaçlar ve istekler olması gerekirken, kapitalizmde daha fazla sermaye biriktirmek şekline dönüşmesidir. Kapitalist büyüme, temerküzün (bir yerde toplanma) artmasıyla büyüme altyapısını oluşturur. Sermayenin organik bileşimi bütün üretim dallarında

arttıkça, kâr haddi azalır, fakat toplam kârlar büyür. Bu teoride birikim, kâr haddinin bir fonksiyonu olmadığı için, kâr haddi azaldıkça birikim azalmaz, fakat, kapitalistler arasındaki rekabet şiddetlenir. Kâr haddindeki azalışı gidermek için, her kapitalist, ilk olarak *sermayenin organik bileşimini yükselten* bir kişi olmaya çalışacaktır; *bir kapitalist diğer pek çok kapitalisti öldürecektir*. Bu iki olay da nispi bir nüfus fazlasına yol açar. Yani yedek sanayi ordusu⁴ büyür. Ne var ki, kâr haddi azalırken toplam kârların büyümesi dolayısıyla birikim azalmaz. Dolayısıyla az önce bahsi geçen süreç şiddetlenerek tekrarlanır. Kapitalist sistemin iç çelişkileri aynı zamanda şiddetli konjonktürel dalgalanmalara yol açar ve ekonomi geliştikçe bunlar daha da şiddetlenir. Nihayetinde büyüyen kapitalist ekonomide, Marx'a göre, zaman içinde, yedek sanayi ordusu büyür ve emeğin pazarlık gücü zayıflar, sefalet artar (Kazgan, 2008: 323-324). Buradan anlaşılıyor ki, kapitalist sistem geliştikçe, emekçi sınıf daha da kötü şartlar altında kalmaktadır. Sermaye birikimi artıp daha az kişide toplandıkça yedek sanayi ordusu nispi olarak artmakta, yani sefalet de artmaktadır. Şu halde, işçiler çalışarak hem sermaye yaratıyor, hem de kendi sefaletlerini hazırlıyor. Bu da kapitalist sistemin çelişkiler içinde olduğunu gösterir.

⁴ Marksist kuramda, emek yerine makinenin kullanılmasıyla üretimden alıkonulmuş veya uzaklaştırılmış, geçici ya da sürekli olarak işsiz bırakılmış, gerektiğinde çalışan kesimin ücret artışı üzerinde baskı unsuru olarak kullanılan, hazır ve düşük ücretle çalışabilecek işgücü olarak görülen kitle.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 1980 ÖNCESİ BÜYÜME PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. 1950 ÖNCESİ TÜRKİYE’DE BÜYÜME SÜRECİ VE POLİTİKALAR

1.1. Osmanlı Devletinden Kalan Miras

1923’te Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin devraldığı ekonomi, Avrupa tarafından ‘hasta adam’ olarak adlandırılan Osmanlı Devleti’ne aittir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 253). 19. yüzyılda Osmanlı’nın bu şekilde adlandırılma nedenini savaşlardan almış olduğu üst üste yenilgiler ile önce siyasi sonrada ekonomik bağımsızlığını yitirmesinde aramak yanlış olmaz.

Osmanlı toplumu 17. ve 18. yüzyıllarda geleneksel toplum yapısını ve ekonomik düzeni korumayı başarmış 19. yüzyılda ise hem toplum düzeni hem de ekonomik yapı büyük ölçüde değişime uğramıştır. Yaşanan bu değişimin nedeninin, iç yapılarla dış etkenlerin karşılıklı etkileşiminde aramak gerekir (Pamuk, 2012: 4). 19. yüzyılda yaşanan karşılıklı etkileşimde en büyük pay Avrupa’da gerçekleşen sanayi devrimine aittir. Osmanlı’nın ekonomik çöküşü ile sanayi devriminin aynı dönemde ortaya çıkması tesadüf olarak görülmemelidir. Osmanlı’nın ekonomik çöküşü 18. yüzyılda girdiği savaşlarda toprak kaybetmesi ve aldığı yenilgilerin sosyal hayatı etkilemesinden dolayı devlet kurumlarının eski dinamizmini yitirmesiyle başlamıştır (Şahin, 2011: 1).

Osmanlı, Avrupa’da meydana gelen sanayi devrimine ayak uyduramamıştır. Bunun nedenini, Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayanmasında ve sanayinin gelişmemiş olmasında aramak gerekir. Sanayinin gelişebilmesi için bir anlamda serbest piyasa, üretim araçlarının özel mülkiyeti veya bankacılık gibi bazı kurumlar gerekli idi. Osmanlı’nın bu durumuna karşılık ticaret, bankacılık ve ulaştırma alanlarında sermaye birikimi söz konusu olmuştur. Sermaye birikimi her ne kadar doğru bir politika olsa da söz konusu alanlar yabancı sermaye ve azınlıkların elinde olduğu için ülkeye arzu edilen yararı sağlamamıştır (Kepenek, 2012: 9). Uygulanan bu

politikaların başarısızlığı, Osmanlının gelişmeyen sanayisi ve buna bağlı olarak yüksek maliyetle üretilen malların ithalatçısı durumuna gelmesi ile beraber zamanla ithalatın ihracatı aşmasına ve dış açığın oluşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan dış açığı kapatmak adına ilk olarak altın ve gümüş ihracatı yapılmış, son çare olarak da ilk kez İngiltere'den 1854'te dış borç alınmıştır. Avrupa metropollerinden yapılan bu borçlanma gün geçtikçe artmış ve alınan borçlar yatırımdan ziyade keyfi harcamalarda kullanılmıştır. Bu durum Osmanlının borcunu ödeyemeyeceğini anlayıp moratoryum⁵ ilan etmesine neden olmuştur. Moratoryuma bağlı olarak alacaklı ülkeler 1881'de alacaklarının bir kısmından vazgeçerek diğer alacaklarını tahsil etmek için Düyun-u Umumiye'yi kurmuş ve devletin gelir kaynaklarının büyük bölümünü ipotek altına almışlardır (Özsoylu, 2011: 8). Osmanlı ekonomisi 1923'e kadar toparlanamamış, dışa olan bağımlılığı sürekli artmış, sanayi konusunda ilerleme kaydedememiş ve ekonomik yönden batıyla arasındaki uçurum daha çok artmıştır. Cumhuriyeti kuran kadrolar Osmanlının nasıl yarı sömürge haline geldiğini ve ne kadar dışa bağımlı olduğunu yaşayarak görmüşlerdir.

1.2. 1923-1938 Dönemi (Atatürk Dönemi)

1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlının hastalıklı ekonomisini düzenleyebilmek için politika arayışlarına girmiştir. 1923-1929 dönemi tam liberal olmasa da esnek bir politikanın izlendiği ve özel sektörün desteklendiği bir dönemdir. Büyüme trendi bu çalışmalara paralellik göstererek ve kısa sürede ciddi olarak artmıştır. Tablo 1'e (s. 60) bakıldığında 1924'te 14,9 olan büyüme hızı 1926'da 18,2 seviyesine yükselmiştir. Ancak 1929 krizi uygulanan politikaların bütün başarılarını yok etmiş ve ekonominin gerilemesine neden olmuştur. Krizle başlayan dönem, 1930-1938 dönemi Türkiye için aslında politika değişikliğinin yaşandığı dönem olmuştur. Uygulanan kısmi liberal politikalar ekonominin büyüme trendini arttırmamıştır. Türkiye bunun üzerine tüm dünyada uygulanan Keynesyen politikaların etkisinde kalmış ve ekonomide devletin yeri daha belirgin olmuştur. Devletçilik yılları olarak adlandırılan bu dönem ekonomik büyümenin krizin etkisinden kurtulmasını sağlamış ve ekonomi eski düzeye tekrar ulaşmıştır. 1939'da başlayan İDS kesinti yılları olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Moratoryum: Vadesi gelmiş borçların yasayla, mahkeme kararıyla, borçlu ve alacaklı arasındaki bir anlaşma veya doğrudan doğruya tek taraflı kararıyla ertelenmesi işlemidir (Seyidoğlu, 2002: 439).

Savaşın etkisiyle nüfusun azalması, üretimin yavaşlaması ve kıtlığın oluşması ekonomik gerilemeyi gündeme getirmiş ve 1950'ye kadar etkileri devam etmiştir.

Atatürk dönemi olarak adlandırılan 1923-1938 döneminde ekonominin krize rağmen çabuk toparlanabildiği söyleyebilir. Bu dönemde iki büyük yıkım içerisinde başarıyla çıkmıştır. Bu yıkımlardan birisi Osmanlı'nın yıkılmış ekonomisi, diğeri ise 1929 büyük buhranıdır. Atatürk'ün ölümünden sonra 1939-1950 arası dönemde, yaşanan İDS ülkeyi derinden etkilemiş ve tekrar toparlanması uzun zaman almıştır. Atatürk dönemindeki başarı bu dönemde gösterilememiştir. Çünkü 1923-1929 döneminde ortalama büyüme hızı %10,4, 1929-1935 döneminde ortalama büyüme hızı %3,2, 1935-1939 döneminde ise %11,6'dır. Genel olarak 1923-1938 döneminin ortalama büyüme hızı ise %7,4, sanayinin ortalama büyüme hızı %9,6, tarımın ise %7,6'dır. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonraki döneme baktığımızda –ki bunda İDS'nin etkisi çok büyüktür- 1939-1948 döneminin ortalama büyüme hızı 0,5'tir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 46; Kazgan, 2009a: 75).

1923 ve sonrası yıllarda belirlenmiş olan doğru ekonomik politikalar Atatürk'ün ölümünden günümüze kadar geçen sürede dikkate alınmamıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla ekonomide millileştirme çalışmaları olumlu sonuçlar vermiştir. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın milli kaynaklarla sağlanabileceği Atatürk dönemi politikalarıyla ispatlanmıştır. 1980 liberalizasyon politikalarıyla günümüze kadar olan dönemde yapılan özelleştirmeler ülke içinde dış hâkimiyetin oluşmasına izin vermektedir.

1980 sonrası liberalleşme programının ideolojik çerçevesi, piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin en aza indirilmesi, özel girişime dayalı bir pazar ekonomisinin oluşturulması ve yabancı rekabetin özel girişime dürtünün ve fiyat denetiminin temel ögesi sayılmasıdır. Bu yaklaşım, Tanzimat'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na giren, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yürürlükte bulunan ya da İDS'den sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nden dış yardım alınırken Türkiye'nin uygulamaya çalıştığı çerçeveden farklı değildir. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile başlayan ve ekonomiyi serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmaya götüren ekonomi politikaları, birçok yönden 1950-1954 arasında başlatılan liberalleşme programına benzemektedir (Kazgan, 1988: 333-334).

Atatürk'ün büyüme ve kalkınma modeli hızlı, dengeli ve planlı bir ekonomik kalkınma modelinin uygulanmasıdır. Bu tür bir modelin uygulama amaçlarından olan özel girişim işletmeleri ile devlet işletme ve faaliyetlerinin tamamı ortak bir strateji çerçevesinde ekonomik büyüme ve kalkınmaya yöneltilmelidir. Atatürk'ün belirlediği ekonomi politikaları bu temel üzerine inşa edilmiştir (Aysan, 1980: 2-15).

1.2.1. 1923 Kuruluş Yılları ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Bağımsızlık mücadelesi için bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları sonucunda GSMH büyüme hızı ortalama %10,9'a ulaşmıştır. Ekonominin bu başarı oranına ulaşmasını sağlamak için öncesinde uygulanması gereken ekonomi politikaları ve hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler dışa olan bağımlılıktan kurtulmak, yerli sanayiye geliştirmek ve gelişen bu sanayinin Avrupa ile rekabet edecek düzeye ulaşmasını sağlamaktır. Atatürk, Türk ekonomisini iyileştirmek için uygulayacağı politikaları İzmir'de düzenlenen kongrede açıkça ifade etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından önce yapılan bu kongre ekonomiye verilen önemin açık ifadesidir (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 150). Atatürk ülke ekonomisinin önemini,

“...Tarihin ve tecrübenin süzgecinden arta kalmış bir gerçek vardır. Türk tarihi incelenirse, gerileme ve çöküntü nedenlerinin iktisadi sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadi durumla ilgilidir. Milletimiz düşman ordularını mahvetmiştir. Tam bağımsızlık için şu kural vardır: Milli egemenlik, mali egemenlikle desteklenmelidir. Bizleri bu hedefe götürecek tek kuvvet ekonomidir. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça payidar olamaz...” (Ergin, 1978: 184-185).

vurgusuyla bundan sonra mücadelenin ekonomik düzlemde gerçekleştirileceğinin altını çizmiştir.

17 Şubat-4 Mart 1923 arası düzenlenen İzmir İktisat kongresinde alınan bazı kararlar şöyledir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 255):

İlk bölüme giren kararların bir bölümü şunlardır:

- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır,

- Lüks ithalattan kaçınılacaktır,
- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir.
- İkinci bölümde yer alan bazı kararlar ise şunlardır:
- İç gümrükler kaldırılacak, koruyucu gümrük tarifeleri kabul edilecektir,
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir,
- Sanayicilere kredi vermek üzere bir Sanayi Bankası kurulacaktır.

Milli İktisat'ın gerçekleştirilmesi için kongrede alınan tüm kararlar halkın onayına sunulmuş ve belirlenmiştir. Çiftçi, tüccar, sanayici gibi her meslek kolundan katılan temsilcilerin önerileri doğrultusunda hazırlanmış olan kararlar belli kesimin çıkarına hitap etmemiş, tüm meslek gruplarının çıkarları göz önünde bulundurularak hareket edilmiştir (Boratav, 1982: 17).

Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti milli iktisat politikasını benimsemiştir. Benimsenen bu politika Lozan Antlaşması'nda gümrük tarifelerine getirilen kısıtlama ile bir süre kesintiye uğramış olsa da milli burjuvazi oluşturma düşüncesi hedef olmaktan çıkmamıştır. Kongrede daha çok ön plana çıkan milli iktisat düşüncesi ile yerli sanayiye teşvik edici ve korumacı politika izlenmesi olmuştur (Boratav, 2012: 39).

Atatürk, kalkınmakta olan ve sermaye birikimi ve girişimci sınıf konularında sıkıntılı olan ülkelerde (Türkiye gibi), devletin ekonomik konularda da düzenleyiciliğini ilke olarak kabul etmek gerektiğini savunurken, bunu 'demokrasinin belirgin nitelikleri açısından' kimi sakıncalar doğuracağını da göz ardı etmemiştir. Bu hususta aşırıya gitmenin zamanla bireyin özgürlüğünü kısıtlayacağını düşünmektedir. Atatürk, kapitalist sistemi *yalnız başına birey*; sosyalist sistemi ise *bireylerden soyutlanmış devlet* olarak görmektedir. Bu iki düzenin de insan doğasına aykırı olduğunu düşünmektedir (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 153).

Kongrede bulunan bir diğer grup ise çiftçilerdir. Çiftçilerin talepleri üzerine T.C. Ziraat Bankası kanununda değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. Bu talepler üzerine bankanın kaynaklarının güçlendirilmesi ve tarımsal kredi amaçları dışında kullanılmaması, tarım alet ve makinelerin standartlaştırılması yönünde değişiklikler yapılmıştır (Şahin, 2011: 33).

Tablo 1. 1923-1929 Türkiye’de Ekonomik Gelişme Göstergeleri

Yıl	GSMH Büyüme Hızı (%)	İmalat Sanayi Büyüme Hızı (%)	Sanayi/GSMH (%)	Tarım/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)	Dış Ticaret Hacmi/GSMH (%)
1923			10,6	43,1	15,2	24,1
1924	14,9	-12,2	8,5	47,8	16,1	29,3
1925	12,8	24,2	8,9	44,7	15,9	28,6
1926	18,2	13,2	8,7	49,9	14,2	25,5
1927	-12,8	22,3	11,9	39,5	14,3	25,0
1928	11,0	-2,4	10,6	42,4	13,7	24,3
1929	21,6	5,7	9,1	49,8	12,3	19,7
Ortalama	10,9	8,5	9,8	45,3	14,5	25,2

Kaynak: DİE, İstatistiki Göstergeler, 1923-1995.

Tablo1’den 1923-1929 yılları arası uygulanan politikaların sonucunda erişilen büyüme yüzdelerine baktığımızda, 1924-1929 arası ortalama büyüme hızı %10,9 olarak görülmektedir. Diğer taraftan yerli sanayiye geliştirmek için yapılan yenilikler ve Teşvik-i Sanayi Kanunu sonucu sanayinin büyüme hızının ortalama %8,5 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Dönemin belirlenen GSMH’sinin %45,3’ü tarım sektörüne aittir. Elde edilen bu veri Türkiye ekonomisinin hala büyük ölçüde tarıma dayalı olduğunu göstermektedir. Sanayinin GSMH içindeki payı %9,8, ithalatın payı ise %14,5 olarak belirlenmiştir. Bu göstergelerin karşılaştırılması sonucu ithalatın GSMH içindeki yerinin sanayiden daha fazla olduğunu görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan kalan borçları büyük ölçüde ödemiş olsa da yurtiçi imalatı engelleyen kapitülasyonların devam etmesi uygulanan politikaların tam etkinlik sağlamasına engel teşkil etmektedir (Akçay, 2002: 37).

Kuruluş yılları olarak adlandırmış olduğumuz 1923-1929 yılları arasında devlet sanayileşmeyi amaç edindiyse de bu dönem için sanayileşmenin ön koşullarının hazırlandığı dönem demek daha doğru olur. Yapılan tam olarak açık ekonomi koşullarında ülkenin yeniden inşa edilmesidir. Bunun başarılı olması alınan kararlara ve kararların doğru şekilde uygulanmasına bağlıdır. Nihai hedef olarak kabul edilen bağımsız ekonomiye ulaşma çabası Osmanlı borçlarının ödenmesiyle kısmen gerçekleşmiş, ekonomiye genel canlılık ve nispi refah düzeyi kazandırılmıştır (Özsoylu, 2011: 40). İstenen ekonomik seviyeye ulaşamamış olmasına rağmen Osmanlı’nın son

dönem ekonomisini büyük oranda geliştiren ekonomik politikalar başarıyla uygulanmıştır. Elindeki kıt kaynaklarla en az dışa bağlı biçimde üretim yapılabilmiş ve millileştirilme çabası sonuç vermiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen önemli millileştirme olayları arasında, yabancı sermayenin mülkiyetinde olan demiryollarının millileştirilmesi, Reji İdaresinin⁶ devlet tekeli haline dönüştürülmesi ve kabotaj hakkının ülke sakinlerine tanınması sayılabilir (Şahin, 2011: 35).

1923 sonrası atılan adımlar bize iki konu hakkında Cumhuriyet'i kuran kadroların Türkiye ekonomisine bakış açısı hakkında ipuçları sunmaktadır. Birincisi politik bağımsızlığın yanında ulusal ekonomik bağımsızlığın eklenmesi gereği ve ikincisi de ülke kalkınmasında sanayileşmeye verilen önemdir.

Türkiye Cumhuriyeti bu olumlu gelişmelerin devamında 1929 yılına iyimser bir havayla girmiştir. Çünkü bu dönemde iyi giden hava koşullarının elde edilen ürün miktarını arttıracacağı tahmin edilmiştir. Üstelik gümrük vergilerinin arttırılması, devlete önemli mali kaynakların sağlanması Türkiye'ye yapılacak yabancı sermayenin önünü açmıştır (Ezer, 2005: 159).

1923-1929 döneminde bir taraftan millileştirmeler gerçekleştirilirken, öte yandan yabancı sermayenin önünü açmak için adımlar; kalkınma hedeflerini tutturmaya yönelik sanayileşme hamlesi için ulusal tasarrufların yetersizliğinin bilinmesi ve bilgi donanımının/teknolojinin yetersizliğinin kabul edilmesinden kaynaklıdır.

Türkiye, politikalarında istediği istikrarı yakalamışken 1929 yılında Amerika'da ortaya çıkan ekonomik kriz, durumu tersine çevirmiştir. Kriz New York borsalarının çökmesiyle başlamış, önce Amerika'yı sonra Avrupa'yı etkilemiştir. Krizle beraber mal ve hizmet fiyatları düşmüş, talep azalmış ve ticarete işlem gören mal miktarında azalmalar meydana gelmiştir (Duman, 2011: 1). Batıda yaşanan bu olumsuzluklar Türkiye'yi de etkilemiştir. Başta tarım olmak üzere tüm sektörlerin gelirleri azalmış ülke içerisinde iktisadi faaliyetler hızını kaybetmiştir. Kriz nedeniyle ihracat azalmış, bu durum ithalatın azalmasını da beraberinde getirmiştir. Dünya pazarlarının daralmasıyla

⁶ Reji İdaresi: Osmanlı İmparatorluğu'nda, dış borçlara karşılık olarak tütün ekimini ve tütün işlenmesini düzenlemek üzere Fransız sermayesiyle kurulan tekel idaresi.

birlikte hazineye giren vergi geliri azalmıştır. İthal malları kıtlığıyla gümrük vergisi oranlarında meydana gelen artış Türk lirasının değerini düşürmüştür (Yenal, 2010: 76).

Tüm bu olumsuzlukları ortaya çıkaran 1929'da Amerika'da patlak veren krizin nedeni Keynes tarafından talep yetersizliği olarak belirlenmiş ve devlet müdahalesi gerekli görülmüştür (Bocutoğlu, 2011: 7). Krize çözüm önerileri sunan Keynesyen politikalar Türkiye'yi de etkisi altına almış ve yeni dönemde Türkiye'de de devletçi politikalar uygulanmıştır.

1.2.2. 1930-1938 Dönemi (Devletçilik Yılları)

Osmanlıdan devralınmış olan ekonomik koşullar kuruluş yıllarında önemli ölçüde düzenlenmiş ve ekonomik büyümede önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. 1923-1929 döneminin ortalama büyüme hızı %10,3 iken 1929 büyük buhranı ile beraber 1930'da %2,2'ye gerilemiştir. Eski istikrara ulaşmak için uygulanan politikaların değişime uğraması ile GSMH büyüme hızı 1931'de %8,7'ye yükselmiş, dönem ortalaması ise %11,6 olarak belirlenmiştir.

1930-1938 arası dönemde uygulanan farklı politikaların nedeni 1929 kriziyle Türk ekonomisinde ortaya çıkan dış ticaret açıkları ve buna bağlı olarak Türk lirasının değer kaybetmesi ile beraber ekonomik büyümede görülen düşüşlerdir. Bu dönemin koşulları devlet müdahalesini zorunlu hale getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930 ile 1939 yılları arasında uyguladığı iktisat politikalarının evrimi dikkate alındığında sadece korumacı politikaların gündemde olduğu 1930 ve 1931 yılları, devletçi politikalara hızlı bir geçişin yaşandığı 1932 yılı ve bu politikaların rayına oturtulduğu 1933-1939 yılları olarak saptanabilmektedir (Boratav, 2003a: 67). Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından bu yana hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden bir ülke durumundaydı. Bu dönemde mamul malların fiyatlarındaki düşüşe nazaran hammadde fiyatlarındaki düşüşün daha büyük olması, hammadde ihracından elde edilen geliri düşürmüş, mamul mal ithalini azaltmıştır (Yeşilay, 2005: 122). Bu olumsuzluklar yeni politika arayışlarını beraberinde getirmiştir. Tüm dünyanın etkilendiği Keynesyen politikalar Türkiye'yi de içine almıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk 1930'da toplumu çağdaş uygarlık seviyesine taşımak için sosyal, siyasal ve kültürel devrimlerini

iktisadi reformlarla tamamlamıştır. Devletin ekonomik hayata müdahalesini gerekli kılan yasaları düzenlemiş, iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının örgütlenmesi sağlanmıştır.

Halkın bu dönemde yaşadığı fakirlik nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk 3 ya da 5 yıllık programlar hazırlanmasını gerekli görmüştür. Ancak Türk işadamları bu kararlara olumlu tepki göstermemiştir. Bunun üzerine yabancı sermaye desteği aranmıştır. Beklenen destek buhranın etkisiyle sıkıntı içinde olan yabancı sermayenin duruma sıcak bakmamasına neden olmuştur. Bu durumda devlet, uygulanması düşünülen program içindeki fabrika ve madencilik tesislerinin devlet eliyle kurulup yönetilmesine karar vermiştir. Bu dönemde sanayileşmeyle ilgili alınan kararlar ile sanayileşmenin ilk adımı Devletçilik ilkesinin dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının programına dâhil edilmesiyle gerçekleştirilmiştir (Orhan, 2009: 126).

Bu gelişmelerden çıkarılabilecek bir sonuç devletçiliğin güçlü uygulamasının Cumhuriyet kadrolarının 1923'ten beri akıllarında olan bir yöntem olmayıp daha çok 1929 sonrası yaşananlar karşısında yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış olmasıdır.

Sanayileşmenin krizin etkisinden daha kolay sıyrılabilmesi için 1932 yılının yazına doğru Mustafa Şeref Bey tarafından yeni bir sanayi finansman düzeni oluşturulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası yerine iki yeni kurum olan Sanayi Ofisi ve bunun finansmanının sağlanabilmesi için Sanayi Kredi Bankası kurulmasına karar verilmiştir. Sanayi ve Teşvik Yasası'nın özel kesime tanıdığı ayrıcalıklar önemli ölçüde azaltılmış kamu tekellerinin alanı genişletilmiştir (Yenal, 2010: 85).

Devletin ekonomiye aktif olarak müdahale ettiği devletçilik politikalarının uygulandığı bu dönemde uygulanan önemli değişikliklerin örnekleri şunlardır (Aktan, 1998: 35; Tokgöz, 1997: 56-57):

- Türk parasının değerini korumak için 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun çıkarılması,
- Ticaretin düzenlenmesi için 10 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı Ticarete Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu'nun çıkarılması,

- 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyeti MB'nin kurulması ve bunu takip eden birkaç yıl içinde dış ticaretin düzenlenmesi için yasaların çıkarılması,
- 22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 sayılı Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun'un çıkarılması,
- 1932 yılında yürürlüğe konan Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun'un çıkarılması,
- 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı devletin kuracağı sanayi projelerini hazırlamak ve finansmanını sağlamak için yatırım bankası niteliğindeki Sümerbank'ın kuruluş yasasının çıkarılması,
- 18 Haziran 1933 tarih ve 2229 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu'nun çıkarılmasıdır.

Türkiye'de devletin ekonomideki gücünün artmasında ve müdahale aracı olarak planlamanın devreye girmesinde Sovyetler Birliği deneyimi ve ekonomideki başarısı etkili olmuştur. Bu başarıların yerinde görülmesi için Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir heyet Sovyetleri ziyaret etmiştir. Sovyetlerin başarılarından etkilenilerek uygulanan içe kapanma politikalarına bağlı dönemin iktisat vekili Celal Bayar, krizin dünya ticaret ağının daralmasına yol açtığını ve buna bağlı olarak kapitalist ülkelerin emperyalist tutumlarında zayıflama olacağını sömürge ve yarı sömürge devletlerinin sanayileşmesi için uygun ortamın hazırlandığını savunmuştur (Kıpal ve Uyanık, 2001: 117). Celal Bayar'ın bu tutumu liberal politikalara dönüşün bir göstergesi olmuştur. Zaten Celal Bayar'ın liberal bir kimlik taşıdığı Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemde ve özellikle Menderes dönemindeki tutumundan anlaşılmaktadır. Bu dönemde sanayide yapılan yeni uygulamalar, 1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) çerçevesinde şekillenmiştir. BBYSP'nin temel amacı; hammaddesi Türkiye'de bulunan fakat tüketim için üretilmeyen ve ithal edilen iç tüketim mallarının dışarıdan satın alınmayıp ülke içerisinde üretilmesidir. Planın uygulanabilmesi için Sovyetler Birliği'nden 8 Milyon Dolarlık kredi sağlanmıştır. Nitekim planın tamamı başarı ile uygulanmıştır. 1933

yılında Sümerbank ve 1935 yılında Etibank'ın kurulmasına ek olarak bu dönemde birçok fabrika⁷ kurulmuştur (Çelebi, 2002: 23).

Tablo 2. 1930-1939 Ekonomik Büyüme Göstergeleri

Yıl	GSMH Büyüme Hızı (%)	İmalat Sanayi Büyüme Hızı (%)	Sanayi/GSMH (%)	Tarım/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)	Dış Ticaret Hacmi/GSMH (%)
1930	2,2	13,0	10	46,8	9,4	19,1
1931	8,7	15,6	10,5	49,2	9,1	18,3
1932	-10,7	18,0	13,9	39,3	7,3	15,9
1933	15,8	19,9	14,2	41,4	6,6	15,1
1934	6,0	13,3	15,3	40,1	7,2	14,8
1935	-3,0	-0,8	15,7	38,8	6,8	14,1
1936	23,2	-3,5	12,3	48,6	5,5	12,5
1937	1,5	9,8	13,4	46,2	6,3	13,9
1938	9,5	16,9	14,2	44,4	7,9	15,5

Kaynak: DİE, İstatistiki Göstergeler, 1923-1995.

1930-1938 dönemi yeni sanayi politikalarının uygulandığı bir dönemdir. Tablo 2'ye bakıldığında bu dönemdeki GSMH değerlerinin 1923-1929 kuruluş yıllarında erişilen GSMH değerlerine göre istikrarsız olduğu görülebilir. Ancak sanayide elde edilen gelişme daha olumlu bir ekonomik gelişmişliğin yaşandığını göstermektedir. Tarım kesiminin üretiminde dalgalanmalar yaşansa da ciddi azalış ve artışlar olmamıştır. Diğer bir nokta ise 1923-1929 arası dış ticaret sürekli açık verirken 1930-1938 devletçilik döneminde dış ticaret fazlası verilmiştir. 1923-29 döneminde %9,8 olan sanayinin GSMH içindeki payı hükümetin Kamu İktisadi Teşebbüslerini, altyapı yatırımlarını ve özel girişimi teşvik eden politikaları sayesinde 1930-39 döneminde ortalama %13,5 olarak gerçekleşirken 1939 yılında %15,5 seviyesine ulaşmıştır.

⁷ Bu fabrikalar BBYSY'nin başarı göstergeleridir: Kayseri, Nazilli, Ereğli, Bakırköy, Tekstil Fabrikaları, Malatya İplik ve Dokuma, Iğdır İplik Fabrikaları, Karabük Demir ve Çelik, İzmir Kâğıt, Bursa Kamgarn Merinos, Kütahya Seramik, Paşabahçe Şişe ve Cam, Keçiborlu Kükürt, Gemlik Suni İpek, İzmit Süper Fosfat, İspirto, Gülyağı, Çimento Sınai Tesisleri, Türkiye Şeker Fabrikaları ve Toprak Mahsulleri Ofisi (Çelebi, 2002: 23).

Osmanlı döneminden itibaren sanayinin yönü ithal ikameci olmuştur. Ancak 1930'lar ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisinin Türkiye'nin kalkınma politikalarına uzun vadeli olarak yerleştiği yıllar olmuştur (Akçay, 2002: 36).

Tablo 3. Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri

Dönem	GSMH (%)	Kişi Başına GSMH (%)	Tarım (%)	Sanayi (%)	İthalatın GSMH İçindeki payı (%)
1923-1929	10,4	9,2	15,0	8,5	14,5
1929-1935	3,2	0,7	-1,3	17,1	8,0
1935-1939	11,6	8,8	15,6	11,0	7,0

Kaynak: Kazgan, 2009a: 75.

Tablo 3'te 1923-1929 arası dönemde tarım üretiminde yıllık ortalama %15 artış sağlanarak olağanüstü gelişme gösterilmiştir. 1929-1935 arası 1929 buhranının etkisiyle tarım üretimi %-1,3 seviyesine düşmüştür. Bunun nedeni beklenen iyi hava koşullarının tersine oluşması ve tarım üretiminde düşüş görülmesidir. Oranlarda görüldüğü gibi 1929 krizinin asıl etkilediği sektör tarım sektörü olmuştur. Bu da tarımdan elde edilen gelirin ve ürün miktarının düşük olmasına temel neden teşkil etmektedir. 1930'lara özellikle 1935-1939 dönemine bakıldığında ise krize aranan çözümlerle uygulanan devletçi politikalar ile tarım üretimini tekrar arttırarak %15,6'lık artış göstermiştir. Tarımda görülen dönemler arası dalgalanmalar sanayi sektöründe de kendini göstermiştir. Tablo 3'e baktığımızda 1923-1929 dönemi liberal politikalarla özel kesimin desteklenmesi sonuç vermiş ve sanayide %8,5 artış kaydedilmiştir. Buhran yıllarıyla birlikte sanayideki üretim artış hızı azalmamış tersine artmış ve %17,1 ulaşmıştır. Tüm dünyada uygulanan korumacı politikalar Türkiye'de de uygulanmış ve yerli sanayi üretiminin artışında ilerleme kaydedilmiştir. Yine 1935-1939 arası dönemde ufak bir düşüşle %11'lik bir oran elde edilmiştir. İthalatın GSMH içindeki payı 1923-1929'da %14,5 seviyesindedir. Bunun nedeni Osmanlı'nın devam eden kapitülasyonlarının yurtiçi üretimi büyük ölçüde engellemesinden dolayı kısıtlılığı azaltmak için ithalat yapmak zorunda olmasıdır (Kazgan 2009: 74). Bunu takip eden dönemlerde ise bu pay azalmaktadır (1929-1935'de %8, 1935-1939'da %7). Dönemler itibariyle incelenen GSMH büyüme oranları 1923-1929 kuruluş yıllarında %10,4 seviyesine ulaşmış, buhran dönemini içine alan 1929-1935 dönemi %3,2 oranla gerileme göstermiştir. Yine Devletçilik ilkesi sayesinde uygulanan korumacı politikalar Türkiye ekonomisine ait

GSMH'yi önemli ölçüde arttırmış %11,6'lık orana ulaşılmıştır. Göstergelerin bir diğeri kişi başına düşen GSMH'dir. 1923-1929 dönemi kişi başına GSMH %9 seviyesine ulaşarak Atatürk dönemi iktisat politikalarının büyük başarı gösterdiğini, 1929-1935 %0,7 büyüme oranıyla büyük buhran yılları kuruluş dönemi ulaştığı seviyenin büyük oranda düşme nedeni olduğunu göstermektedir. Son olarak 1935-1939 döneminde bu oran %8,8'e yükseltilerek ciddi anlamda başarı sağlanmıştır.

Göstergelerden anlaşılacağı üzere kuruluş yıllarında zor koşullara rağmen büyük başarı gösterilmiş ve ekonomik büyüme sağlanmıştır. 1929 krizi Türkiye üretimini etkilemiş ve artan GSMH oranlarında ciddi düşüşlere neden olmuştur. Bu düşüşleri önlemek için Sovyetlerden etkilenilmiş, eski büyüme trendine ulaşmanın yolu planlamacılıkta aranmış ve bu yol da uygulamaların akabinde 1935 sonrasında olumlu sonuçlar vermiştir.

1.3. 1939-1950 Dönemi (İnönü'lü Yıllar ve Savaş Dönemi)

Devletçi politikaların (sanayileşme planları) kesintiye uğramasına neden olan İDS krizin etkilerinden sıyrılan ekonomiyi tekrar istikrarsız duruma sürüklemiştir. 1930-1938 arası %11,6 oranına ulaşan büyüme hızı savaşın etkisinden uzun süre kurtulamamış ve savaş sonrası büyüme oranı %0,5 seviyesine inmiştir. 1930-1938 döneminde uygulanan ekonomi politikaları sonucu büyüme trendinde elde edilen başarı, 1939'da İDS'nin çıkmasıyla önemli ölçüde kaybedilmiştir. 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlanmaya başlanmış ancak İDS nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Savaşın etkisiyle bu dönemde yetişkin nüfus askere alınmış tarımsal üretimde büyük ölçüde azalma meydana gelmiş ürünlerde kıtlık dönemi yaşanmıştır. Devlet, halkın gıda ihtiyacını karşılayabilmek için fiyatlara narh⁸ koymuş bu da karaborsacılığın başlamasına neden olmuştur. Devlet, savaşın etkileriyle birlikte toprak reformunu gündeme getirmiş 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası çıkarılmıştır. Bu olumsuz etkilerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir başka kurum Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'dır. Merkez bankası bu dönemde karşılıksız para basarak emisyon hacmini arttırmış, fiyat enflasyonu ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır

⁸ Narh: Tüketiciyi korumak amacıyla, özellikle temel ihtiyaç maddeleri için resmî makamlarca belirlenen ve her yerde geçerli olan fiyattır (TDK, 2013).

(Dernek, 2006: 4). Enflasyonist gelişmeyle karaborsacılığın ortaya çıkmış olması Atatürk döneminde uygulanan denk bütçe, sağlam para anlayışını işlemez kılmıştır.

Bu dönemde ülkede geçerli olan hükümetler Refik Saydam (1939-1942) ve Şükrü Saraçoğlu (1942-1946) hükümetleridir. Savaşın olumsuz etkileri sonucu Saydam hükümeti katı fiyat denetimi ve düşük fiyatlı tarım ürünlerine el koymayı ‘Milli Koruma Kanunu’ (1940) ile yasallaştırmıştır. Bu kanuna göre; çalışma saatleri uzatılacak, haftada bir gün tatil yapılacak ve ücret sınırlamasına gidilecektir (Payaslı, 2011: 126-127). Ardından 1942’de yüksek gelir gruplarından alınan Varlık Vergisi çıkarılmış ve bu verginin payı milli gelir içinde %3,5 olarak belirlenmiştir. Bu dönemde yüksek gelirlilerden alınan bu vergi tasarruf ve yatırımları olumsuz etkilemiştir (Ejder, 2000: 129). Savaşın uzun dönem sürmesi ve dönemin ekonomiye olan yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak için uygulanan politikalar sermaye birikimini de önemli ölçüde kesintiye uğratmıştır (Banar ve Aslan, 2009: 94). Bunların etkisiyle savaş döneminde ekonomik büyüme %6,6’ya kadar düşüş göstermiştir (Erkan, 2008: 12).

İDS yıllarında dış ülkelerin hammadde ve tarım ürünlerimize olan talebinin artmasıyla ihracatımız hızlı artış göstermiş ve 200 Milyon Dolara ulaşmıştır. Milli Koruma Kanunu ile ithalata getirilen önemli kısıtlamalar, ithalatın istikrarsızlaşmasına neden olmuş 1940 yılında 33 Milyon Dolar olan Türkiye’nin dış fazlası 1946’da 96 Milyon Dolara yükselmiştir. Savaşın uzun sürmesi dış ticaret hacminin giderek daralmasına neden olmuştur. Eylül 1946’da istikrar programları dâhilinde devalüasyona gidilmiş ve ithalata uygulanan miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır, 1947’den sonra ise liberalizasyona gidilmiş ve tarım ürünlerine ağırlık verilerek dışa açık büyüme politikası uygulanmıştır (Eren, 2011: 215).

Tablo 4. Türkiye’nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri

Dönem	GSMH (%)	Kişi Başına GSMH (%)	Tarım (%)	Sanayi (%)	İthalatın GSMH içindeki Payı (%)
1935-1939	11,6	8,8	15,6	11,0	7,0
1939-1948	0,5	-0,07	1,0	-0,9	5,6

Kaynak: DİE, İstatistiki Göstergeler, 1923-1995; Kazgan, 2009a: 75.

Tablo 4'te belirtildiği gibi İDS yıllarında tarım ve sanayide meydana gelen büyük yıkım sonucunda, önceki dönemlere göre büyüme rakamlarında büyük düşüş yaşanmıştır. Savaşın etkisiyle düşen rakamlar siyasi hayatı da etkilemiştir. Nüfusun azalmasına rağmen Kişi Başına GSMH'nin duraklamış olması Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının yerini 1950'de Demokrat Parti (DP)'ye bırakmasına neden olmuştur. Savaşla beraber GSMH'nin %11,6'dan %0,5'e düşmesi, Kişi Başına GSMH büyüme hızının %-0,07'ye kadar gerilemiş olması, uygulanan politikalara rağmen tarım ve sanayide geçmiş dönemde elde edilen başarıların kaybedilmesi ekonomik büyümeyi önemli ölçüde geriletmiştir. Bu dönemde olumlu tek gelişme dış ticaret fazlasının artması olmuştur.

Savaş sonrası büyüme trendini kapsayan 1946-1950 arası 1930'lu yıllarda uygulanan politikalardan bir kopuşun yaşandığını göstermektedir. Bu dönemde devletçi politikaların iktisadi büyümeye yarar sağlamadığı düşüncesiyle liberal politikalara dönüş yaşanmıştır. Savaşın atlatılmasının ardından ekonomik büyüme 1946 ile 1950'li yıllarda ortalama %14,2 artış gösterirken sanayi sektöründe %9,8'lik artış görülmüştür. Tarım kesimi için ise bu dönem altın çağ olarak kabul edilmektedir. Bunda Çiftçiyi Topraklandırma Yasasının etkisinden ziyade 1948'de yapılan Marshall Yardımları etkili olmuştur (Eşiyok, 2004: 20). Devletçi politikalar krize çözüm üretmesine rağmen savaş döneminde aynı etkiyi gösterememiştir. Savaş dönemi liberal dışa açık politikaların uygulanması savaş sonrasında ekonomik büyümeye büyük katkı sağlamıştır.

1930-1946 yılları arasında devletçilik uygulamalarıyla her alanda dışa kapalı kalan Türkiye ekonomisi, İDS'den sonra, birbirlerinden etkilenen ve hangisinin daha etkili olduğu tartışılan dış ve iç koşullar, dışa açılma yönündeki baskıların ortaya çıkmasına neden oldu. Savaş sonrası dünyanın güçlü devleti konumuna gelen ABD, bir yandan uluslararası ekonomik sistemi yeniden inşa etme işlevini üstlenirken, diğer yandan savaşın diğer galibi Sovyetler Birliği'nin yayılmasına da engel olma arzusundaydı. Uluslararası ekonomik sistemin ABD politikaları ekseninde yürüyebilmesi için gelişmekte olan ülkelere yapılacak ekonomik ve askeri amaçlı dış yardımlar önem taşımaktaydı. Türkiye'nin bu dönemde, batı dünyası içerisinde yer alma arzusu ve savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin toprak talebi şeklinde ortaya çıkan tehditleri, dış yardımları kabul etmesinde etkili olmuştur. Dış yardım konusunda ilk

baskı askeri nedenlerden dolayı 1947 yılında, Türkiye’de demokrasinin yerleşmesine de katkı yapacağı savunulan Truman Doktrini ile ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2005: 95-99).

İDS’nin büyük tahribatları ile dünya ekonomilerini kasıp kavurduğu bu dönemde Türkiye de nasibini almıştır. 1923 yıllarından sonra zor şartlarda büyük ve çokça başarılı hamleler yapan Türkiye Cumhuriyeti savaş nedeniyle ağır darbeler yemiştir. Savaş sonrası ihracat ve döviz gelirlerini artırmak gibi ekonomik ve darboğazlardan kurtulabilme amaçları ile %116 oranında yapılan 1946 devalüasyonlarından ümit edilen sonuçlar alınamamış, Türkiye ekonomisinin sorunlarını iyice ağırlaştırmıştır. Bu yıllarda tek partili yönetim sisteminden çok partili hayata geçiş mücadeleleri de ekonominin darboğazlarını daha da artırmıştır. 1938-1950 dönemi İDS, onun doğurduğu çalkantılar ve ağır demokrasi mücadeleleri ile geçmiştir. Ülkede olası bir tehlikeye karşı savaş ekonomisi uygulanmıştır. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile olağanüstü koşullarda fiyatların saptanması, devletin gelirlerini artırmak amacıyla Varlık Yasası’nın çıkarılması, özel işletmelere el konulması, zorunlu çalıştırma gibi hükümette ekonomiye doğrudan müdahale etme yetkisi verilmiştir. 1945-1950 yılları arasında çok partili sisteme geçişle birlikte ekonomi alanında liberal bir akım da başlamış oldu (Çelebi, 2002: 34-35).

2. 1950 SONRASI TÜRKİYE’DE BÜYÜME SÜRECİ VE POLİTİKALAR

2.1. 1950-1960 Dönemi (Menderes Dönemi)

1950’lerden sonra hatta savaş yıllarının olumsuz etkileri dolayısıyla 1945’lerden itibaren Atatürk’ün planlı ekonomi modelinden uzaklaşarak daha liberal politikalar benimsenmeye başlanmıştır. 1947’de uygulamaya konulan ileride bahsedeceğimiz Vaner Planı da liberal karakterli bir plandır. Ancak bu liberalleşme politikaları 1950’de iktidar değişikliği ile beraber daha belirgin olarak kendini göstermiştir. Devlet eliyle sanayileşme ve büyüme politikalarından büyük oranda vazgeçilmiş, artan ithalat ve dolayısıyla artan cari açık 1958 yılında ekonomiyi durgunluğa sürüklemiştir.

İDS dolayısıyla devletin Milli Koruma (1940), Varlık Kanunu (1942) ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) ile Toprak Mahsulleri Vergisi (1943) uygulamaları sonucunda geniş halk kitlelerinin yaşam standartları düşmüş ve halkın mevcut siyasi

iktidara karşı hoşnutsuzluğu artar hale gelmiştir. Bu olumsuz havayı dağıtabilmek için, çok partili hayata geçiş izninin verilmesi ile birlikte Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar öncülüğünde DP kurulmuştur. DP, mevcut siyasi iktidarı devletçi ekonomi politikasından dolayı sert bir dille eleştirmeye başlamış, parti programında ekonomi alanında devletçiliğe yer vermeyerek liberal politikaları ön plana çıkarmış ve ekonomik kalkınmanın özel sektör öncülüğünde sağlanacağını belirtmiştir. Türkiye’de çok partili hayata geçişte en az dış faktörler kadar iç faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir. Şöyle ki, siyasal özgürlük ve daha fazla demokrasi isteği, fertlerin mal varlığında büyük oranda azalmaya neden olan vergi yükünün yüksekliği, köylü kesiminin yönetimden hoşnutsuzluklarına neden olmuştur (Kazgan, 2005: 95-99; Çufalı, 2004: 22-24; Karluk, 2007: 220).

Savaş nedeniyle üretimin düşmesi, fiyatların hızlı yükselmesi, bazı malların belgeye bağlanması, bazılarının ise hiç bulunmaması ve bir kısım malların üretiminin belirli kimselere verilmesi, tartışmaların şiddetini artırmıştır. Bu tartışmalarla birlikte devlet işletmeciliğinin verimsizliği ve sınırlarının belirsizliği nedeniyle özel kesimin kazanç alanlarını sınırlandırması, müdahaleci politikaların sorgulanmasına neden olmuştur (Kuyucuklu, 1993: 193-194).

Savaş sonrası döneme ülke, yeni ekonomi politikası arayışlarıyla girdi. Ekonomi politikası arayışlarında, yalnız ülke içi gelişmeler değil, bundan çok dış etmenler etkili olmuştur. Savaş yıllarında alınan olağanüstü düzenlemeler özel sermayeyi ürkütüyordu. Sümerbank ve Etibank’ın projeleri demetinden oluşan beş yıllık bir *İvedili Plan* 1947 yılının Şubat ayında daha çok özel kesim bürokratlarından oluşan bir komisyona sunuldu. Daha sonra komisyon başkanının adıyla *Vaner Planı* denilen 1947 *Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* hazırlandı. Bu planın hazırlanmasında iç ve özellikle de yardım verecek olan dış sermaye kesimlerinin istekleri etkili olmuştur (Kepenek, 2012: 86-87).

1950 yılı itibarıyla meydana gelen iktidar değişimi ile birlikte *her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyüme* stratejisi benimsenmiştir. Türkiye ekonomisi 1950 yılından itibaren hızlı bir şekilde büyümüş ve büyüme oranı 1950-1954 yılları arasında ortalama %11,5 olmuştur. Bu yüksek büyüme oranı, tarımsal ürün ihracı ile ham madde ve yatırım malı ithalatı neticesinde ortaya çıkmıştır (Parasız, 2003: 109). Dolayısıyla bu

yıllar (1950-1954), ithalatta yaşanan kısa vadeli liberal hareketlerin yarattığı bolluk, ticaret hadlerinin tarımsal ürünler lehine dönmesiyle yaşanan bir zenginlik ve yüksek oranlı büyümenin yaşandığı yıllar olmuştur. Ekonomide yaşanan bu olumlu gelişmeler sayesinde kişi başına düşen gelir Dolar bazında %48,7 oranında bir artış göstermiştir (Baytal, 2007: 554).

DP'nin iktidara gelmesi ile birlikte özel sektör önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak kamuya ait sanayi kuruluşları da büyümeye devam ettiğinden sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır. 1950'lerin ikinci yarısından sonra özel kesim yatırımlarının spekülatif alanlara kaymasıyla kamu sektörünün sabit sermaye yatırımlarındaki payı %50'lerden %60'lara çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında temelleri atılan sanayi, temel tüketim mallarının ithal ikamesine dayanan bir yapıya sahip olup yerli tarımsal ve madensel ham maddeleri işlemeye yöneliktir. Sanayideki bu yapı, 1946'dan planlı kalkınmacılığın başlangıcı olan 1963 yılına kadar geçen dönemde değişikliğe uğramıştır (Karluk, 2009: 221). Bu dönemde özel sektör küçümsenmeyecek oranda büyük gelişme göstermiştir. Kamu kesiminin ekonomideki payı bu dönemde azaltılmaya çalışılmış ancak bu tam olarak sağlanamadığından büyük problemler ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde DP hükümeti serbest piyasa ekonomisi içinde dışa açılma programıyla şu politikaları uygulamıştır (Kazgan, 1988: 263-265):

- Uluslararası Para Fonu-International Monetary Fund (IMF) üyesi olan Türkiye'de, sabit ama ayarlanabilir kur sistemi benimsenmiştir. 7 Eylül 1946 'da Türk Lirası (TL)'nin dış değeri, 1,80 TL = 1 Dolardan 2,80 TL = 1 Dolara devalüe edilmiştir. Merkez Bankası (MB) ise TL'nin güvenini artırmak için altın satışlarını serbest bırakmıştır.
- Tarıma dayalı gelişmeyi sağlamak ve Türkiye'nin Avrupa'ya olan ihracatını artırmak üzere, 1949 yılından itibaren Marshall yardımı programından Türkiye traktör ithaline başlamıştır. Türkiye'nin tarımsal gelişmesini tamamlamak üzere karayolları yapımı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'li uzmanların yardımıyla ve kurulan Karayolları Müdürlüğü'nce dile getirilmiştir.

- 1950'de hükümetin değişmesi üzerine, 1951'de 5821 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun tarım ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tuttuğu ve kâr transferini sınırladığı için yetersiz bulunmuştur. Bunu üzerine 1954'de 6224 nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiş ve ilgili kısıtlamalar kaldırılmıştır. Yine 1954 tarihli Petrol Kanunu ile daha önce devlet elinde bulunan petrol arama yetkisi kaldırılmış, 1957'de yapılan değişiklikle rafineri kurma hakkı da yabancı sermayeye verilmiştir. 6088 nolu Turizmi Teşvik Kanunu ile yabancıların köyde gayrimenkul satın almaları, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararına bağlı olarak serbest bırakılmıştır. 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası özel girişime düşük faizli kredi verme amacıyla kurulmuştur.
- Türkiye 1950 yılında ithalatını %60 oranında liberalizasyona açmıştır; bu oran bir ara %65'e kadar çıkmıştır.
- 1946'da Transit Depolama ve Ticaret Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun işlerlik kazanamaması üzerine, 1953'te 6209 nolu Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe girmiştir.
- DP hükümetinin programında, devletin ekonomideki etkinliğini daraltma ve özel girişimi genişletme amacı belirtilmiş; bu amacı gerçekleştirmek için devlet fabrikaları satışa çıkarılmıştır. Devlet Deniz Yolları ve Devlet Hava Yolları anonim şirkete dönüştürülmüş ve yabancı sermaye ortaklığına açılmıştır. Bu sırada kibrit-çakmak tekeli, yerli mallar pazarları da lağvedilmiştir.

Bu dışa açılma uygulamaların sonucunda (Kazgan,1988):

- Uygulamaya giren bazı politikalar kısa sürede kaldırılmıştır. MB'nin altın satışlarını serbest bırakması üzerine altın rezervlerinin üçte biri tüketildiğinden dolayı bu uygulama durdurulmuştur. İthalatta liberalizasyon ancak 1950'den 1953 ortalarına kadar sürdürülebilmiştir. Tablo 5'te görüldüğü gibi 1950'de 22 Milyon Dolar civarında olan dış ticaret açığı 1952'de 193 Milyon Dolara yükselmiştir. Tüketim malları ithalatı, toplam ithalatın %25'ine varmıştır. Büyümek için yatırım ve ara mallara gereksinimi olan bir ülkede (özellikle o dönemde ülkenin sınai temelinin zayıflığı ve bunları içerden karşılamının imkânsız olduğu göz önüne alınırsa) kıt döviz kaynaklarının lüks tüketim mallarına ayrılmasının anlamsızlığı açıktır.

Tablo 5. Türkiye'nin İhracatı, İthalatı ve Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Açık
1950	263,4	285,7	22,3
1951	314,1	402,1	88,0
1952	362,9	555,9	193,0
1953	396,1	532,5	136,4
1954	334,9	478,4	143,5
1955	313,3	497,3	184,3
1956	305,0	407,3	102,3
1957	345,2	397,1	51,9
1958	247,3	315,1	67,8
1959	353,8	470,0	116,2
1960	320,7	468,2	147,5
1961	346,7	509,6	162,8

Kaynak: Kazgan, 1988: 266.

- Türkiye'nin sanayileşmeyi arka plana itip tarımda uzmanlaşması yolundaki tavsiyeler havada kalmıştır. Başlangıçta hükümet ve bazı etkili çevrelerce kabul görse de, buna karşı gelişen iki farklı olay bu tavsiyeleri etkisiz kılmıştır. Birincisi, Dünya Bankası (DB) adına Türkiye'de bulunan bir uzmanın bu konuda yaptığı müdahalelerin hükümeti kızdırmasıdır. İkincisi, Türkiye'nin büyüme sürecindeki olayların sanayileşmeyi çok kârlı hale getirmesidir.
- Devlet fabrikalarını satarak, ağır sanayi tasfiye ederek, özel girişime dayalı serbest piyasa ekonomisi yaratma düşünceleri de hiç başarılı olamamıştır. Uygulamaya konulmaya çalışılan serbest piyasa ekonomisi yerini, günlük piyasa müdahaleleri, sürekli değişen kararlar, kâr hadlerinin saptanması enflasyonun artırdığı fiyatları polis önlemleriyle engelleme çabaları, döviz tahsis ve dağıtımını için plansız programsız gelişigüzel devlet müdahaleciliğine bırakmıştır. 1950'li yılların bu gelişigüzel devlet müdahaleciliğinin serbest piyasa ekonomisinin yerini alması, 1960'lı yıllarda geçilen planlı kalkınma döneminin bir hazırlayıcısı olarak görülebilir. Özel girişime dayalı tarımda uzmanlaşarak dışa açılma programı işlememiştir. Türkiye sadece ithalat artışı ve yabancı sermayenin getirdiği teknolojiyle dışa açılmıştır. Ekonominin dışa açılmasında ticari bankalar sistemine

sermaye ithali konusunda getirilen yetkiler ise sonunda Türkiye'nin borç ödeyemez durumuna düşmesine neden olmuştur.

- Dışa açılma politikasının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla büyümeye katkı yapma amacının tam olarak işlediği söylenemez. Dışa açık büyüyen sınai mamul ihracatçısı ülkelerde yabancı sermayenin doğrudan yatırımlar ve çeşitli hizmet şirketleriyle ülkenin dışa açıklığını sağlayan serbest bölge olgusu Türkiye'de olmamıştır. Başka bir sebep ise giren Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY)'in tutarı çok azdır; bu dönemde ülkeye giren DYY alınan toplam dış kredinin %5'ine bile ulaşmamıştır.

1950-1960 döneminde, özel kesimin elinde ciddi anlamda sermaye birikimi olmuş, özel kesim önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde bir gelişme göstermiştir. Ancak kamunun ekonomide görece ağırlığında ciddi bir daralma olmamıştır. Aslında 1950-1960 döneminde öngörüldüğünün aksine, devletin ekonomideki nispi payında daralma olmamıştır. Dönemin sonunda ekonominin içinde bulunduğu konjonktür devletin Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)'ne daha fazla önem vermesini gerektirmiştir (Singer, 1977: 8).

1950-1960 döneminin başında tarımın, sanayinin ve hizmetlerin GSYH içindeki payları sırasıyla %42,6, %14,5 ve %42,9 oranındadır (Tablo 6). Dönemin ilk yıllarında olağanüstü iyi hava ve iklim koşullarındaki bol hasada rağmen, tarım sektörü (%68,7), sanayi (%119,6) ve hizmetler (%87,5) sektöründen daha az oranda büyümüştür (Tablo 7).

Tablo 6. Sektörlerin GSYH'deki % Payları (Cari Faktör Fiyatları İle)

Dönemler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1948-49	42,6	14,5	42,9
1950-53	43,9	13,7	42,4
1954-56	38,7	16,0	45,3
1957-60	39,5	16,9	43,6

Kaynak: DİE, Türkiye Milli Gelir ve Harcamaları, 1948-1972.

Dönemin başında tarımın payı %42,6'dan dönem sonunda %39,5' düşerek 3,1 puan gerilemiştir. Buna karşılık sanayinin oransal payı 2,4 puan ve hizmetler sektörünün payı ise 0,7 puan artmıştır. (Tablo 6).

Tablo 7. GSMH'nin ve Ekonomik Sektörlerin Yıllık Ortalama Büyüme Hızları (%), (1968 Faktör Fiyatları İle)

Yıllar ve Dönemler	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH
1949	-13,5	-2,7	3,1	-5,0
1950-1953	12,2	10,5	11,0	11,3
1954	-13,9	9,2	3,6	-3,0
1955-1958	7,6	9,3	3,4	5,6
1959-1960	1,3	2,0	6,4	3,8
1950-1960	5,4	7,8	6,5	6,3
1950'den 1960'a 10 yıllık dönem	% 68,7	% 119,6	% 87,5	% 84,0

Kaynak: DİE, Türkiye Milli Gelir ve Harcamaları, 1948-1972.

Bu dönemlerde Türkiye'de halkın refah düzeyinin nasıl olduğunu görebilmek için uluslararası bir karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır. 1950'de Türkiye'de ABD Doları cinsinden kişi başına GSMH 203 Dolardır. ABD'de kişi başına GSMH 2350 Dolarla Türkiye'den yaklaşık 11,61 kat daha yüksektir. Yunanistan'da ise kişi başına GSMH yaklaşık 300 Dolar ile Türkiye'den 1,48 kat daha fazladır. 1958 yılında Türkiye'de kişi başına gelir 265 Dolar, gelişmiş ülkelerde ortalama 1930 Dolar, Güney Amerika ülkelerinde 210 Dolar, Sovyet Blok'unda 410 Dolar ve az gelişmiş ülkelerde 108 Dolardır. Öyleyse o dönemde Türkiye Yunanistan'dan geri, Latin Amerika ülkelerinden daha iyi bir refah düzeyi sağlamıştır. 1950-1960 döneminde Türkiye'de kişi başına refah yaklaşık %40 oranında artmıştır. Ne var ki, artan refahın nasıl paylaşıldığı hususunda güvenilir kaynaklar mevcut değildir. Tarımda makineleşme ve desteklemelerin önceki dönemlere göre hızlıca artmasına rağmen tarımdaki büyümenin GSMH büyümesinin gerisinde kaldığı görülmektedir. 1950 yılı baz (temel) yıl olmak üzere reel ücret endeksi 1960'da 127 iken; aynı dönemde geçinme endeksi 253'e yükselmiştir. Bu da demektir ki reel ücretlerdeki yükseliş, geçinme endeksinin ancak yarısına ulaşmıştır (Şahin, 2011: 109-110).

1950'lerin ikinci yarısından itibaren hızlı ekonomik büyüme stratejisini geliştirebilmek amacıyla ara malları, yatırım malları ve tüketim malları ithalatının arttırılmasına karşın, özellikle kötü hava koşulları nedeniyle tarımsal ürün ihracatının azalması, Türkiye'nin dış ödemeler dengesinin bozulmasına yol açmıştır (Parasız, 2003: 114). Böylece Türkiye ekonomisinde 1954-1960 dönemi liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin sağlanamayacağına anlaşıldığı, bu nedenle de dış ticaret

kontrollerinin uygulandığı ancak dış ticaret açıklarının azalmayıp aksine arttığı yıllar olmuştur (Barbaros ve Karatepe, 2009: 269).

Bu dönem, korumacı ve içe dönük iktisat politikalarının gevşetilerek, ithalatın serbestleştirildiği, dış açıkların kronikleşmeye başladığı ve dış yardım, kredi ve yabancı sermayeye dayalı bir ekonomik yapının geliştiği dönemdir (Ay, 2007: 18). 1954 yılına gelindiğinde dünyadaki olumlu konjonktür havası kaybolmuş, durgunluk dönemine girilmiştir. Bu yıl, ülke ekonomisinde ciddi döviz kıtlığının yaşanmaya başladığı yıldır. ABD (Amerika Birleşik Devletleri) başta olmak üzere çeşitli ülkelerden bağış ve borç şeklinde döviz gelirleri elde edilmiş ve Türkiye artık dış yardıma bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir. 1955 yılının ilkbaharında havaların soğuk gitmesi tarım ürünlerinin fiyatlarının aşırı yükselmesine yol açmıştır. Ayrıca inşaat malzemesi, traktör, yedek parça, otomobil lastiği, kalay, çivi, mih, ilaç gibi birçok ihtiyaç maddesi de döviz darlığı sebebiyle piyasada bulunamaz hale gelmiştir (Özsoylu, 2011: 86-87).

DP hükümeti, devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini sert bir şekilde eleştirerek, devletin ekonomideki yerini daraltacağını, iktisadi kalkınmayı özel kesimi geliştirerek sağlayacağını ilan etmiştir. Bu bağlamda iktidarın ilk yıllarında ekonomide serbestliği arttıracak bir takım adımlar atılmıştır. İthalat Eylül 1950'de %60-%65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanmasına imkân sağlanmıştır. 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 1951 ve 1954'te iki defa değiştirilerek, yabancı sermaye girişini teşvik için daha liberal bir mevzuat oluşturulmak istenmiştir. 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu ile yabancı sermayenin petrol aramaları teşvik edilmiştir. DP'nin ekonomiyi liberalleştirme konusundaki bir başka vaadi de KİT özelleştirilmesi idi. Ancak 1950'li yıllarda bu konuda hiçbir KİT özel sektöre devredilmemiştir. KİT'lerin kullandığı banka kredileri sınırlı düzeyde kalmıştır. KİT'ler aracılığıyla yeni sanayi yatırımları yapılmamıştır. DP bu konudaki tutumunu 1954'ten sonra değiştirerek KİT'lerin yeniden önem kazanmasına vesile olmuştur. Mevcut KİT'lerin sermayeleri arttırılmış ve yeni KİT'ler kurulmuştur. KİT'ler özel sektöre devredilemediğinden devlet yeni KİT'ler kurmak ve mevcut KİT'leri yenilemek zorunda kalmıştır (Şahin, 2011: 101-102).

Özetle Türkiye ekonomisi 1950-1960 döneminde istikrarsız, sürdürülebilirlik koşullarını taşımayan bir büyüme sürecinden geçmiştir. Dönemin ilk yarısında (1954'e kadar), elverişli iç ve dış şartların bir araya gelmesiyle ekonomide küçümsenmeyecek oranda nicel ve yapısal gelişmeler elde edilmiştir. Ancak 1954'ten itibaren ekonomi, üretim artışındaki yavaşlama, dış ödeme açıklarındaki büyüme ve bu bağlamda döviz darboğazı ve enflasyon ile belirginleşen bir bunalıma sürüklenmiştir. Bunalım dönemi ile tüm sektörlerde büyüme hızı yavaşlamıştır. Bunalımın temel nedeni ise Türkiye'nin iç ve dış kaynaklarını zorlayarak dengesiz, koordinasyonsuz bir kalkınma çabası sürdürmeye çalışması, buna karşılık etkin kaynak kullanımını gerçekleştirememesi ve sürdürülebilir bir istikrar sağlayamamasıdır.

1950-1960 döneminde iktidarda bulunan DP hükümeti, ekonomiyi hareketlendirmiş, bir dolu yeni atılımlara girişmiştir. Ancak bu atılımlar ekonomideki darboğazları ortadan kaldıramamıştır. Savaş sonrası dönemde yani 1945-1949 yılları arası ortalama ekonomik büyüme %4 iken 1950-1960 döneminin ortalaması ancak %6 oranına çıkabilmiştir. Yatırımlar, büyüme ve kalkınmanın temeli olacak ölçüde değildir. Ekonomik faaliyetler ülke çapında yaygın üretim faaliyetinden daha çok ticarete, konut yapımına, arsa spekülasyonlarına yönelmiştir. İthalat artmış ve kısa bir sürede döviz rezervleri erimiştir. Fiyatların artması, cari açığın artması, dış borçların büyük rakamlara ulaşması, fiyat yüksekliğinin ihracatı etkilemesi gibi sonuçlar ortaya çıktığından, alacaklı ülkeler hükümeti bazı önlemler almaya zorlamıştır. Bunlardan en önemlisi ise 4 Ağustos 1958 devalüasyonu gelir. Bu devalüasyonla Doların fiyatı %221,43 oranında yüksek bir devalüasyon ile 2,80 TL'den 9 TL'ye çıkmıştır (Uludağ, 1990: 173-176; Çelebi, 2002: 35).

1950-1960 döneminin son yılları Türkiye'de ekonomik bunalım ve toplumsal çalkantılarla geçmiştir. Bazıları için bunalımın nedeni ekonominin plansız, programsız yürütülmesi, yatırımlar arasında bir koordinasyonun olmayışı idi. Türkiye bu dönemde "dinamik dengesizlikler çağı"⁹ nı yaşamıştır ve dağınık bir şantiye görünümünü almıştır. 1960 yılında yapılan askeri darbe ile hükümet değişikliğinden sonra ekonominin plana bağlanması düşüncesi genel yaygın düşünce olarak kabul edilmiş, planlama bir kurum olarak 1961'de kabul edilen Anayasaya girmiştir (Şahin, 2011: 130).

⁹ "Dinamik dengesizlikler çağı" kavramını E. Günce (1981) ortaya atmıştır.

DP'nin kuruluş felsefesindeki liberal anlayış, ekonomik alanda da kendisini göstermiştir. 1952'den sonraki süreçte enflasyon ve döviz kurlarındaki önlenemez artış bahsi geçen liberal politikaların öteki yüzünü göstermektedir. 1954 yılı itibariyle ekonomide tehlike çanları çalmaya başlamıştır. Tehlikenin ilk somut belirtisi dış ticarete ağırlık veren DP hükümeti, politikasını gerçekleştirmeye yönelik elverişli koşullar, 1954 yılında Kore savaşından sonra ortadan kalkmıştır. Savaş sebebiyle Türkiye'nin tarım ürünlerine olan talebi ve dolayısıyla bunların dünya piyasalarındaki fiyatı artmışken, savaşın sonucunda tarım ürünlerinin hem talebi hem de fiyatların düşmesi olayı meydana gelmiştir (Baytal, 2007: 550-551; Turgut, 1991: 168).

Türkiye'de 1948 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ve özellikle 1950 yılında iktidar değişikliğiyle birlikte son derece liberalleşen ekonomi politikası sonucu ithalat fazlası devamlı büyümüştür. Bu dönemde izlenen aşırı liberal ekonomi politikasının sonucu olarak ithal mallarına olan talebin hızla büyümesi, var olan altın ve döviz rezervinin hızla erimesi ve ihracatta başlayan daralma, gittikçe artan ödemeler dengesi açıkları, dış ticarete liberalizasyon sisteminin fiilen 22 Eylül 1952'de, resmen 20 Nisan 1953'te terk edilmesine yol açmış ve ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınmasına sebebiyet vermiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, 1950-1960 döneminde, özellikle ilk yarısında izlenen ekonomi politikası Türkiye'nin imkânlarına ve gereklerine ters düşmüştür. Bu dönemde, TL'nin iç ve dış değerinde düşme başlamış ve bu olay süreklilik kazanmıştır. Buna rağmen liberalizasyon sisteminin paramızın değerini sunî olarak yüksek tutan sabit kur sistemiyle birlikte uygulanması ihracatı azaltmış, ithalatı ise aşırı kazançlı hale getirmiş ve kaynak israfına yol açmıştır. İçine düşülen bu büyük dengesizlik karşısında alınan günlük tedbirlerin istenen sonuçlar vermemesi üzerine hükümet ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla 4 Ağustos 1958 tarihinde köklü önlemler alma yoluna gitmiş, dış ticaret politikası da baştan tekrar düzenlenmiştir (Serin, 2001: 307).

2.2. 1960-1980 Dönemi (Planlı Yıllar ve İthal İkameci Dönem)

Türkiye ekonomisinde 1954-1958 döneminde gelişen bunalım ve ödemeler dengesi krizi, ithal ikameci kalkınma modeline geçiş sürecini büyük ölçüde hazırlamış, IMF denetiminde 1958 yılı 4 Ağustos İstikrar Kararları ile uygulanmaya başlayan

ithalat rejimi, planlı dönemde uygulanacak olan ithal ikamesi birikim modelinin temelini oluşturmuştur (Eşiyok, 2006: 14).

1960 yılında yeni bir siyasi oluşuma gidilmesiyle birlikte, aynı paralelde ekonomik politikalarda da değişikliğe gidilmiştir. 1961 Anayasası devlete iktisadi ve sosyal hayatın tanzimi, geliştirilmesi ve planlanması ile ilgili birtakım görevler yüklemiştir. Bu planlar Atatürk döneminde uygulanan sektörel odaklı sanayileşme planlarından farklı olarak sadece iktisadi ve sanayi planları mahiyetinde olmayıp aynı zamanda toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini birlikte ele alan toplumsal ve genel kalkınma planlarıdır. Bu planları hazırlamakla görevli Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bu amaç doğrultusunda teşkilatlanmıştır. 1962'den itibaren Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) 1962 yılına yetişmediğinden 1962 yılı için yıllık program hazırlanmış ve BBYKP (1963-1967), 1963'ten itibaren yürürlüğe konmuştur (Şahin, 2011: 131). Bu planlar az önce de ifade edildiği gibi daha çok bütünüleyici nitelikte olan makro planlardır. Makro planların ayırt edici özelliği kamu kesimi için emredici, özel sektör için ise teşvik edici nitelikte olmasıdır.

Türkiye'de planlı kalkınma yıllarının temel özellikleri şu şekildedir (Tokgöz, 2001: 17):

- Özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi içinde kalkınma planı yapılacak,
- On beş yıllık perspektif içinde beş yıllık planlar hazırlanacak,
- Karma ekonomi düzeni içinde plan, kamu için emredici, özel kesim için ise yol gösterici ve teşvik edici nitelik taşıyacak,
- Planlar tüm sektörleri kapsayan makro planlar niteliğinde olacak.

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan genel seçimlerin sonrasında İsmet İnönü başkanlığında CHP-Adalet Partisi (AP) koalisyonu kuruldu. Zamanın yetersizliği ve hazırlıkları tam yapılmamış olması nedeniyle, hükümet BBYKP öncesinde 1962 yılını kapsayan bir geçiş programı hazırlayıp yürürlüğe koydu. Bu plan on beş yıllık perspektif planının birinci dilimi olarak hazırlanmıştı. Planın teknik modellerini Prof. J. Tinbergen kurmuştu. Model, sektörel boyutları olan basit bir Harrod-Domar tipi büyüme modeliydi. Böylece büyüme hızı, yatırım, tasarruf hacmi

hesaplanmakta ve daha sonra girdi-çıkıtı tabloları aracılığıyla sektörlerin hedeflerine göre (büyüme) proje seçilmektedir.

Türkiye’de 1960 yılında DPT’nin kurulması ile başlayan kalkınma planlaması uygulaması bütüncül planlama çerçevesinde tüm ülkeyi kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Bu kalkınma planı anlayışı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP, 1996-2000)’na kadar uygulanmış, Avrupa Birliği (AB)’ne üyelik süreciyle birlikte bu plandan itibaren stratejik planlamaya geçilmiştir. YBYKP ile birlikte stratejik planlama ve adem-i merkezietçi anlayış benimsenmiştir. AB’ye uyum süreci çerçevesinde ortaya çıkan ve adem-i merkezietçi politikaları benimseyen Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) tartışmaları gündeme gelmiştir. Türkiye’nin AB’ye tam üyelik başvurusunu takip eden bu dönemde, AB politikalarının Türkiye’ye uyarlanması söz konusu olmuştur. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (SBYKP)’nda (2001-2005) ise bölgesel kalkınma politikalarının AB politikaları ile uyumu için çalışmalara hız verilmesi ve bölgesel politikalar konusunda başlatılan işbirliğine yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır (Tiftikçigil, 2010). YBYKP ile birlikte kalkınma planı ilk defa stratejik planlama anlayışıyla hazırlanmıştır. Türkiye’de kalkınma planlamasında stratejik planlama anlayışının kullanılması, sosyal devletin tasfiyesi ve neoliberal minimal devlet anlayışının önce çıkmasını desteklemiştir (Soyak, 2005: 170).

BBYKP’yi İsmet İnönü hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koydu. Ancak ‘mali yıl’ 1 Mart’ta başladığı için plan Şubat 1963’te yürürlüğe girdi. Planın daha birinci yılı dolmadan İnönü hükümeti istifa etti. Koalisyon dağılınca İnönü bağımsızlarla hükümeti tekrar kurdu. Ne var ki; 29 Kasım 1964 tarihine gelindiğinde Adalet Partisi (AP) genel başkanlığına seçilen Süleyman Demirel kısa bir süre sonra mecliste etkili bir politik kurnazlıkla, İnönü hükümetinin bütçesinin reddedilmesini sağlayıp İnönü’yü istifa ettirdi. Bunun üzerine Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında tarafsız bir hükümet kuruldu (29. hükümet). Bu hükümet görevini ta ki 20 Ekim 1965 tarihindeki erken genel seçimlere kadar sürdürdü. Seçimler sonucunda Demirel başkanlığındaki AP çoğunluğu sağladı ve Demirel başbakan oldu. Böylece planın daha üçüncü yılında üçüncü başbakan ve hükümet değişikliği yaşanmış oldu. Anti-komünist sloganlara büyük önem veren Demirel hükümeti, Ürgüplü hükümetinin Sovyetler Birliği ile kurduğu ekonomik ilişkileri geliştirmekte pek sakınca görmemiştir. Planın öngördüğu temel sanayi

projelerinde¹⁰ bu iş birliği çerçevesinde Sovyetler'in teknik ve mali yardımları büyüktür. Batı Avrupa'dan mali destek gelmeyince planın kaynak sorunu Sovyet yardımı ile çözülmüştür (Tokgöz, 2001: 17-18).

1963-1979 yılları arasında toplamda dört kalkınma planı hazırlanmış ve uygulanacak iktisat politikaları bu planlar çerçevesinde belirlenmiştir. Bu yıllar arasında uygulanan bu kalkınma planları şu şekildedir: BBYKP 1963-1967 dönemini, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) 1968-1972 dönemini, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP) 1973-1977 dönemini ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP) ise 1979-1983 dönemini kapsamaktadır. Kalkınma planlarının öne çıkan bir özelliği iktisadi büyüme ile ilgili hedeflerin belirlenmiş olmasıdır. Birinci, ikinci ve dördüncü kalkınma planlarında (üçüncü plan bunlardan farklıdır) yıllık ortalama büyüme hızı sırasıyla %7, %7 ve %8,2 olarak hedeflenmiştir. ÜBYKP'de ekonominin tümünün ve ana sektörlerin hangi hızlarla büyüyeceği değil hangi hızla büyümesi gerektiği ifade edilmiştir. Planlı dönemde büyüme sürecine baktığımızda 1968-1980 döneminde ortalama büyüme hızının yaklaşık %5 olarak gerçekleştiği görülmektedir (Açıkgöz, 2007: 50-53). BBYKP'nin son iki yılını başarı ile tamamlayan Demirel hükümeti İnönü hükümetinin hazırladığı planı uygulamıştı. Bu defa 1968-1972 yıllarını kapsayacak olan İBYKP'yi Demirel hükümeti hazırlayacaktı. Bu plan hazırlığında Demirel'in iki kozu bulunuyordu: İlki işçi dövizlerinin yıldan yıla artması, ikincisi ise Sovyet Rusya'dan sağlanan yardımların devam etmesi. Bu planda büyüme hızının ortalama %7 olacağı öngörülmekteydi. İBYKP'nin ikinci yılı dolarken 12 Ekim 1969'da genel seçime gidildi. Yine Demirel'in partisi çoğunluğu sağlayarak iktidarda kalmıştı. Ancak Demirel hükümeti ikinci planın ilk iki yılında ülkenin uzun dönemli çıkarları yerine oy getiren seçim kazandıran kısa vadeli iktisat politikaları uygulamakta ısrar ediyordu. Bu durum ekonomiyi ve rejimi 1970 yılında darboğazlara sürükledi. Ülke 1970 yılında döviz darboğazına girdi. Ağustos 1970'de %66 oranında devalüasyon yapıldı ve böylece 1 Dolar 15 TL oldu. Ne ki, giderek artan politik, ekonomik ve sosyal huzursuzluklar sokaklara taşmaya başlayınca hükümetin yönetim ve denetim fonksiyonu sürdürülemez hale geldi. 12 Mart 1971'de silahlı kuvvetler duruma müdahale etti ve Demirel'in görevden ayrılması sağlandı. 19 Mart 1971'de hükümeti

¹⁰ Bu projeler arasında, İskenderun Demir Çelik, Bandırma Sülfirik Asit, Artvin Orman Ürünleri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi gibi ağır sanayi projeleri gösterilebilir.

kurmak için Prof. Dr. Nihat Erim görevlendirildi. İlk plancılardan olan ve daha sonra DB'de çalışan Dr. Atilla Karaosmanoğlu ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcılığına getirildi. Dört yılı aşan bir süredir DPT müsteşarlığı görevini yapan Turgut Özal ise başbakanlık müşavirliğine getirildi. Ancak Özal bir ay sonra DB'de iş bularak ABD'ye gitti. Nihat Erim hükümeti politik ve sosyal alanda düzeni korumak için 6 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan etti. Nihat Erim hükümeti askerlerin ve sermayenin desteğini alarak Anayasanın 'temel hak ve özgürlüklere' ait maddelerde değişiklik yaparak bazı siyasal partileri, dernekler ve dergilerin faaliyetlerini yasakladı. 3 Aralık 1971 tarihinde Atilla Karaosmanoğlu ve 10 arkadaşı (Onbirler) hükümetten ayrıldılar. Bu kopuşun temelinde ekonomi yönetiminde devletten yana olanlarla olmayanların çatışması yatmaktadır. Nihat Erim giderek daha fazla yetki istemeye başlayınca meclisin güvenini kaybetti ve 17 Nisan 1972'de istifa etmek durumunda kaldı. Tüm bu problemlerin yanında planın teknik kadrosu yeni bir perspektife göre ÜBYKP'yi hazırlamaya devam etti (Tokgöz, 2001: 19-21).

Ekonominin bir plana bağlı olarak yürütülmesi fikri genel olarak kabul görmüş ve 1961 Anayasası'na girerek DPT kurulmuştur. BBYKP ve İBYKP'de tam anlamıyla ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. BBYKP'de dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi amaçlanmıştır. Ara ve yatırım mallarının da ithal ikamesini kamu sektörü sağlamış, özel sektör İBYKP ve ÜBYKP'de dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştır. DBYKP'de de, sınaî mal ihracatına önem verilmiş, fakat bu gelişme sanayileşme stratejisinde bir değişikliğe yol açmamıştır. Türkiye'de planlı dönemde benimsenen strateji sonucunda, toplumun ihtiyaç duyduğu temel tüketim mallarının üretimine öncelik verilirken, aynı zamanda ara ve yatırım malı üretecek tesislerin kurulmasına da çaba harcanmıştır (Karluk, 2009: 221-222).

Türkiye ekonomisinde planlı dönemde, 1980 yılına kadar geleneksel olarak ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi belirlenmiş ve izlenmiştir. Bu politikaların odak noktasını ise iç piyasaya yönelik üretim oluşturmaktadır (Eren, 2011: 217). 1960 yılında Türkiye'de ekonomi, politik ve sosyal açıdan birçok dönüşüm yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Yeni Anayasada *sosyal devlet* olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram ekonomi politik ve sosyal açıdan oldukça önemlidir. Sosyal devlet bağlamında Türkiye'de tekrar planlı dönem başlamıştır. Sosyal devlet modelinin pür iktisat

alanındaki yansıması karma ekonomi modelidir yani hem politik hem de ekonomik alanda demokrasinin sağlanması temel gayedir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 53).

ÜBYKP'nin temel ilke ve hedefleri Nihat Erim hükümeti döneminde hazırlanmış Mart 1972'de Yüksek Planlama Kurulu (YPK)'nda da kabul edilmiştir. Ancak Erim hükümetinin 22 Mayıs 1972'de istifası üzerine Ferit Melen hükümeti yeni bir perspektife göre hazırlanmış olan üçüncü planı 1972'de onayladı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin kabulüne sundu. Melen hükümeti ÜBYKP'nin birinci dilimi olan 1973 yılı programını hazırladı ve Ocak 1973'te yürürlüğe koydu. İlginçtir bir yıl dolmadan Melen hükümeti istifa etti ve yerine Naim Talu hükümeti kuruldu. Bu hükümet ülkeyi 14 Ekim 1973 tarihinde genel seçimlere götürdü. Burada şunu belirtelim, İsmet İnönü ilk defa siyaset sahnesinde yoktu. Çünkü Bülent Ecevit parti içi bir darbeyle İnönü'yü devirmiş CHP'nin başına geçmişti. Seçim sonunda en fazla milletvekilini (185) CHP çıkardı ama hükümeti kuracak çoğunluk sağlanamadığından pazarlıklar başladı ve bu pazarlık oldukça uzun sürerek 26 Ocak 1974'te CHP-Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonu göreve başladı. Bu yeni hükümetin işi çok zor görünüyordu. Ekim 1973'te Arap-İsrail savaşı tekrardan başlamıştı. Petrol ihraç eden Arap ülkelerinin girişimiyle ham petrol fiyatları 1973 yılının başlarında 2,5 Dolar iken 24 Aralık 1973 tarihinde 11,6 Dolara yükseldi. Bu *petrol şoku* dünya piyasalarını altüst ederken Türkiye'nin cari açığını üç misli artırmıştı. Hükümet bir taraftan petrol kriziyle uğraşırken diğer taraftan Kıbrıs'ta faşist bir Rum'un öncülüğünde darbe oldu. Kıbrıslı Türklere karşı yağma, işkence ve öldürme olayları başladı. Bunun üzerine 20 Temmuz 1974'te birinci 16 ağustos 1974 tarihinde de ikinci 'Barış Harekâtı' ile Kıbrıs'a asker çıkarıldı ve bugünkü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin sınırları çizilmiş oldu. Koalisyon hükümeti bu kadar problem varken, tamamen kendi iç politika çatışmaları yüzünden 16 Eylül 1974'te dağıldı. Dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Prof. Dr. Sadi Irmak'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Siyasetçilerin sorumsuz davranışları nedeniyle Irmak hükümeti güvenoyu alamadı ama Kasım 1974-Mart 1975 tarihleri arasında görevde kaldı. Nihayetinde Demirel CHP dışında kalan partilerin katılımıyla 'geniş cephe' hükümetini kurdu ve güvenoyu aldı. Böylece Demirel dördüncü kez başbakan olmuştu. 5 Haziran 1977 tarihinde genel seçimler yapıldı. CHP milletvekili sayısını daha da artırarak birinci parti olma özelliğini korudu. Ecevit bir 'azınlık hükümeti' kurdu ama güvenoyu alamadı. Bu defa MSP ve MHP

(Milliyetçi Hareket Partisi)'yi de yanına alarak 'milliyetçi cephe' hükümetini kuran Demirel beşinci kez başbakan oldu. Demirel 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında görevde kaldı (Tokgöz, 1997: 156-158; Tokgöz, 2001: 22-23).

ÜBYKP ikinci plandan farklıdır. Üçüncü plan matematiksel bir modele dayandırılmış ve bu modelden türetilen veriler planın temelini oluşturmaktaydı. Aslında özünde Harrod-Domar tipi büyüme modelidir. Planın hedefleri 22 yıllık bir perspektifi içermektedir. Böylece planlı dönemin başlangıcındaki 15 yıllık perspektif plan anlayışı terk edilmiş oldu. 22 yıl olmasının altında yatan şey ise Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile imzalanan Katma Protokol (1 Ocak 1973) uyarınca 22 yıl sonra gümrük duvarlarının tamamen kalkması öngörülmüştü. Bu yönden ÜBYKP hızlı sanayileşmeyi ve tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretiminin hâkim olduğu bir sanayi yapısına ulaşmak hedefleniyordu. Bu planda bu amaca ulaşıldığı ölçüde AET'ye entegrasyon sağlıklı bir şekilde gerçekleşecektir. ÜBYKP esas olarak ağır sanayiye ağırlık vermiştir. Sanayi sektörünün yapısının değiştirilmesi ve hızlı büyümenin sağlanmasında kamuya öncülük verilmiş ama özel sektör daha da teşvik edilmiştir. Bu planda büyümenin yıllık ortalama %7,9 olacağı öngörülmüyordu. Ancak büyüme yıllık ortalama %6,5 olarak gerçekleşerek hedefin altında kalmıştır. Bu düşük büyüme oranına rağmen çift haneli enflasyon yerleşmiştir. Bunların yanında olumlu gelişmeler de vardır elbet. 1973 yılında işçi dövizlerindeki giriş %50 oranında artmıştır ve dış açık bu döviz gelirleriyle karşılanmıştır. 1974 yılında işçi dövizleri ilk üç plan döneminin en yüksek seviyesine çıkarak yaklaşık 1,5 Milyar Dolara çıkmıştır. ÜBYKP sonunda (1977) Türkiye'nin toplam dış borcu 11,439 Milyon Dolar düzeyine çıkmıştır. Bunun %58'i kısa vadeli borç olduğundan artık ülke vadesi gelen borçları ödeyemez hale gelmiştir. Bunun üzerine Türkiye IMF ve diğer dış alacaklıların yardımıyla borç ödeme planı hazırlamak zorunda kalmıştır. Bu durum da Türkiye'nin dış itibarını zedelemiştir (Karluk, 1997: 214; Tokgöz, 1997: 159-164).

DBYKP'nin hazırlıkları 1977 yılında Demirel hükümeti tarafından başlatılmıştı. Ancak Demirel hükümeti 31 Aralık 1977'de görevi bıraktı. Yeni hükümeti ise Ecevit kurmuştu. Ecevit hükümeti ilk önce geçiş programı niteliğinde 1978 yılı için bir yıllık bir program hazırlayıp yürürlüğe koymuş ve daha sonra da DBYKP'nin hazırlıklarını başlattı. Bu sırada ilk kez bir öğretim üyesi Prof. Dr. Bilsay Kuruç DPT'nin başına

getirilmişti. Ancak planı hazırlayan hükümet ve teknik kadro daha planın ilk yılı tamamlanmadan Kasım 1979’da görevden ayrılmıştı. Çünkü 14 Ekim 1979 tarihinde ara seçim yapılmış ve başarısız olan Ecevit istifa etmişti. Bunun üzerine tekrar Demirel başbakan olmuştu. Süleyman Demirel altıncı kez başbakan oldu ve Turgut Özal’ı başbakanlık müsteşarlığına ve DPT müsteşar vekilliğine getirdi. İkisi beraber tezin üçüncü bölümünde üzerinde durulacak olan ‘24 Ocak İstikrar Kararları’ diye anılan istikrar programını hazırladılar. Demirel de daha bir yıl dolmadan 12 Eylül 1980’de silahlı kuvvetlerin ‘emir komuta zinciri’ içinde müdahalesiyle görevden ayrılmak zorunda kalmıştı. Geçiş niteliğinde olan ve ara rejimin özelliklerini taşıyan ve çoğunluğu teknokratlardan oluşan yeni hükümeti Emekli Oramiral Bülent Ulusu kurdu. Turgut Özal ise ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcısı olmuştu. Özal’ın isteğiyle Maliye Bakanlığı’na Kaya Erdem, DPT müsteşarlığına da Yıldırım Aktürk getirildi. DBYKP’yi hazırlayan hükümet ve teknik kadronun bir yıl geçmeden görevden ayrılmış olmaları planın uygulanabilirliğini ortadan kaldırdı. Sonraki hükümetler de yıllık programlarla iktisadi ve sosyal hayatı belirleme yoluna gitmişlerdir. Planı hazırlayan Ecevit hükümetinin dördüncü plan için öngördüğü yıllık ortalama büyüme hızı %8’dir. Planın işleyip işlemediği ve tahminlerin gerçekleşip gerçekleşmemesinden daha çok vatandaşların can ve mal güvenliği söz konusu olduğu için planın işleyip işlemediği hususuna girmeye gerek yoktur. Zira dönem o kadar politik, ekonomik ev sosyal olaylarla çalkalanmıştır ki dördüncü plan uygulanamamıştır (Tokgöz, 2001: 25-26).

Tablo 8. 1963-1977 Dönemlerinde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları

Sektörler	1963-1967		1968-1972		1973-1977		1978	
	(A)	(B)	(A)	(B)	(A)	(B)	(A)	(B)
Tarım	4,2	3,2	4,1	3,1	3,7	3,3	4,1	2,7
Sanayi	12,3	9,7	12,0	7,6	11,4	9,9	8,0	3,7
Hizmetler	6,8	7,9	6,3	7,7	6,8	7,9	6,1	4,0
İnşaat	10,7	8,0	7,2	6,6	11,9	7,1	-	-
Ulaştırma	10,5	7,2	7,2	7,8	8,2	9,2	-	-
GSYH	6,9	6,4	6,8	6,1	7,6	6,9	5,9	4,3
GSMH	7,0	6,7	7,0	6,9	7,4	6,5	6,1	2,9

(A) Plan Hedefleri, (B) Gerçekleşme

Kaynak: DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977.

Türkiye’de ilk üç planın uygulanmasıyla birlikte sanayileşmeyi teşvik eden politikalar sonucunda sanayi sektörünün GSMH içindeki payı hızlı bir şekilde artmıştır. BBYKP’nin ilk uygulama yılında (1963) sanayinin payı %17,1 iken, plan dönemi sonunda oran %20,7 olmuştur. İBYKP’nin birinci yılında (1968) oran %21,5’e yükselmiş dönem sonunda ise %22 olarak gerçekleşmiştir. ÜBYKP’nin ilk yılında (1973) bu oran %23,4 iken 1977’de %24,8’e çıkmıştır.

Tablo 9. GSMH’de Sektör Payları (1968 fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1960	37,5	15,7	46,8
1963	34,6	17,1	48,3
1967	29,3	20,7	50,0
1968	27,9	21,5	50,6
1972	24,6	22,0	53,3
1973	21,0	23,4	54,2
1977	21,0	24,8	54,2
1978	21,0	24,9	54,1
1979	21,7	23,8	54,5

Kaynak: TÜİK, 2011 ve Karluk, 1997: 215.

İlk üç plan döneminde sanayi sektöründeki en fazla büyüme, 1966 yılında %15,2 ile gerçekleştirilmiştir. En düşük büyüme hızı ise 1970 yılında %0,4 oranıdır. Gerek GSMH büyümesi, gerekse diğer sektörlerdeki büyüme hızları, hedeflenen oranları yakalayamamıştır. Bunun sebepleri arasında; yatırımların hedeflerin gerisinde gerçekleşmesi, ekonominin tümü için marjinal sermaye-hasıla katsayısının yanlış tahmin edilmesi ve yatırımların sektörel dağılımının planlarda hedeflenenden farklı olması sayılabilir. 1963 yılından 1980 yılına kadar geçen sürede sanayi sektörü ekonomide mutlak ve nispi anlamda büyürken, yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle imalat sanayiinde önemli yapısal değişimler olmuştur. 1963-1978 döneminde sanayi sektöründe yaratılan gelirin %85’i imalat sanayiinden sağlanmıştır (Karluk, 1997: 216).

Tablo 10. GSMH Sektörel Büyüme Hızları (1968 fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1960	2,3	0,4	5,4
1963	9,6	12,0	8,9
1967	0,1	8,2	5,2
1968	1,5	11,1	7,9
1972	-0,5	10,3	10,3
1973	-10,0	12,1	9,7
1977	-1,3	6,9	4,7
1978	2,8	3,4	2,6
1979	2,8	-4,9	0,4

Kaynak: TÜİK, 2011 ve Karluk, 1997: 215.

1963 yılından 1980 yılına kadar olan planların (ilk dört planın) temel göstergelerini Erdinç Tokgöz (2001: 17-24)'ün tabloları yardımıyla yorumlayacak olursak:

Tablo 11. BBYKP Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyat)	Enflasyon (%)	İthalat (000 \$)	İhracat (000 \$)
1963	9,7	4,3	687.616	368.087
1964	4,1	1,2	537.229	410.771
1965	3,1	8,1	571.953	463.738
1966	12,0	4,8	718.269	490.508
1967	4,2	7,6	684.669	522.334
Ortalama	6,6	5,2	-	-

Kaynak: Tokgöz, 2001: 18.

Tablo 11'e bakıldığında 1966 yılında son 30 yılın en büyük büyüme hızı %12 gerçekleşmiştir. Bunda tabii ki Sovyetler'in yardımı büyüktür ama diğer koşulların da elverişli olması büyük önem taşımaktadır. Plan döneminde sanayide ithal ikamesine ve kamu kesimine ağırlık veren bir strateji uygulanmıştır. BBYKP'de öne çıkan en önemli gelişme özel sektörün sanayi yatırımlarının yıllık veya toplam olarak plan hedeflerini aşmış olmasıdır. Plan döneminde genel olarak öngörülen hedeflere ulaşılmıştır. Tablo 11'den anlaşılacağı üzere dış ticaret bilançosu açık vermiştir ancak ithalattaki oynaklığa karşılık ihracat sürekli olarak artış kaydetmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1963'te %53,5 iken 1967 sonunda %76 %76 düzeyine çıkmıştır. İthalatın ortalama

%95'i ara ve yatırım mallarına gitmiştir. Toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı %75'lerde seyretmiştir. Son olarak enflasyon oranına bakacak olursak (Tablo 11), enflasyon oranı ortalama %5 civarında gerçekleşmiştir. BBYKP dönemi Türkiye için politik istikrasız ancak ekonomik istikrarın olduğu ve ekonomide *istikrar içinde hızlı büyüme* sağlanmıştır. Böylece Türkiye plan ve planlama konularında engin bir tecrübe kazanmış oldu. Ancak ülke kalkınmasını hızlandıracak vergi, KİT, toprak ve eğitim gibi temel reformlar ihmal edilmiştir.

Tablo 12. İBYKP Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyat)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)
1968	6,7	3,2	-267,2	107
1969	5,4	7,2	-264,4	141
1970	5,8	6,7	-359,1	273
1971	10,2	15,9	-494,2	471
1972	7,4	18,0	-677,6	740

Kaynak: Tokgöz, 2001: 21.

Bütün olumsuzluklara rağmen İBYKP'de öngörülen ortalama %7 büyüme hedefi Tablo 12'den de anlaşılacağı üzere gerçekleşmiştir. Ancak plan döneminin ilk üç yılında hedefin altında kalınırken son iki yılda hedef aşılmıştır. Tarım ve sanayide hedefin altında kalınırken hizmetler sektöründe yine hedef aşılmıştır. İkinci planda sanayi sektörü için öngörülen (%12 öngörülüyordu) büyüme hızına ulaşılamadı. Ancak hükümet sanayileşmeyi özel sektör eliyle sağlamak için her türlü özendirici ve teşvik edici önlemleri de almıştı. Özel sektöre uzun vadeli yatırım kredisi veren Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (1951) ve kurulu veya kurulacak özel sınai işletmelere orta vadeli yatırım ve işletme kredisi veren Sınai Yatırım ve Kalkınma Bankası (1964) vardı. Ucuz ve bol kredi döviz ve işçilik yanında vergi yükünün düşüklüğünü de dikkate alırsak özel sektörün yatırımlarında bir patlama olmayışı akıllara soru işareti getirmektedir. O halde buradan, dönemin politik çalkantılarla dolu olmasından dolayı yerli ve yabancı özel sermayenin *bekle gör* politikasını izlediği anlaşılmaktadır. Dış ticaret açığı yıldan yıla artarken ihracatın ithalatı karşılama oranı da dönem başında %65 iken 1972 yılının sonunda %56,6'ya düşmüştür. İzlenen sabit kur politikası ithalatı özendirici ve ihracatı

caydırıcı sonuç doğurmuştur (Tokgöz, 2001: 21-22). Bu sırada Bretton Woods sistemi de çökmüştü. Dünyada Ağustos 1971'den itibaren Dolar altın paritesinden ayrılmıştı ve başlıca ülkelerin paraları dalgalanmaya bırakılmıştı. Tam da bu sırada Türkiye'nin sabit kurda ısrarcı tutumu çok ilginçtir.

Tablo 13. ÜBYKP Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyat)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)
1973	20,5	5,4	-769	1183
1974	19,9	7,4	-2245	1426
1975	10,1	8,0	-3338	1312
1976	15,6	7,9	-3168	983
1977	24,1	3,9	-4043	982

Kaynak: Tokgöz, 2001: 24.

Tablo 13'ten anlaşılacağı üzere ÜBYKP'de %7,9 olan hedeflenen büyüme hızının bazı yıllarda üstüne çıktığı gibi altında da kaldığı yıllar olmuştur. Ama yıllık ortalama büyüme hızı %6,5 olarak hedefin altında kalmıştır. Görüldüğü üzere dış ticaret açığı genel olarak artmıştır. Bunun en büyük nedeni bir taraftan petrol krizi ve diğer taraftan Kıbrıs barış Harekâtıdır ve bu yüzden 1974 yılında cari açık üç misli artmıştır. İşçi dövizlerinde 1974 yılında en büyük artış yaşanmıştır.

Tablo 14. DBYKP Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon (Top. Eşya F.)	Büyüme Hızı (%)	Dış Açık (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)	Turizm (Milyon \$)
1978	52,6	2,9	-2311	923	127
1979	63,9	-0,4	-2808	1694	185
1980	107,2	-1,1	-4999	2071	212
1981	36,8	4,1	-4231	2490	277
1982	27,0	4,5	-3097	2187	261
1983	30,5	3,3	-3508	1554	283

Kaynak: Tokgöz, 2001: 26.

DBYKP'nin kapsadığı dönemin verilerine ilişkin yorumlamalar yapmak yanıltıcı olacaktır. Çünkü uygulanmayan bir plan var ve sözde bu plan dönemini kapsayan yıllar öylesine çalkantılarla geçmiştir ki canını kurtarmak bile güç duruma düşmüştür. Zaten Tablo 14'te görüldüğü gibi enflasyon başını almış gitmiş, dış açığa bakacak olursak hakeza. Ancak yine de 1981 itibari ile bir toparlanmadan bahsetmek mümkündür. Büyüme 1979 ve 1980 yılları için negatif değerde ve yine 1981 itibari ile pozitif değerler almaya başlamış. Zaten bu 1983 itibari ile artık Türkiye'de ihracata dayalı büyüme modeline geçilecektir ve her şey ilk yıllarda iyi gidecektir. Ama üçüncü bölümde üstünde duracağımız hem siyasi hem de ekonomik istikrarsızlıklarla dolu 1990'lı yıllar Türkiye'yi beklemektedir.

İthal ikameci dönemi tanımlayacak temel değişim, bu dönemde dayanıklı tüketim mallarının yerli üretiminin artmasıdır. Üretken sermayenin özellikle dayanıklı tüketim mallarında gösterdiği hızlı ilerleme ile bir yandan işçi sınıfının gücünde artış olurken, diğer yandan üretken sermayeler kendini yeniden üretmez duruma gelmiştir. Dayanıklı tüketim malları üretimindeki bu artış, döviz biçiminde sermayeye olan bağımlılığı artırmış ve üretilen metallerden elde edilen artı değerın yurtiçinde gerçekleşmesinde darboğazla karşılaşmıştır. Böyle bir ortamda, büyük ölçekli sermayeler eş zamanlı olarak hem işçi sınıfı merkezli toplumsal muhalefetin gücünü kırmak, hem de karşılaştıkları döviz biçiminde sermaye ihtiyacını karşılamak için alternatif müdahale politikaları geliştirmişlerdir. İçe dönük sermaye birikiminin krizi, emek-sermaye arasındaki ilişkinin müdahaleler ile sermaye lehine dönüşmesini sağlarken, aynı zamanda sermaye-emek ilişkilerinin de hızla dönüşmesine yol açmıştır. Dönüşüm için çok fazla sermayeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Dönüşümün ilk ivmesi, döviz biçiminde sermaye kazanmak amacıyla ihracatı özendirme odaklı politikalar olmuştur. Bunun temeli ise 24 Ocak İstikrar Kararları ile atılmıştır (Ercan vd., 2008: 237).

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM SONRASI BÜYÜME PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. KÜRESELLEŞME OLGUSU VE 1980 SONRASI UYGULANMAYA BAŞLANAN NEOLİBERAL POLİTİKALAR

1.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ve Küreselleşme

Küreselleşme, günümüzde hemen her alandaki değişime karşılık gelen bir kavram haline gelmiştir. Küreselleşme, coğrafi sınırların, bölgesel yönetimlerin ya da bunun gibi sınırlayıcı kavramların ortadan kalkması, dünyanın hemen her alanda bütünleşmesi anlamına gelmektedir.

Son çeyrek asırdır dünya ekonomisinin şekillenmesinde önemli ölçüde etkili olan şey küreselleşme olgusudur. Bu sürecin belirleyici gücü ise gelişmiş ülkelere kontrol edilen sermaye olmaktadır. Küreselleşmeye karşı çıkanlar teknoloji kaynaklı yeniliklere değil, dayatılan ekonomiye ilişkin politikalara karşı çıkmaktadırlar. Başta büyük sermaye, Merkez ülkeleri bundan kazançlı çıkıyor; kaybeden marjinal gruplar, elbette Merkez içinde de mevcuttur. Ne var ki, Çevre'de çok dar bir kesim zenginleşirken, kayıplar ülke boyutuna varmakta; ulus devletinin ekonomi alanındaki işlevlerini neredeyse yok eden, serbest piyasa ekonomisi adına ÇUŞ'ların egemenliğini kurmayı hedefleyen uygulamalar Çevre'de duraklama ve artan istikrarsızlığın temel kaynağı durumundadır. Tepkiler, aslında yerli paralar yerine Dolar ikame eden, özelleştirme diye onca yılda elde ettikleri birikimleri genelde Merkez ÇUŞ'larının mülkiyetine geçiren, serbest sermaye hareketleri diye borsa oyunlarında aynı sonucu özel yerli şirketler için yürüten finansal krizlerle ekonomileri sürekli dalgalandırıp durgunluğa ve gerilemeye iten politikalara; üretim daralırken işsizliğin diz boyuna vardığı, kitlesel sefaletin 'umur-u adiyeye¹¹'den sayıldığı politikalara; bu arada dış borçların sürekli artıp sürdürülemez hale getiren politikalarıdır. İşte 1980'lerin

¹¹ Umur-u adiyeye: Olağan, sıradan olaylar (Madra, ty.). Umur, işler, olaylar anlamına gelirken; adiyeye, sıradan, olağan anlamına gelmektedir.

ortasından günümüze dünya çapında bir değişim rüzgârı estiği görülmektedir. Bu değişimi algılayarak özümleyip kendini hazırlamaya geçemeyenlere ise dışlanmaya, çağ dışı kalmaya mahkûm diye bakılmaktadır (Kazgan, 2009b).

Küreselleşme, mesafenin daha az önemli hale gelmesi, dünyanın her alanda bütünleşmesini içeren bir kavramdır (Bozkurt, 2000: 17-30). Küreselleşme, farklı kültürler, farklı coğrafyalar arasında bir bağ kurulması, iletişimin güçlenmesi ve dünyanın küçülmesidir (Giddens, 1994: 64). DPT'ye göre küreselleşme, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlardaki ortak değerlerin dünya çapına yayılmasını ifade etmektedir (DPT 2000: 3). Küreselleşme, bütün dünyadaki ekonomilerin ve toplumların bütünleşme sürecidir. Bu süreç birçok yönden hayatımızı etkilemektedir (DB, 2002: 9). Küreselleşme, üretimdeki kapitalist ilişkilerinin yayılması ya da dünya ekonomik sisteminde karşılıklı uluslararası bağımlılığın artması anlamına gelmektedir (Vandenbroucke, 1998: 7). Bu bağlamda küreselleşme kavramı, ulusal olduğu kadar uluslararası politikaların şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Iversen ve Cusack, 2000: 345-356). II. Dünya savaşının hemen sonrasında yaşanan yeniden yapılanma sürecinde fordist birikim rejiminin tüm dünyada egemen hale gelmesi, tarihsel bloğun temel yapısını teşkil etmekteydi. Bu süreç 1970'li yıllardan sonra yeni bir şekil almaya başlamıştır. ABD hegemonyasının önemli düzenlemesi olan Bretton Woods sistemi çökmeye başladı. Bu çöküş süreci ile ABD hegemonyasının bir başka evresi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu evre günümüzde devam eden bir süreçtir.

Bu yeni düzen içerisinde çeşitli aşamalar yaşanmıştır. Fordist birikim rejimi, yerini post fordist üretim ilişkilerine bırakmıştır. Kapitalist ülkeler arasında var olan çelişkiler daha da belirgin hale gelmiştir. Ulusötesi bir sınıf ortaya çıkmıştır. Dünya ölçeğinde karar alma süreçleri, gittikçe bu sınıf aracılığı ile gerçekleştirmeye başlamıştır. Ulusötesi kapitalist sınıf ve onun faillerinin yükselişinde anahtar bir gösterge, ulus-ötesi şirketlerin yayılmasıdır. Ulusötesi şirketler, sermayenin ulusötesileşmiş devrelerini cisimleştirir ve bu devreleri örgütler. Burada onları çokuluslu şirketlerden farklılaştıran, üçten daha fazla ülkede yönetim merkezleri olan şirketler olmalarıdır (Robinson, 2002: 144).

Doğu Bloğunun dağılmasıyla birlikte kapitalist sistem başarılı olmuş gözükse de, kapitalist sistem içerisinde uygulamalarda görülen sorunlar 1970'lerden itibaren

sürekli tartışıla gelen bir konudur. Nitekim neoliberal politikalar 1980’lerde başta Britanya ve ABD olmak üzere pek çok ülkede uygulamaya, söz konusu tıkanma ve krizle başa çıkmak için konulmuştur (Bayramoğlu, 2002: 85-86). 21. yüzyılda dünya ekonomisinin uluslararası ilişkilerde ortaya yeni kurumsallaşmalar çıkmaktadır. Bu kurumsallaşmalar dünya ekonomisinde meydana gelen değişim sürecinin ihtiyaçlarına uygun olarak gelişmektedir. Bu dönemin döneminin temel üçlüsü olan IMF, DB, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması-General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) savaş sonrası dönemin yeniden yapılanma sürecinin dünya ölçeğinde düzenlenmesi için kurulmuşlardı. Sermaye birikim sürecinin temel formları olan para, üretici ve ticari sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasında önemli işlevleri üstlendiler. Karar alma süreçleri bir anlamda bu kurumlarda etkisini göstermekte ve sınıfsal ilişkilerin daha açık şekilde gözler önüne sermektedir. Bu karar alma süreçleri uluslararası düzeyde Dünya Ticaret Örgütü (WTO- World Trade Organization) gibi kurumsallaşmalarla yeni dönemde kendini gösterirken diğer taraftan da dünya ekonomik forumları ile kendini göstermektedir. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması-The General Agreement on Trade in Services (GATS), Çok Taraflı Yatırım Anlaşması-Multilateral Agreement on Investment (MAI) gibi anlaşmalar, Soğuk Savaş sonrasında dünya ölçeğinde sermaye birikim sürecinin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik işlevlere sahip olmuşlardır. Bu dönemde dünya ölçeğinde hegemonik mücadelelerin ulus devletlerle bu kurumlar arasındaki gelgitleri yeni dönemin çatışmalı ortamının temel unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kurumların halefleri olan kurumlar savaş sonrası dönemde yeni tarihsel bloğun getirmiş olduğu bir konsensüs üzerinden gelişirken, 21. yüzyılda bu konsensüs bozuldu.

Tarihinde hiç olmadığı kadar küresel hale gelen kapitalizmin yeni işleyiş dinamiği, yeni küresel düzenlemeleri ve bunların dayandığı oluşumlar ve anlaşmaları da beraberinde getirmektedir. Bu düzenlemenin ortaya çıkardığı yapılardan biri olan WTO, gerek kapitalizmin küresel düzeyde kurumsallaşmasında gerekse de dünya pazarları üzerinde paylaşım savaşları veren sermayenin çıkarlarının temsil edilmesinde önemli bir yere sahiptir (Güzelsarı, 2003: 138-139).

WTO, dünya ölçeğinde çok uluslu şirketlerin birikim stratejilerinin önündeki engellerin kaldırılmasına ve meta dolaşım sürecinin mümkün olduğunca sıkıntısız bir

şekilde sağlanmasına yönelik adımlar atmaktadır. Bu anlamda WTO uluslararası sermayenin çıkarlarının gerçekleşmesinde önemli girişimlerde bulunmaktadır. “WTO kimin ticaret örgütü” diye soran Wallach ve Sforza bu süreci çok iyi ifade etmektedir: “Dünya yurttaşlarının çoğunluğuna aitmiş ya da onların yararınaymış gibi görünmüyor. Ortaya çıkmakta olan sistem, çok uluslu dev şirketler ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki en zengin bir avuç insanın çıkarlarına hizmet ediyor” (Wallach ve Sforza, 2002: 21). GATS ise kamusal hizmetlerin metalaşma sürecini hızlandırmaktadır. MAI ise üretici sermayenin dünya ölçeğinde yeniden düzenlenmesini sağlayan bir anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. MAI projesi ile piyasanın işleyiş süreçlerini ve yatırımın yapıldığı ülkenin ekonomik koşullarını hiçbir biçimde dikkate almadan gerçekleştirilmeye çalışılan piyasa koşulu, güçlü sermaye karşısında güçsüz sermayeyi, tüketicileri hatta kamu otoritelerini korumasız bırakacaktır (Önder, 1998: 33).

Küreselleşme ve serbestleşme hız kazanırken, sanayinin rekabet gücü hakkında ciddi kaygılar ortaya çıkmakta ve artmaktadır. Dünyanın rekabet gücünün giderek azalması, gelir eşitsizliğinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Küreselleşmenin büyüme için sunduğu imkân sadece az sayıda bir ülke grubu tarafından soğurulurken, serbestleşme onlarla diğerleri arasındaki eşitsizliğin daha da artmasına neden oluyor. Neoliberal politikaları savunan yaklaşıma göre, kaynak tahsisinin serbest piyasalara bırakıldığı bir ortamda uluslararası bir ekonomiyle bütünleşme, ülkelerin kendi doğal karşılaştırmalı üstünlüklerini gerçekleştirmelerini sağlayacaktır. Akabinde en uygun dinamik üstünlüklere ulaşılarak, sürdürülebilir en yüksek büyüme hızı yakalanacaktır. Herhangi bir devlet müdahalesi refahı azaltmaktan başka bir şeye yaramaz. Devlet ekonomiyi dışa açmak, oyunun kurallarının açıkça belirlendiği istikrarlı bir piyasa yaratmak, beşeri sermaye ve altyapı gibi kamu mallarını temin etme işlemleriyle görevlidir (Lall, 2009: 459-460).

1970’lerin sonlarına doğru gelişen toplumsal ve siyasi bunalım ile birlikte, enflasyonun hızlı artışı ve döviz darboğazı, Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak İstikrar Kararları’nın alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu ve tamamlayıcı olan birtakım tedbirlerle birlikte ekonomide istikrarın sağlanması ve uzun dönemde ekonominin yeniden yapılanması amaçlanmıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, bunun için; fiyatların, döviz kurunun serbestçe belirlenmesi benimsenirken, ithal ikameci

sanayileşme politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulamaya konmuştur (Güçlü ve Bilen, 1995: 163).

Ülkemizde 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları öncesi ithal ikameci sanayileşme politikaları izlenmiştir. 24 Ocak İstikrar Kararları'yla Türkiye'de ihracata dayalı yeni bir sanayileşme yöntemi uygulamaya konulmuştur. Birçok revizyonlar yapılmasına rağmen günümüzde hala bu sistem uygulanmaktadır. Bu sanayileşme politikasının en önemli hususlarından biri, düşük maliyet, yüksek kaliteli mal üreterek uluslararası alanda rekabet etmektir. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları'nın temeli hem ekonomik yapıyı hem de ekonomik düşünceyi değiştirmektir. Böylece 1980'e kadar uygulanan sanayileşme sisteminden keskin çizgilerle ayrılan ihracata dayalı sanayileşme sistemi geliştirilmiştir. Ekonomide dışa açılmak suretiyle gelişmiş ekonomilerle rekabet edebilecek hale gelmek amaçlanmıştır (Yıldırım, 2006: 3-12).

1979 yılında AP ara seçimi kazanmıştır. Bu durum üzerine TBMM'de Bülent Ecevit, partisinin en büyük parti olmasına rağmen istifa dilekçesi vermiştir. Süleyman Demirel önderliğinde kurulan azınlık hükümeti önünde büyük ekonomik sorunlar bulunmakta idi. Bu sorunlar; enflasyon oranının %100'lere ulaşması, ülkede baş gösteren kıtlıklar ve bu nedenle uzayan kuyruklar, ekonomik sıkıntılar nedeni ile fabrikalar büyük ölçüde kapanmış, üretim durma noktasına gelmiştir, MB ve Hazine ödeme yapamaz duruma gelmiştir. Demirel bu dönemde Turgut Özal'ı Başbakanlık müsteşarı yapmış ve 24 Ocak İstikrar Kararları'nı alarak uygulamaya sokmuştur. Türkiye'de ekonomik istikrarın yakalanamamasındaki nedenlerden birisi de bu dönem içerisinde hükümetin çok sık el değiştirmesi olarak görülmektedir (Şahin, 2000: 182). Ekonomik yapıda sık sık değişiklikler yaşanan, inişli çıkışlı bir yapı sergileyen 1970-1980 yılları arasında kalan zaman dilimi, Cumhuriyet tarihinin en ciddi, siyasi, sosyal ve ekonomik bunalım dönemlerindedir. Bunu 1990'lı yıllar da paralel olarak hatta daha istikrarsız bir şekilde takip edecektir.

1980 yılı başında enflasyon oranı %107, işsizlik oranı %15, cari işlemler açığı 3 Milyar Dolar, dış borç tutarı 14 Milyar Dolara yakın bir hale gelmiştir. Ülkenin dış borçları, ekonomideki olumsuz göstergeler sanayileşme sürecinin devam etmesi için gereken dövizin dışarıdan borçlanarak sağlanması imkânını oldukça kısıtlamıştır. Bu durumda ekonominin isleyişi için gerekli dövizin sağlanmasına yönelik bazı

politikaların uygulamaya konulması zorunlu hale gelmiştir (Şahin, 2002: 168). Bu durumda Türkiye, IMF ile borçlarını ödemek üzere şartları oldukça ağır olan, istikrar sağlanması adına IMF desteğini alarak ağır bir yük altına girmiştir.

Türkiye, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü-Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) ülkelerine olan ve daha önce ertelenen borçların yeniden ertelenebilmesi ve de IMF ile anlaşmanın sağlanabilmesi için IMF'ye serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmaya yönelik verdiği taahhütler sonucunda 1980-1983 yıllarını kapsayan üç yıl süreli bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Bunun üzerine, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik yapıyı değiştirecek öğeleri bünyesinde barındıran bir istikrar paketi yürürlüğe girmiştir. Bu istikrar paketi büyük ölçüde IMF katkılarıyla oluşturulmuştur (Karluk, 2009: 450). Bu istikrar paketi, devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltarak serbest pazarı desteklemeye yöneliktir. Devletin aldığı vergilerin azaltılarak özel sektörün yatırımlarının daha fazla artırılmasını öngörmektedir. Kısacası devletin küçültülmesi hedeflenerek ekonominin düzeltilmesi hedeflenmiştir. Bir başka deyişle Türkiye neoliberal politika ile bu istikrar paketi sayesinde tanışmış olmaktadır.

24 Ocak İstikrar Kararları'nın içindeki öğeler maddeler halinde toplanacak olursa şu şekilde sıralanmaktadır (Başol, 1992: 50):

- Aşırı korumacılık yerine ithalatın serbestleştirilmesi,
- Aşırı değerli döviz kuru yerine, kaygan kur ya da sürekli devalüasyon politikası,
- Pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir öncelik haline getirilmesi,
- Ağır sanayi ve temel mallara yönelik kamu yatırımlarının giderek tasfiyesi ve bazı KİT'lerin özelleştirilmesinin hedeflenmesi,
- KİT fiyatlarının yükseltilmesine paralel olarak fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması,
- Grev, toplu sözleşme ve sendikal faaliyetlerin yasaklandığı dört yıl boyunca ücretlerin zorunlu tahkim sistemi ile daha sonra ise sınırlı bir yasal ve kurumsal çerçevede içerisindedir saptanması,
- Benzer sınırlayıcı gelir politikalarının memur maaşları ve tarımda taban fiyatları için uygulanması ve iç talebin daraltılmasıdır.

Bu istikrar kararları sonucunda Türkiye aldığı kredilerle rahatlamıştır. 1980-1984 yılları arasında DB, proje kredilerine ilave olarak toplam 1,6 Milyar Dolarlık beş adet bir yıllık yapısal uyum kredilerini peş peşe Türkiye'ye açmıştır. Bu beş yapısal uyum kredisi, ekonomiyi içe dönük ithal ikamesi stratejiden ihracat öncülüğünde büyümeye önem veren dışa açık stratejiyi teşvik etmeyi amaçlayan politik reformların desteklenmesi için açılmıştır. Türkiye ödemeler dengesi destek kredisi olarak IMF ve DB'den aldığı kredilerin dışında OECD ülkelerinden de yardım görmüştür.

1979-1983 yıllarını kapsayan 5 yıl için OECD tarafından taahhüt edilen 4,42 Milyar Dolar kredinin 1,3 Milyar Doları ödenmemiş, gerisi ise kullanılmıştır. IMF'den net olarak kredi kullanımı yaklaşık 1 Milyar Dolar civarındadır. Dünya Bankası'ndan ise yalnızca program kredisi kullanımı 1,3 Milyar Doları bulmuştur. Bunların yanı sıra Suudi Arabistan'ın 400 Milyon, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü-Organisation of Petroleum Exporting Countries (OPEC) Fonu'nun 400 Milyon, İslam Kalkınma Bankası'nın 340 Milyon, Avrupa İskân Fonu'nun 400 Milyon Dolarlık program kredisiyle katkıları söz konusu olmuştur. Ayrıca Türkiye 5,75 Milyar Dolarlık proje kredisi de alabilmiştir (Kazgan, 1995: 339-340).

24 Ocak İstikrar Kararları, iç ekonomik politikalardan doğan ekonomik istikrarsızlığın sona ermesi ve ekonominin düzene sokulması için bir dizi tedbirler içeren bir pakettir. Bu kararların ana hedefi, 1977 yılından sonra iyice yükselen enflasyonu kontrol altına almak, ülkedeki kıtlık ve karaborsanın önlenmesi için çeşitli tedbirler, ekonomik darboğazı aşmak için üretimi çoğaltmak olarak belirlenmiştir. Bunları yapmak için alınan tedbirler arasında sıkı para politikaları, KİT'lerde düzenlemeler sayılabilir (Kılıçbay, 1999: 171).

Neoliberal ekonominin öğeleri çerçevesinde hazırlanan 24 Ocak İstikrar Kararları uygulamasında öngörülen başlıca tedbirler ve kararlar, fiyat, faiz, döviz kuru, dış ticaret ile ilgili, yabancı sermayeye yönelik, sıkı para, KİT politikaları başlıkları altında toplanmaktadır.

Fiyat Politikası: Fiyat istikrarını sağlamaya yönelik tedbirler, 24 Ocak İstikrar Kararları'nın önemli bir bölümünü içermektedir. Fiyatlarda sürekli bir yükselme görülmekteydi. Fiyatlardaki bu durum ihracat için olumsuz etkiler yaratmakta idi. Bütün bunları ortadan kaldırabilmek amacı ile 24 Ocak İstikrar Kararları'nda fiyat kontrol

komitesi kaldırılmıştır. Mal hizmet fiyatlarının idari kararlarla tespiti esası kaldırılmıştır. Ürün ve fiyatlarının serbestçe oluşması kabul edildi (Kılıçbay, 1992: 171). Kurulan bu mekanizmanın işleyebilmesi ithalat tedbirleri kaldırıldı, üretim artışı teşvik edildi. Bütün bu önlemlerin sonucunda piyasada mal kıtlığı önlendi, mal ve hizmetlerde çift fiyat sorunu ortadan kalktı.

Serbest piyasa mekanizmasının tam olarak işlemesi için, devletin ekonomik hayata müdahalesini asgariye indirecek politikalar benimsendi. Rekabeti engelleyici uygulamaların azaltılması sağlandı. Yatırımların ve üretimin dış rekabet düzeyinde gerçekleştirilmesi hedef alındı. Mal ve hizmet üretiminde dış pazarlarda rekabet edebilecek kalite ve fiyat yapısı hedef alındı (Uras, 1993: 30).

Fiyat istikrarını sağlamak amacı ile alınan tedbirlerden bir diğer grubu, destekleme alımlarına ait yeni politikalar oluşturmakta idi. Tarım mallarının desteklemeleri azaltılmıştır. İhracat ürünlerinin fiyatlarının belirlenmesinde dış piyasa fiyatları kullanılmıştır. Maaş ve ücret politikalarında da çeşitli tedbir uygulama kararları alınmıştır. Bu tedbirler maaş ve ücretlerin baskı altında tutularak düşük tutulmasıdır.

Faiz Politikası: 1980 öncesinde düşük tutulan faiz oranları, 24 Ocak İstikrar Kararları ile değiştirilmiştir. Faizler üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak yükseltilmesi hedeflenmiştir. 1 Temmuz'da yayınlanan bir kararname ile faiz oranları tamamen serbest bırakılmıştır (Uras, 1993: 32).

Döviz Kuru Politikası: 1980 öncesinde Türkiye'nin dış borçlanmasının yüksek olması, bu borçları ödemede güçlük çekmesi nedeni ile dış ticaretin yeniden yapılandırılması gerekmekte idi. Bu yapılandırma içerisinde en önemli ögeyi döviz kuru uygulamaları oluşturmakta idi. öncelikli olarak alınan tedbir döviz gelirlerinin artırılması yönünde olmuştur. Bu gelirlerin artırılması için öncelikli olarak TL, Dolar karşısında devalüe edilmiştir. Sürekli devalüasyonla, uzun dönemde dış satım ürünlerinin fiyatını düşürerek, dış satımı artırma etkisi yapması hedeflenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 192).

Dış Ticaretle ilgili Politika: Türkiye'de 1980 yılına kadar dış ticaret politikasındaki ithalat ikameci yapı, 24 Ocak İstikrar Kararları ile yerini tam tersi özelliklere sahip liberal politikalara bırakmıştır. Bu konuda uygulanacak kararlar ve alınacak tedbirler şu şekilde sıralanmaktadır (Apak, 1993: 183):

- Ucuz maliyetli ihracat kredisi
- Vergi iadesi sistemi
- Destekleme ve fiyat istikrar fonundan ödeme yapılması
- Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonuna tabi mallara teşvik yapılması
- İhracat karşılığında gümrük muafiyeti ve mal ithalat imkânı
- Katma Değer Vergisi muafiyeti
- Döviz tahsisi
- Kurumlar vergisi muafiyeti

Yabancı Sermayeye Yönelik Politikalar: Program, ekonomik büyümeyi hedef aldığından yabancı sermaye yatırımlarına ayrı bir önem vermiştir. Programın uygulanmaya başlamasıyla yabancı sermayeyi özendirmek amacıyla çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu konuda yapılan en önemli düzenleme, yabancı sermaye ile ilgili engellerin en aza indirilmesi olmuş ve bu amaçla Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuştur

Sıkı Para Politikaları: 1980 öncesine ait para, kredi ve faiz politikaları, ülke ihtiyaçlarının çok gerisinde kalmış ve o dönemin mevcut politikaları piyasa işleyişinden tamamen uzaklaşmıştır. Bu sebeple, bir taraftan ülkedeki kaynaklar yanlış yönlendirilirken diğer taraftan da ekonomik istikrar bozulmuştur. 1980 sonrasında uygulanan sıkı para politikası ile hem ülkede uygulanan para politikalarının etkinliğinin artırılması ve hem de enflasyonun kontrol altına alınması amaçlanmıştır.

KİT Politikaları: 1980 sonrasında serbest piyasa ekonomisini ve karma ekonomi modelini genişletme amacıyla KİT'lerin mal ve hizmet fiyatları serbest bırakılmış ve bu kuruluşların özelleştirilmeleri kararlaştırılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 187). Özelleştirmenin hedefi, piyasa ekonomisine geçiş olup, KİT'lerin özel sektöre devri, özelleştirilmeyen kamu hizmetlerinin kamuca arzı yerine müteahhide verilmesi, fiyatlandırılabilen kamu hizmetlerinin tüketicilerinden bedellerinin tahsili yolu ile tanımlanıp finanse edilmesi, deregülasyon yani devletin piyasaları fiyat, miktar ve kalite yönlerinden mevzuatla düzenlenmesinden vazgeçilmesi özelleştirme kapsamına giren öğelerdir. Liberalleşmeyi hedefleyen bu program uygulanacak politikaları sıralamaya ve

önceliğe tabi tutmuş olup, öncelikli olarak enflasyonu azaltma, ihracatı arttırma, yokluklara son verme amaçlanırken, yatırımların azalmasına ve işsizliğin artmasına neden olmuştur.

1980’de uygulamaya koyulan bu kararlarda, vergi politikaları göz ardı edilmiş, hem iç hem dış borç faizleri devlet bütçesinde giderek artan bir yer kaplamaya başlamıştır. 1985 yılında Katma Değer Vergisi (KDV) sistemi getirilmiş, tüketiciye vergi iadesi isteminin uygulanması sayesinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu uygulamalar bile vergi alanında çok cılız kalmış olup iç tasarruf oranı çok az yükselebilmştir.

24 Ocak İstikrar Kararları’nın ekonomik ve sosyal anlamda yararları olduğu gibi zararları da olmuştur. 24 Ocak İstikrar Kararları ile Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem içerisinde sürdürülen ithal ikameci politikalar bırakılarak yeni bir politika benimsenmiştir. Bu yeni politika, dünyada kendini göstermeye başlayan neoliberal düzen öğelerini kapsamaktadır.

Ekonominin ithal ikameci yapısı, 1980 öncesi iktidarlarını, genelde planlamalı ve kalkınmacı iktisat teorilerini benimsemeye itmiştir. Bu teoriler ekonomiyi beşer yıllık kalkınma planları ile yönlendirmiş, bu ekseninde oluşturulmuş DPT gibi devlet kurumları politik araç olarak kullanılmıştır. Bu kurumlar ithal ikamesi ağırlıklı politikaları ve ülke öz kaynaklarının ekonomiye en verimli katkısının sağlanması yönündeki uygulamaları ile ‘kalkınmacı’ eğilimlerini ortaya koymuşlardır. Yeni sağın bu uygulamalarla temel farklılığı, daha önceleri sürdürülen ‘kalkınmacı’ politikaların yerine, ‘büyüme’ politikalarını koymasıdır. Bu politikanın hedefi de ‘küreselleşme’ olarak belirginleşmiştir (Öcal, 1995: 109).

24 Ocak İstikrar Kararları ile enflasyon önemli oranda gerilemiştir. 1980’de % 107,2 olan enflasyon oranı (TEFE) 1981’de % 36,8’e, 1982’de % 27’ye düşürülmüştür. Buna karşılık 1983’te bir miktar yükselerek % 30,5 olmuştur. Enflasyonda görünen bu düşüşte; tarım ürünleri destekleme alımlarının kapsamının daraltılması, destekleme fiyatları, ücret ve maaşlardaki artışın enflasyon oranının altında kalması, bu uygulamayla KİT açıklarının kapatılması ve KİT’lerin MB kaynaklarına başvurmalarının önlenmesi, 1980 Temmuz ayından 1984’e kadar para arzının IMF tarafından denetim altında tutulması ve MB’nin kamu kesimine yönelik kredilere ve net

iç varlıklarına sınırlama getirmesi gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. 1984'de faizler %45'ten, 1988'de %84 seviyesine yükselmiştir. 1988 yılından itibaren kur makası açılmış, dövize karşı aşırı değerlenmiş talep artmıştır (DİE, 1996: 275).

1980'li yılların ilk döneminde piyasalarda arz-talep dengesi sağlanmış, ödemeler bilançosu açıkları küçülmüş, döviz darboğazından çıkılmış, dış ödemeler rahatlamış ve enflasyon gerileme sürecine girmiştir. Buna karşılık, GSMH büyüme oranları düşük düzeyde kalmış, 1980'de %11,6 olan işsizlik oranı, 1983'de %12,1'e çıkmıştır. Bu dönemde devletin ekonomideki yeri daraltılamamış, sosyal dengesizlikler artmıştır. Bu dönemde, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri mahalli idarelere ve özel sektöre devredilememiş, KİT'ler ve kamunun yönetiminde etkili olduğu bankalar özelleştirilememiştir. Fiziki altyapıya verilen öncelik nedeniyle eğitim ve sağlık kesimine yeterli kaynak aktarılamamış, eğitim ve sağlık hizmetlerinin de kalitesinin yükseltilmesi mümkün olamamıştır. Gelir dağılımında düzeltme yapılamamış, tersine tarım kesimi ile ücretliler kesiminden, diğer kesimlere kaynak transferi sağlanmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması önlenememiş, fiyat artışlarını frenleyecek tedbirler alınamamıştır (Uras, 1993: 163–164).

24 Ocak İstikrar Kararları'nın uygulanması ardından ekonomik istikrarsızlığın yapısal sorunlarına tam anlamı ile çözüm bulunamamıştır. Kamu kesiminde finansal denge kurulamamıştır. Alınan tüm tedbirlere rağmen devletin küçültülmesi çalışmaları tam olarak başarılı olmamıştır. 1980'li yıllarda dünya da ortaya çıkan değişimler sonucunda oluşan daha rekabetçi bir ekonomik ortamda, kronikleşmiş yapısal sorunlar, uyum güçlüklerine yol açmaktadır. Bununla birlikte, ülkemizde özelleştirme konusunda beklenen gelişme sağlanamamıştır. Sonuç olarak, 24 Ocak İstikrar Kararları ve devamında uygulamaya konan bir dizi yapısal reform programlarının uygulama sonuçları, ilk yıllarda kısmen başarılı sonuçlar vermesine rağmen, ilerleyen yıllarda yerini tekrar istikrarsızlığa bırakmıştır.

1.2. 1980-1982 Geçiş Dönemi

Türkiye, 1980-1983 yılları arasında IMF ile bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmada Türkiye IMF'ye serbest piyasa ekonomisine geçeceğini ve buna bağlı olarak dışa açılacağını taahhüt etmiştir. Bu anlaşmaya istinaden, 24 Ocak 1980 yılında

ekonomik yapıyı değiştirecek öğeleri bünyesinde barındıran bir istikrar paketi yürürlüğe girmiştir. Bu istikrar paketinin içeriği büyük ölçüde IMF tarafından katkı görerek oluşturulmuştur. Bu istikrar paketi, devletin ekonomi üzerindeki etkisini ya da kontrolünü aza indirgeyecek serbest pazarı ülkede oluşturmaya yönelik faaliyetleri içinde barındırmaktaydı.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bu paket, serbest piyasa ekonomisini kurmaya yönelikti. Serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlanması devletin ekonomi üzerindeki tekelinin azaltılması ile gerçekleştirilecekti. Devletin aldığı vergilerin azaltılması buna bağlı olarak da özel sektörün yatırımlarının daha fazla arttırılması hedeflenmektedir. Tüm bunlar devletin küçültülmesi için gereklidir. Eğer bu konuda başarılı olunabilir ise ekonominin de kurutulacağı düşünölmekteydi. Bu istikrar paketi ile Türkiye, Neoliberal politika ile tanışmış ve bu politikanın uygulayıcısı olmuştur. 1980’li yıllarda dünyada uygulanan neoliberal uygulamalar, 24 Ocak İstikrar Kararları Türkiye’ye ulaşmıştır. Neoliberal akımın en önemli öğesi, devletin yükümlüklerinin sınırlandırılarak serbest piyasa ekonomisine ağırlık vermektir.

24 Ocak İstikrar Kararları’nın uygulanma sürecinde Türkiye çok çalkantılı bir siyasi dönem yaşamıştır. Bu süreç içerisinde ülkede, üç hükümet değişikliği ve bir askeri müdahale yaşanmıştır. Ancak bu siyasi istikrarsızlık sürecinde Turgut Özal, hükümetlerin tümünde etkin bir rol oynamayı başarmıştır. Özal’ın bu görevleri sırasıyla; Demirel’in başkanlığında 1979 yılında kurulan azınlık hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı, askeri müdahale sonucunda kurulan hükümette ekonomi bakanı, 1983 yılından sonra sivil siyasi yaşamın tekrar başlaması sonrasında seçilen hükümette başbakan olmuştur.

12 Eylül Askeri Müdahalesinin arkasından kurulan askeri yönetim, sermayenin gelişmesi için piyasayı baskı altında tutmayı tercih etmiştir. Sendikaları kapatarak, grev yasağı getirerek denetim kurabilmeyi amaçlamıştır. Böylelikle 24 Ocak İstikrar Kararları’nın hiçbir müdahale olmadan uygulanabilmesini sağlayabilmek hedeflenmiştir. Bu baskı uygulayarak kurulmaya çalışılan denetleme ortamı büyük ölçüde başarılı olmuştur. Özellikle sendikaların kapatılması, siyasi partilerin yasaklanması ekonomik anlamda muhalefeti yok etmiştir. Kararların toplumsal

muhalefetle karşılaşmadan uygulanabilmesine olanak sağlamıştır. İstikrar paketinin düzenli bir şekilde uygulanabilmesi başarılı olmuştur (Boratav, 2000: 147-148).

1980 yılında 24 Ocak İstikrar Kararları'nı izleyen günlerde, kamu üretimi mal ve hizmetlerin fiyatları yükseltilmiştir. Bu fiyatların yükseltilmesi özel sektörün mal ve hizmetlerinin de fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da enflasyon oranı gerilemiştir. Enflasyonda bu düşüş 1981 ve 1982 yıllarında da devam etmiştir. 1983 sonunda para piyasası ve bankalar sistemi tekrar denetime alınmış; mevduatın vade ve faizlerini belirleme yetkisi önce Maliye Bakanlığı'na, sonra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'na bırakılmıştır. Ancak faiz hadlerinin reel pozitif düzeyde tutulması yetkili makamlarca da sürdürülmüştür. Bu dönemde mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması en başarısız alan olmuştur. Faizler serbest bırakılırken sıkı para politikası uygulaması nominal ve reel faizlerde çok büyük artışlara yol açmıştır.

1980 öncesi büyük ölçüde eksi olan reel mevduat ve kredi faizleri, sırasıyla %14,5 ve %17 gibi yüksek reel pozitif düzeylere yükselmiştir. Banka ve bankerler mevduat toplama yarısında faizleri yükseltirken, bunlardan borçlanan küçük firmalar talep daralması yüzünden zarar etmeye başlamış, borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir. Bunun sonucunda bankerler ve benzer durumda olan bankalar iflas etmiş; çok sayıda kişinin de parasının batmasına neden olmuştur. Bu krizin ekonomiye maliyeti GSMH'nin %2,5'ine ulaşmıştır (Erdem, 2009: 178).

İstikrar paketinden sonra tarım ürünleri destekleme oranları enflasyon oranlarından daha düşük düzeyde tutularak kapsamı daraltılmıştır. Bu da tarım sektöründe duraklama yaşanmasına neden olmuştur. Tarım sektöründe bir gerileme yaşanırken, üretimin artması ile birlikte sanayi sektöründe bir artış görülmektedir. Ülkenin bu dönemdeki dış ekonomik olarak; ithalata özgürlük, İthalata özgürlük, ihracata teşvikleri olarak sıralanmaktadır.

Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980 sonrasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte ilk olarak mal piyasaları dış pazarlara açılmıştır. Bununla birlikte ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbest bırakılmıştır. Döviz kuru, yüksek bir devalüasyonla esnekleştirilmiştir. Döviz kuru dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayinin ihracata yönlendirilmesinde önemli bir araç rolü üstlenmiştir.

Tüm bu gelişmeler sonucunda ithalat ve ihracat artmış, Türk ekonomisi 1990'lı yıllarda tamamı ile dışa açık bir ekonomiye dönüşmüştür (Yeldan, 2001: 25). 24 Ocak İstikrar Kararları sonrasında ihracatta, yapılan çeşitli düzenlemeler sonrasında gelişmeler görülmüştür. Teşvik çalışmaları sonucunda, ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir.

1980 yılında 2,910 Milyar Dolar, 1983 yılında 5,728 Milyar Dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1984 yılında 7,134 Milyar Dolar, 1985 yılında 7,958 Milyar Dolar, 1986 yılında 7,457 Milyar Dolar, 1987 yılında 10,190 Milyar Dolar, 1988 yılında 11,662 Milyar Dolar ve 1989 yılında 11,625 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 15). Tablo 15'te görüldüğü gibi 1980'li yılların ilk yarısı başarılı geçmiştir. Ancak 1980 yılının sonlarına doğru başarı azalmıştır. 1988 yılındaki ihracattaki önemli artış, 1985 yılındaki ihracatın ithalatı karşılama oranının %70'i yakalaması ve 1989 yılına kadar dış ticaret açığının hemen hemen her yıl azalan bir şekilde seyretmesi 1980 dönüşümünün başarıları arasında sayılabilir. Ancak 1989 yılı ve sonrasında ihracat fazla artmazken ithalattaki aşırı artış ve böylece de 1990 yılındaki -9 Milyar Dolar civarındaki cari açık; bunun yanında, ihracatın ithalatı karşılama oranının 1990 yılında %58'e düşmesi başarının zayıfladığına işaretir.

Tablo 15. 1980 Sonrası İthalat ve İhracat Oranları

Yıllar	Toplam İhracat (Milyon Dolar)	Toplam İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2,910	7,909	-4,999	36,8
1983	5,728	9,235	-3,507	62,0
1984	7,134	10,757	-3,623	66,3
1985	7,958	11,343	-3,358	70,2
1986	7,457	11,105	-3,648	67,1
1987	1,190	14,158	-3,968	72,0
1988	11,662	14,335	-2,673	81,4
1989	11,625	15,792	-4,167	73,6
1990	12,959	22,302	-9,343	58,1

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2011.

1980 yılında sanayi, ağırlaşan faiz yükü ve iç talep koşullarının daralması ile karşı karşıya kalmıştır. Sanayi bu daralmayı aşabilmek için ihracata yönelmiştir. İhracat

oranlarında yükselme görünse de beklenen artış gerçekleştirilememiştir (Boratav, 2004: 162).

Klasik ekonomi modellerinde; ihracat teşvikinin gerçekleşmesini sağlayan mekanizma üretim maliyetlerini aşağıya çekerek işler. Bu amaçla ücretler bastırılır, iç talebi kısmak üzere ücretlerle beraber köylü gelirleri de aşağıya çekilir, döviz kuru da bu yönlendirmeyi kolaylaştırıcı biçimde ayarlanır, yani yabancı para devalüasyonla reel olarak pahalandırılır. Bir başka deyişle, 1980 sonrasında yaşanan ihracat artışı, üretken yatırımlar yerine iç talebin daraltılması yolu ile gerçekleştirilmiştir. İç talep, ücretler aşağıya çekilerek, tarımsal destekler geri çekilerek daha sonra da kaldırılarak ve TL'nin değeri düşülerek yapılmıştır. TL günlük veya kısa aralıklı kur ayarlamaları ile sadece nominal değil, reel olarak da devalüe edilmiş, böylece ihracat ve sermaye girişi teşvik edilmek istenmiştir. Türkiye'deki ihracat artırımını sağlayabilmek için ücretlerin aşağıya çekilmesi, sendikal haklar aleyhine düzenlemeler yapılması ve bu hakların büyük ölçüde sınırlandırılmasıyla, bunun yanında çiftçiye yapılan destekleme mekanizması bilinçli olarak aşağıya çekilerek, daha sonra da desteklemelerin tasfiye edilmesiyle yapılmıştır (Boratav, 2003b: 50-67).

1980 sonrasında ithal ikame politikaları bırakılmıştır. Bunun yerine ihracata yönelik dışa açık büyüme modeli seçilmiştir. Bu modelin uygulandığı ilk yıllarında ihracatta olumlu bir artış görülmektedir. Bununla birlikte ithalatta da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu da 1980'li yılların sonunda dış ticaret açığının çok artmasına neden olmuştur. Kamuda personel harcamaları azalmış, bununla birlikte faiz harcamalarında artışlar yaşanmıştır. İşsizlik oranı artmış, reel ücretler azalmıştır. Memur, işçi, çiftçiler ciddi kayıplar yaşamış, faiz, rant ve mülk gelirlerinde artışlar yaşanmıştır.

1980-1983 yılları arasında 24 Ocak İstikrar Kararları'nın uygulanması ile genel anlamda bir rahatlama yakalanmıştır. Ekonomide arz-talep dengesi sağlanmış, dış borç açıkları küçülmüş, döviz sıkıntısı aşılmıştır. Bununla birlikte GSMH büyüme oranları düşük seviyede kalmıştır. İşsizlik oranlarında bir düşüş yaşanmamış tam tersine artışlar görülmüştür. 24 Ocak İstikrar Kararları'nın ana hedeflerinden birisi olan devletin küçültülmesi gerçekleştirilememiştir. Toplum içerisinde sosyal gruplar arasında dengesizlik artmıştır.

1.3. 1983-1989 Liberal Ekonomi ve İhracata Dayalı Büyüme

1983 sonrasında para politikalarında önemli değişiklikler görülmüştür. Bu değişikliklerden birisi faizler üzerinde gerçekleşmiştir. Faizler üzerindeki devlet kontrolleri kaldırılarak reel faiz uygulamasına geçilmiştir. Kısa dönem faizler, uzun dönem faizlerin üzerinde tutularak enflasyonun uzun dönemde etkilenecek şekilde azalacağı izlenimi verilmiştir. 1987 yılında MB, Açık Piyasa İşlemleri (APİ)'ne geçmiş böylelikle para piyasalarında kullanabileceği önemli bir araca sahip olmuştur.

1989 yılında ekonomide dış finansal serbestlik kararı alınmıştır. Bu tarihte Türk Parasını Koruma Hakkında 32 sayılı karar yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Bu kararlar tam konvertibiliteye geçişin ilk adımları atılmıştır. 25 Şubat 1990 tarihinde de Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 sayılı karar maddeleri değiştirilerek, TL karşılığı ithalat, yurtdışına döviz transferi, ihracat bedellerinin yurda getirilmesi vb. noktalarda kambiyo rejimi daha da yumuşatılmıştır (Keyder, 1998: 130). TL'nin konvertibilitesi ile sermaye hareketlerini serbestleştiren 32 sayılı karar; iç borçlanmanın büyüttüğü kamu açıklarının yarattığı iç borç stokunun yurtiçi mali sisteminin giderek tükettiği fonlarına yurtdışından kaynak aktarma imkânını da yaratması nedeniyle, iç borç sarmalında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türkiye mali serbestleşmenin uluslararası piyasalar açısından ne anlama geldiğini bu yeni piyasa aracını kullanmasının sonunda Nisan 1994'te pahalı bir şekilde öğrenecektir (Ekzen, 2009: 122).

Tablo 16'ya bakıldığında enflasyon oranı 1984 yılında %50,3 iken zaman içinde bir nebze düştüğü yıllar olsa da 1989 yılına gelindiğinde %69,6 oranına çıkmıştır. Büyüme hızı ise 1984-1987 yılları arasında dalgalı seyrete de bir başarı sağlanmıştır. Ancak 1988 sonrası düşüş başlamıştır. 1986 yılında %8,1 gibi muazzam bir hız yakalayan büyüme 1988 yılında %3,7, 1989 yılında ise %1,9'a düşmüştür. Aynı şekilde dış ticaret açığında ciddi bir artış yaşanmıştır. Ancak tablodan da anlaşılacağı üzere, 1989 yılında işçi dövizlerindeki artışın cari işlemler açığını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 16. Beşinci Plan Dönemi ve Bazı Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Enflasyon (%)	Büyüme Hızı (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	İşçi Döviz (Milyon Dolar)	Cari İşlemler Açığı (Milyon Dolar)
1984	50,3	5,9	-3623	1807	-1407
1985	43,2	5,1	-3385	1714	-1013
1986	29,6	8,1	-3648	1634	-1465
1987	32,0	7,4	-3967	2021	-806
1988	68,3	3,7	-2673	1755	+1596
1989	69,6	1,9	-4167	3040	+961

Kaynak: Tokgöz, 2001: 30.

Dış ticaret açığı, 1989 yılı ve sonrasında hızla artmıştır. Bundaki en önemli etken 8-9 Ağustos, 1989 yılında alınan ithalatı kolaylaştıran ve gümrük vergilerini azaltan kararlardır. İthalatta, kotalar büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, ancak birçok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltıp, artıran fon uygulamaları yaygınlaşmıştır. Tablo 15'te (s.105) de görüldüğü gibi 1989 önemli bir dönüm noktasıdır. Bu karar sonrası ihracata dayalı sanayileşme modelinin başarısı zayıflamaya başlamıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ithalat önemli ölçüde artarken ihracatın çok az arttığı ve böylece cari açığın arttığı yıllar başlamıştır. Neticede ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesi bu modelin başarısızlığının göstergesidir. İlerleyen bölümlerde de görüleceği gibi 1989 yılından sonra artık Türkiye'yi bekleyen her alanda istikrarsız yıllar olacaktır.

1980'li yılların başında ihracattaki olumlu gelişmelere rağmen Türk ekonomisi 1980'li yılların sonlarına doğru çok büyük miktarlarda cari işlemler açığı vermiştir. Bu açık aynı zamanda dış borç miktarının da artmasına neden olmuştur. Dış borçlardaki yıllık artışın %12,3 olduğu yıllar için ihracatın yıllık büyüme hızı %10,5 olmuştur. İhracattaki önemli artışa rağmen, dış kaynak gereksiniminin gerisinde kalmış ve aradaki farkın büyük bölümü dış borçlarla kapatılmıştır (Boratav, 2000: 203).

Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte gelir dağılımında da değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler neticesinde temel tüketim mallarından lüks mallara doğru artan bir eğilim ortaya çıkmıştır. Dünyanın diğer ülkelerinde uygulanan istikrar programlarında temel olarak ithalat hacmi frenlenmektedir. Ancak Türkiye'de bu tam tersi bir şekilde gerçekleşmiş, ithalat hızlı bir şekilde artmıştır. Bu yıllarda Türkiye'nin ithal ara mallara ve yatırım mallarına bağımlılığı artmış, Türkiye dış borçlarını artırarak

büyümüştür. 1980’li yıllarda meydana gelen ihracattaki artışlar, ithalat bağımlılığına ket vurmamış onunla birlikte gerçekleşmiştir (Yeldan, 2001: 28). Buradan hareketle Türkiye’de uygulanan istikrar politikalarında yaşam stillerinde lüks ithalatın önemli olduğu yüksek gelir sahibi grubun yaşam şeklinin korunmaya çalışıldığı akla gelebilecektir. Liberalizm adına ithalatın her çeşidinin tamamıyla serbest bırakılması istikrar politikaları anlamında çok sık görülen bir örnek değildir.

Bu dönemde kamu maliyesinde, kamu açıklarını azaltmak için politikalar uygulanmıştır. Bununla birlikte kamu gelirlerinin arttırılması yönünde tedbirler alınmıştır. Vergilendirme açısından belirli kolaylıklar sağlayan, KDV uygulanmaya konmuştur. Harcamalardaki işletme, nakliyat, Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü (PTT) hizmetleri ve diğer vergiler kaldırılmıştır. Toplamda sekizi bulan bu vergilerin kaldırılması ile daha yaygın ve etkin bir harcamam vergi düzenine geçilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle kamu harcamalarının kaynağı ve yükü, kazanç üzerinden alınan vergilerden tüketim üzerinden alınan vergilere doğru kaydırılmıştır (İncekara, 1998: 32-34). Devletin harcamalarında artışın olmasının yanı sıra gelirlerindeki artışın sağlanamaması nedeni ile devlet iç ve dış borçlanma yolu ile açığı kapamaya çalışmıştır. Devlet daha fazla borçlanabilmek için faiz hadlerini yükseltmek, gelir ortaklığı senetleri gibi yeni borçlanma olanakları yaratmıştır. Faiz oranlarının sürekli yükselmesi devlet bütçesinde borç anapara ve faiz yükünün sürekli artmasına neden olmuştur. Sonuçta borcu borçla ödemek gibi bir kısır döngü içine girilmiştir (Şahin, 1998: 196).

Tablo 17. Ekonomik Durum Göstergeleri (1990-1995)

Yıllar	Enflasyon (%)	Büyüme Hızı (%)	Dış Tic. Açığı (Milyar Dolar)	Toplam Dış Borç (Milyar Dolar)
1990	48,6	9,4	-9,3	49,0
1991	59,2	0,3	-7,5	50,5
1992	61,4	6,4	-8,2	55,6
1993	60,3	8,1	-14,1	67,4
1994	149,6	-6,1	-5,2	65,6
1995	64,9	8,0	-14,1	73,2

Kaynak: DİE; Tokgöz, 2001: 37.

Tablo 17’de görüleceği gibi, toplam dış borçlar sürekli olarak artmaktadır. 1990 yılında 49 Milyar Dolar olan dış borç 1994 yılında 65 Milyar Dolar civarındadır. Bu dış

borca rağmen büyüme hızı negatif değer almıştır. 1995 yılına gelindiğinde dış borç 73 Milyar Doları aşmış ve büyümede bir iyileşme görülmektedir. Dış ticaret açığında 1994 yılında bir iyileşme görülmektedir. Bunun nedeni 1994 yılında yapılan TL devalüasyonudur. Çünkü TL'nin değeri düşerse ihracat daha cazip hale gelir ve ithalat pahalı hale gelir. Bu iyileşmenin hemen ardından 1995 yılında cari açık 14 Milyar Doları aşmıştır.

Bu dönemde piyasaların sağlığına rağmen kontrollü reel faiz uygulamasından serbest faiz uygulamasına, kontrollü dalgalı kur uygulamasından kurun piyasa güçleri tarafından belirlenmesi aşamasına gelinmiştir. Özellikle 1983 yılından sonra devletin ekonomiye müdahaleleri azaltılmış, düzenleyici rolü ön plana çıkmıştır.

Sübvansiyonların önemli ölçüde azaltılması, kaynak kullanımında etkinlik, ihracat ve iç tasarrufların artırılması için radikal adımlar atılmıştır. Örneğin kambiyo rejimi serbestleştirilmiş, makro ve mikro fiyatların belirlenmesinde idari kararlar yerine büyük ölçüde piyasa güçleri ikame edilmiştir. Mali kesimin yeniden yapılanması yönünde dikkate değer gelişmeler sağlanmış, para ve sermaye piyasalarının kurulması için yasal düzenlemeler tamamlanmış, TCMB bünyesinde bankalar arası para piyasası, döviz ve efektif piyasası ve altın piyasası kurulmuş, faaliyete geçmiştir (DPT, 1990: 100).

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası¹² (İMKB) da yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeni yapı sayesinde hisse senedi piyasasının yaygınlaşmasına olanak sağlanmıştır. Borsanın faaliyete geçmesi, ekonomik birimlerin borsaya güveninin artması sonucunda, Menkul kıymetler borsasının işlem hacmi artmış, borsanın endeks değeri 1989 yılı sonunda kaydedilir şekilde artış göstermiştir.

1980-1983 arasında Yüksek Hakem Kurulu aracılığıyla işgücü piyasasını yönlendirme uygulaması yerini 1984 yılından itibaren serbest toplu pazarlık sistemine terk etmiştir (DPT, 1990: 100). 1983-1989 yılları arasında liberal ekonominin en önemli ögesi özelleştirme konusunda başarılı olunamamıştır. Sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, mahalli idarelere ve özel sektöre devredilememiştir. KİT'ler ve kamuya ait olan bankalar özelleştirilememiştir.

¹² 5 Nisan 2013 tarihi itibarıyla yeni adı Borsa İstanbul (BİST) olarak değişmiştir.

Bu dönem içerisinde ekonomik istikrarsızlık ortadan kaldırılamamıştır. Bir başka deyişle kamu kesimi finansman dengesi kurulamamıştır. KİT'lerin özelleştirilmesinde başarı sağlanılamamış belli bir yol dahi kat edilememiştir. Devletin ekonomi üzerindeki etkinliği azaltılamamıştır. Devletin gelir ve giderleri arasında denge sağlanamamış, bunun sonucunda da devletin ekonomik olarak küçülmesi mümkün olamamıştır.

2. 1990-2000 ARASI DÖNEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. 1990'lı Yıllar ve Serbest Sermaye Akımları Sonucu Büyüme

1990'lı yıllar Türkiye açısından diğer dönemlerde olmadığı kadar istikrarsızlığın yaşandığı yıllardır. 1989 sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından ekonomik göstergelerde olumsuz durumlar yaşanmaya başlamıştır. İç ve dış birtakım etkenler Türkiye'de belirsizlik yaratmış ve önemli ölçüde sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu olaylar Türkiye'nin büyümesi ve ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır

1990'lı yıllara genel olarak bakıldığında, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonra beklenen sermayenin gelmemesi üzerine büyüme hızı 1980'lerin sonlarından itibaren düşmeye başlamış ve iniş-çıkışlar sıklaşmıştır. 1990'lı yıllarda iç ve dış konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmeler döneme damgasını vurmuştur. İç faktörler olarak politik istikrarsızlık, popülist ve kısa vadeli politikalar, 1994 ekonomik krizi, Marmara depremi, seçim ekonomisi uygulamaları ve sık sık hükümet değişimleri ye alırken; dış faktörler olarak Körfez Krizi, Asya ve Rusya krizleri gibi dış etkenler Türkiye'nin ekonomik performansını önemli ölçüde etkilemiştir. 1990 sonrası dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu büyüme-istikrar performansının yetersizliği ekonomik ortamın büyük bir kısmını etkilemiştir (Ay ve Karaçor, 2006: 71).

1980-1988 döneminde uygulanan kur, faiz ve teşvik politikaları ihracat artışı sağlamanın yanında ihracat sektöründe olumlu değişikliklere yol açmıştır. 1980 sonrası görülen ihracat artışlarında etkili olan faktörlerin başında devalüasyon gelmiştir (Ulagay, 1994: 303). Devalüasyonun en önemli etkisi aşırı değerlenmiş kur politikalarının ihracat üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmasıdır. İç talebin kısılması ve üretimin iç pazardan dış pazara yönelmesi gümrük vergilerindeki azalma ve vergi iadeleri ihracat

üzerinde olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde, döviz kuru, faiz haddi, dış ticaret ve yabancı sermaye politikalarında önemli değişiklikler yapılmıştır. 1987 yılındaki büyüme hızı %9,8 olarak gerçekleşirken enflasyon fırlamıştır. Çünkü 1987 yılında yapılan genel seçimler nedeniyle hükümet popülist politikalar uygulamıştır (Yurdakul ve Erdal, 2003: 591).

Türkiye’de 1988’lerden itibaren sermayenin serbest dolaşımını sonucu gelen sıcak para ithalat ve tüketimi kamçılanmıştır. Yine aynı dönem ve takip eden yıllarda reel işgücü maliyetlerindeki hızlı artışlar ve aşırı kamu finansmanı açıkları 1993 sonlarında finans sektöründe başlayıp, reel ekonomiye yansıyan şiddetli bir krize zemin hazırlamıştır. Ekonomiyi 5 Nisan’a taşıyan faktörlerin birçoğu, 24 Ocak öncesindeki nedenlerden farklılık arz etmektedir. Kamu açıklarındaki hızlı artış, ithalat ağırlıklı tüketime dayalı büyümenin getirdiği bir dizi sorunlar ve mali piyasalarda yaşanan istikrarsızlıklar, ülkede ekonomik dengelerin derin bir şekilde sarsılmasına neden olmuştur. 1980’lerin ikinci yarısından itibaren ekonomik dengeler sürekli olarak bozulmuş ve kronik hale gelen iç dengesizlikleri 1993 yılının ikinci yarısından itibaren artan ölçüde dış dengeyi de bozmaya başlamıştır. 1990 yılında dış ticaret açığı 9,5 Milyar Dolar iken 1995 yılında 13,2 Milyar Dolara, cari işlemler açığı ise 2,6 Milyar Dolardan 6,4 Milyar Dolara yükselmiştir. Türkiye 1994 krizi öncesinde %3,6 cari işlemler açığı/GSMH oranıyla kriz yaşamıştır. 1990 yılında %9,4 büyüme hızıyla ekonomi canlanmaya başlamışken, Körfez Savaşı sonunda büyüme oranı %0,3 düşmüştür. Enflasyon 1990-1995 yılları arasında kronikleşmiş, 1994 krizinde %120,7’lere tırmanmıştır (Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri, 2004: 43-44). Kamu açıklarındaki artış, TL’nin yabancı paralar karşısında değer kazanması, maaş ve ücretlerdeki hızlı reel artışlar, bir yandan iç talebin süratle genişlemesine diğer taraftan da aşırı değerli kur ile birlikte uluslararası piyasalardaki mukayeseli avantajlarımızın azalmasına yol açmıştır.

2.2. 1994 Ekonomik Krizi ve 2000 Arası İstikrarsız Büyümenin Gerekçeleri

1990 yılından, Nisan 1994 yılına kadar izlenen iktisat politikalarında, bir önceki döneme göre köklü bir değişim olmamıştır. 1990 yılına girilirken, çeşitli temel ekonomik göstergeler, plan ve program hedeflerinin tamamen dışında ve oldukça istikrarsız bir gelişim çizgisine sahiptirler. Bu istikrarsız gelişme eğilimi içerisinde

herhangi bir yılda önceki yıla göre yapılan karşılaştırmalar anlamını yitirdiği gibi bazen çok yanıltıcı sonuçlar da verebilmektedirler. 1990 yılında ortaya çıkan gelişmelerle, Türk ekonomisinde tek istikrarsızlık kaynağının enflasyon olmadığı, milli gelirden de yıldan yıla çok önemli dalgalanmalar yaşanmaya başlandığı netlik kazanmıştır (TOBB, 1991: 1-2). 1990 yılı Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP)'nin başlangıcını oluştururken, aynı zamanda TCMB'nin 'parasal program' ilan etmesi açısından da önemlidir. Ancak, 1990 yılında ilan edilen bu parasal programın ilkelerine uyulmamış, 1990 yılında %9 gibi uzun dönem ortalamasının bir hayli üstünde bir oranda gerçekleşen ekonomik büyümenin ardından, Körfez Krizi ve onu izleyen erken genel seçim atmosferinin neden olduğu belirsizlikler sonucunda, ekonomik büyüme 1991 yılında durma noktasına gelmiştir. Ancak, yeterli düzeydeki döviz rezervlerinin yardımıyla TCMB'nin piyasalara zamanında müdahale etmesi, süregelen istikrarsızlığın krize dönüşmesini engellemiştir (TÜSİAD, 1995: 14).

1991 yılında Türkiye fiilen Körfez Savaşı'nda yer almamasına rağmen, ekonomik açıdan bölge ülkeleri içerisinde, Irak'tan sonra en büyük külfeti yüklenmek zorunda kalmıştır. 1991 yılında Hükümet, ekonomik sorunların çözümüne yönelik kapsamlı kararlar yerine, kısa vadeli tedbirlerle yetinmeyi tercih etmiş, toplumsal beklentilere cevap vermek yerine, artırılan kamu harcamalarıyla büyüme sağlama politikasına yeniden dönmüştür. Böylece, kamu kesimi gelir-gider dengesi ciddi biçimde bozulmuştur. Kamu kesimi açıkları konjonktürel değil, yapısal ve kurumsal nedenlerden kaynaklanmıştır. Devlet gelirlerini artıracak sağlam esaslar oluşturulamamıştır. Ekonomide vergilendirilemeyen alanları akılcı ve etkin bir biçimde vergilendirecek yeni vergi yasaları çıkarılamamış, mevcut vergiler etkin bir biçimde tahsil edilememiştir. Akaryakıt, motorlu taşıtlar veya kamu hizmetleri gibi mali sektörden ve hizmetlerden alınan dolaylı vergiler ve harçlar artırılmıştır. Kayıt dışı ekonominin boyutları ile ilgili değerlendirme ve tahminler, devletin etkinliğinin ne derece zaafa uğradığını ve sosyal yozlaşmanın düzeyini gözler önüne sermektedir (Şahin, 1998: 200).

1993'te kamu harcamaları, KİT'ler ile konsolide Devlet Bütçesi açıkları nedeniyle çok yüksek düzeylere çıkmıştır. Kamu gelirleri bu yüksek harcamaları karşılayamadığı için ve özel tasarruflar da bu açıkları karşılayamayınca, açıklar dış

kaynaklardan karşılanmıştır. Finans kurumlarının serbestleşmesi ve tüketimi özendirerek çeşitli nedenler -özellikle enflasyon ve tüketici kredileri gibi- özel tasarrufların artmasına da imkân vermemiştir. 1993'te bu ortamdan yararlanmaya çalışan kişi ve kuruluşlar, çıkar sağlamak için el birliği ile uğraşırken, Kamu Kesimi Finansman Gereğini Gayri Safi Milli Hasıla'nın %16,5'i gibi korkunç bir düzeye fırlatmışlar, bunun sonucunda 26 Ocak 1994'te ekonominin bunalıma girmesine yol açmıştır (Hatiboğlu ve Aysan, 1994: 49). Türkiye on dört yıllık bir aradan sonra yeniden derin bir iktisadi krizle karşı karşıya kalmıştır. İlk bakışta her iki krizin de tezahür biçimleri aynıdır. Yani ekonominin dış finansman olanakları yok olma derecesinde daralmış ve dış borç servisi yapılamaz hale gelinmiştir. Ancak, gerek krizi yaratan nedenler, gerek krizin doruk noktasında ulaşılan koşullar ve gerekse dünyanın ekonomik ve siyasi konjonktürleri açısından, oluşan durum, 1980 koşullarından çok farklıdır. Dolayısıyla 1994 krizinin aşılmasında kullanılan politikalar ile bunların iktisadi ve sosyal etkileri de farklılık gösterecektir (Ekinci, 1994: 67). Krizin en belirgin özelliği, yoğun bir finans sektörü krizi ile birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. 1980 döneminden farklı olarak bankacılık kesimi ağır bir dış borç yükü altına girmiştir. Banka dışı özel kesim de, hane halkları da dâhil olmak üzere, borçlu olmuştur ve bu borç kısmen döviz cinsindedir. Sorun, faizlerin düşük olması değil aksine çok yüksek olmasıdır. Döviz kurunda da sorun düzey değil, kura ilişkin belirsizlik vardır.

İhracat uzunca bir süredir GSMH'nin %10-12'si civarında takılı kalmıştır ve 1980'de olduğu gibi sadece fiyat teşvikleriyle kısa sürede büyük oranlı ve kalıcı artışlar sağlanması olası görünmemiştir. Özel imalat sanayiinde işten çıkarmalar gerçekleşmiştir ve Türkiye'de ilk defa işi olanların işsiz kalması anlamında, yani klasik anlamda, işsizlik yaşanmıştır. Türkiye'nin bir bölümünde savaş boyutlu çatışmalar sürmüş ve genel olarak bir toplumsal huzursuzluk oluşmuştur. 1994 Türkiye'sinde, 1980'de ve sonrasında döviz kuru, faiz ve fiyatlar, dış ticaret rejimi, sermaye hareketleri konularında yapıldığı gibi serbestiler getirerek reform yapma olanağı kalmamıştır. Reform beklentilerinin odağı kamu kesimi olmuştur (Ekinci, 1994: 67).

5 Nisan krizinin temel nedenleri incelendiğinde, krizin başlama nedenini 1993 yılında kamunun iç borçlanma politikasında yapılan değişiklik ve bunun mali piyasalar tarafından kabul edilmemesinin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca TCMB ile Hazine

arasındaki kötü eşgüdüm ve koordinasyon eksikliği de krizi hızlandırmıştır. Kamunun borçlanma ihtiyacı yüksek iken, serbest piyasa davranışlarını dikkate almadan ihale iptalleri yoluyla faizlerin düşürülmeye çalışılması, krizin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Mali piyasaların serbestleştirilmesi ve fakat yeterli derinliğin sağlanamaması nedeniyle, spekülatif bekleyişlerden kolayca etkilenen bir ortam oluşmuş, bu da fazla likiditenin dövize yönelmesine, TCMB'nin müdahalesi sonucu rezervlerin hızla azalmasına ve devalüasyona neden olmuştur. 5 Nisan krizi, Meksika'nın 1994 peso kriziyle karşılaştırıldığında, temel sorunun ekonomideki parayı yönetme ve yönlendirme sorunuyla ilişkili olduğu görülmektedir (Hatipoğlu, 1995: 52).

Meksika'da yaşanan kriz, kısa vadeli yabancı sermayenin bir anda ülkeyi terk etmek istemesi ve TCMB'nin döviz ihtiyacını karşılayamayarak, likidite sıkıntısına düşmesi sonucu yaşanmıştır. Bu gelişmede, hükümetin dövize endeksli iç borcunun artmasının da büyük rolü vardır. Döviz piyasalarının ekonomik politikalara hassas olduğu ülkelerde, dövize endeksli bono satarak iç borçlanma yoluna gidilmesinin, uzun dönemde ekonomi için tehlike oluşturabileceği görülmektedir. Türkiye'de Meksika'daki gibi büyük miktarlarda sermaye hareketleri yaşanmamıştır.

Türkiye'deki kriz, paranın yurtiçi piyasalarda yön değiştirmesi sırasında oluşan dengesizlikler sonucu yaşanmıştır. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, iki ülkede de paranın fiziki yatırımlara ve üretken faaliyetlere değil, piyasalarda kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılamaya yönelmiş olmasıdır (ekutup.dpt.gov.tr, 2006).

İran-İrak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizi, Türkiye için önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuştur. Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci yaşanmıştır. Tabii ki, bunların hepsi birlikte Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile diğer ekonomik kötü gidişat 1994 yılının ilk ayında ekonomiyi büyük bir krizin içine düşürmüştür. 1994 yılında yaşanan kriz aslında 1988'den beri ekonomi politikasında yapılmış çok basit, fakat önemli hataların sonucudur (Eroğlu, 2003: 8; Hatiboğlu, 1995: 53).

1994 krizini kısaca şu maddelerle özetlemek mümkündür (Gökçe, 1994: 62):

- Türkiye, 1989-1991 yılları arasında yavaş devalüasyon politikası uygulamış ve sonra bundan çıkmıştır.
- Ancak 1991-1994 yılları arasında Türk ekonomisi seçim ve popülizme kurban olmuş, bunun sonucu artan kamu kesimi açıklarının TCMB'den finansmanı bir yanda reel büyümeyi arttırarak cari denge açıklarını büyütmüş diğer taraftan cari açıktan fazla borçlanma sonucu artan döviz rezervi olgusu döviz kurlarını düşük tutmuştur.
- Politikalar, TCMB başkanını kaçirtma, ihale, pas geçme ve bunun gibi tercih hatalarıyla birleşince Türkiye sürdürülemez bir dengeye oturmuştur. Burada sözü edilen hata faizlerin yükseklik nedenini oradan kaldırmak yerine faizleri düşürmeye çalışmak ve bu çaba içinde ortaya çıkan likiditenin borsaya gideceğini varsaymak olmuştur.
- Böyle bir ekonomi politikası hatası er geç duvara çarpacak ve döviz miktar krizi gelecekti. Ancak dış rating kuruluşlarının fiziki döviz krizi gelmeden önce yarattığı beklenti değişikliği, Hazinesin TCMB'ye açık piyasa işlemi yapmasına izin verecek kamu kâğıtlarını vermemesi ile birleşince, ekonomide erken çöküşün yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

3. İSTİKRARSIZLIK, KRİZLER VE 2000'Lİ YILLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1980 yılından sonra dünyada mal, hizmet ve sermaye dolaşımının önündeki yasal engellerin ortadan kaldırılması süreci hızlanmıştır. Ulusötesi yatırımların 1980'den 2000'lere yirmi kattan fazla arttığı söylenebilir. Keza finans piyasalarının küreselleşmesi de aynı süreçte sıçramalı bir gelişim kaydetmiş, dünya borsalarındaki sıcak para hareketleri inanılmaz ölçülerde hızlanmış ve büyümüştür.

Bileşenlerini çeşitli uluslardan tekellerin oluşturduğu ve bu nedenle kimilerince ulusötesi diye de adlandırılan çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisi içindeki nicel ve nitel önemi artmıştır. Öyle ki, dünya ekonomisi artık birkaç yüz dev çokuluslu şirket tarafından yönlendirilmektedir. En büyük 200 çokuluslu şirketin küresel mal ticaretinin yarısını kontrol ettiği söyleniyor. Bu kapsamdaki şirketler giderek dev boyutlara

ulaşmakta, sadece bazılarının yıllık ciroları pek çok ulus devletinin GSYH'sini geçmektedir. 1994 seçimlerinden sonra hızla büyüyen krizin önüne geçmek, kısa dönemde mali piyasaları istikrara kavuşturmak ve ekonomideki dengesizlikleri gidermek amacıyla hükümet, 5 Nisan 1994'de Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nı yürürlüğe koymuştur. Bu planın temel unsurları özetle şunlardır (Şahin, 1998: 214):

- Vergi denetimlerinin yaygınlaştırılması, Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Gayri Menkul Vergisi, Ek Taşıtlar Vergisi gibi yeni vergilerin konması ve bazı vergi oranlarının artırılması yoluyla kamu gelirleri artırılması, kamu taşıt kullanımının sınırlandırılacak,
- Kamu personel alımı ve taşıt, lojman, tesis ve hizmet binası yapımı durdurulması ve kamu kesimi yoluyla kamu harcamaları azaltılacak,
- Döviz fiyatları yapay olarak düşük tutulmayacaktır,
- KİT fiyatlarında yapılan ayarlamalardan sonra altı ay süreyle fiyatlar sabitlenecek ve dış konjoktüre bağlı zorunlu gelişmeler ayrıca dikkate alınacaktır,
- Mali Piyasalarda istikrarı kalıcı bir biçimde sağlamak için TCMB'nin para politikası üzerindeki etkinliği arttırılacak ve TCMB'nin para politikasını, ekonomik fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu olarak yönetilecektir. Bu amaçla TCMB'nin parasal büyüklükleri kontrol altında tutulacaktır,
- Özelleştirmenin hızlandırılması ve bazı KİT'lerin kapatılması amaçlanmaktadır. Bu itibarla devletin elinde bulunan sosyal tesis, kamp ve lojmanların önce kira bedelleri ile faydalanma bedelleri artırılmış daha sonra da bu tesislerin çoğunun 1-2 yıl içinde satılmasına karar verilmiştir,
- İhracatın özendirilmesi amacıyla Eximbank kredisi ve ihracat sigortası kapsamının 2 Milyar Dolara çıkarılmasına karar verilmiş ve yabancı sermaye girişi için uygun ortam yaratılacağı vaat edilmiştir,
- Sosyal güvenlik kurumlarının bir çatı altında toplanması ve yeniden organizesi amaçlanmış, sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını kapatmak için erken emeklilik uygulamasına son verileceği ve bu kuruluşların kaynak yaratma imkânlarının artırılacağı ifade edilmiştir,

- Tarımsal destekleme alımlarının daha rasyonel hale getirilmesi ve bazı sübvansiyonların da kaldırılması planlanmıştır,
- Yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması, belediyeler ve diğer mahalli idarelere daha fazla kaynak kullanım imkânı sağlanması kararlaştırılmıştır.

5 Nisan Kararları'nın özellikleri incelendiğinde, yukarıda sözü edilen temel politikaların program kapsamına alındığı, bazılarının uygulandığı ve fakat bazılarının kararlılıkla uygulanamadığı görülmektedir. Bütçe açıklarını azaltmaya yönelik Ortodoks maliye ve para politikaları krizden hemen sonra uygulanmış, ilk altı ay sonunda hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve mali disiplin sağlanmıştır. Fakat sonraki dönemlerde politikalarından tavizler verilmiş, özellikle parasal genişleme önlenememiş ve mali disiplin sürdürülememiştir (ekutup.dpt.gov.tr, 2006: 129).

Kamu ücretleri ise dondurulmamış, fakat bütçe imkânları içinde artırılmıştır. Böylece, kamu kesiminde fiyat ve ücret artışları baskı altına alınmasına rağmen, özel kesime herhangi bir kısıt getirilmemiştir. Bu durum, özel kesime enflasyonist beklentilere göre bir fiyat ayarlaması fırsatı vermiş ve belli bir gelir grubunun zarara uğraması engellenmiştir. GSMH 1994 yılının ikinci üç aylık bölümünde %10,5 oranında azalma göstermiş, yılsonu gerçekleşmesi %6 dolayında küçülme ile sonuçlanmıştır. 1995 yılı GSMH reel büyümesi %8,1'lik bir büyümeyi ortaya koymaktadır. Buna karşın fiyatlar genel düzeyinde ilk başta görülen düşme trendi kısa zaman sonra artma eğilimi içine girmiştir. 1994 yılsonu itibariyle 12 aylık toptan eşya fiyatları endeksi %150 olmuştur. Bu oran bir önceki yıla göre yaklaşık iki misli bir artışı ifade etmektedir. Fiyat artışları 1995 yılında istikrar programı öncesine dönmüş ve %70'ler dolayında gerçekleşmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 379-380).

5 Nisan 1994 İstikrar Kararları, ekonomide kalıcı istikrar için kamu kesimi gelir-gider dengesinin sağlanması gerekliliğini vurgulamıştır. Bunu gerçekleştirmek için kısa dönemde özelleştirmenin hızlandırılması ve özelleştirme geliri ile dengenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu hedef gerçekleştirilememiştir. Kamu kesimi gelir gider dengesinin uzun dönemde kurulması için, düzenli normal gelirlerin artırılması ve kamu kesiminde israfın önlenerek harcamaların kısıtlanması amaçlanmıştır. Bu amaçlara da ulaşılamamıştır. 1994-1997 döneminde konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ye oranı, yükselmek bir yana düşmüştür. Harcamalar da reel olarak bir miktar gerilemiştir. Fakat

sonuçta 1994'den sonra kamu kesimi borçlanma gereği tekrar yükselmeye başlamıştır. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları'nın kamu kesimi gelir gider dengesinin sağlanması ile ilgili hedefleri sadece 1994 yılı için kısmen tutturulmuştur. 1995, 1996 ve 1997 yıllarında kamu kesimi borçlanması artarak devam etmiş ve devlet, borçlarını ve borç faizlerini ödemek için yüksek faizden borçlanmayı sürdürmek zorunda kalmıştır. 1995 yılında da faizi % 150'yi aşan hazine bonusu ve devlet tahvili satışı devam etmiştir. Hazine bonusu ortalama reel faizi 1994'te %22,3 ve 1995'te %15,8 olmuştur (Şahin, 1998: 214).

5 Nisan Kararları'nın yürürlüğe girmesinden sonra, başlangıçta beklenen etkilerin bir kısmı çok kısa zamanda bir kısmı da birkaç ay içinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak özelleştirmenin, vergi reformunun, idari reorganizasyonun ve diğer yapısal önlemlerin gerçekleştirilmemesi ve iktisat politikaları yönetiminde çağdaş iktisadi okulların geliştirdiği politika stratejilerinden habersiz davranılması orta vadede sanki yeniden iki rakamlı kronik yüksek enflasyonun sürdürülmesine razı olunduğu izlenimi verilmektedir. Böylece 5 Nisan Kararları'nın iki rakamlı kronik yüksek enflasyonun sürekli olarak üç rakamlı yüksek enflasyona dönüşmesini engellemek için alındığı düşünülmektedir (Parasız, 1996: 329).

5 Nisan İstikrar Kararları, 1994 yılında yaşanan krizin asılmasında kısmen başarılı olmuştur. Finans piyasalarında yaşanan kriz, hükümetin iç borç faiz oranlarını yeniden yükseltmesi, mevduata devlet güvencesi verilmesi ve döviz piyasalarına müdahale edilmesiyle aşılmıştır. Kamu harcamalarının kesilmesi ve ek vergiler ile bütçe açığı daraltılmış, fakat ek vergilerin kalıcı özellikte olmaması nedeniyle sağlanan gelir artışı, kısa dönemde bir rahatlama sağlamasına rağmen, mali disiplinin sürdürülmesinde yeterli olamamıştır. Öte yandan reel kesimde yaşanan kriz devam etmektedir. Çünkü temel problemler çözülememiştir. Geniş bir perspektiften bakıldığında, 5 Nisan İstikrar Kararları ile kısa dönemde içine düşülen finansal bunalım ve kriz aşılmış fakat istikrar sürecinin gerekleri yerine getirilemediği için düşük enflasyon ve sürdürülebilir büyüme anlamındaki, kalıcı başarıya ulaşılamamıştır (ekutup.dpt.gov.tr, 2006: 132).

5 Nisan İstikrar Kararlarının sonuçları değerlendirildiğinde, programın içerdiği sıkı maliye ve para politikalarıyla ekonomiyi daralttığı ve büyüme hızının 1994 yılında eksi %6,1 düzeyine düştüğü görülmüştür. Ekonomideki bu daralmaya rağmen, Türk

Lirasının hızlı değer kaybı üretim maliyetlerini yükselttiğinden, enflasyon dizginlenememiş ve toptan eşya fiyatları %150 düzeyinde rekor bir artış göstermiştir (TÜSİAD, 1996: 11). İstikrar programının üçüncü ayından itibaren para ve döviz piyasalarında ve bütçedeki mali dengelerin sağlanmasında, aylık enflasyon hızının aşağı çekilmesinde, TCMB net döviz rezervlerinin artırılmasında ve dış ekonomik gelişmelerde beklenenin üzerinde başarılar elde edilmiştir. Fakat 5 Nisan İstikrar Kararları'nın ikinci ayağı olan, başta özelleştirme olmak üzere, yapısal düzenlemeler konusunda bir başarı sağlanamadığı için, 1995-1997 döneminde yıllık enflasyon hızları giderek artmıştır (Çarıkçı, 1998: 34).

Hazine'nin 1994 Mayıs ayı sonunda önerdiği rekor seviyede yüksek faiz, bono ve tahvil talebini hızla artırmış, böylece kriz sırasında tümüyle tıkanmış olan iç borçlanma yolu yeniden açılmıştır. Buna bağlı olarak Hazine'nin TCMB kaynakları üzerindeki baskısı hafiflemiş ve mali piyasalara yeniden güven ve istikrar gelmiştir.

Daha önce güvensizlik ortamında rekor düzeylere çıkmış olan faiz haddi, yılın son çeyreğine girene kadar gerilemiş ise de, Eylül ayından yılsonuna kadar dalgalı bir seyir izlemiştir (TÜSİAD, 1996: 12). 1994 yılında mali sektörde yaşanan krizle birlikte, Nisan ayından itibaren alınan şok istikrar kararları sonucu fiyat artış oranları üç haneli rakamlara ulaşmıştır. İstikrar önlemleriyle iç talebin kısılması, döviz kurlarının ve faiz oranlarının yükselmesi, 1994 yılındaki fiyat artışlarının daha çok ücret dışı maliyet kalemlerindeki hızlı yükselişten kaynaklandığını göstermektedir (Parasız, 1996: 333). 5 Nisan Kararları'ndan sonra GSMH'de artış bir yana azalma meydana geldiği için işverenler ve çalışanlar kesimi arasında yıllık milli hasılaya yapılan katkının yerine temel gelir dağılımı çerçevesinde bir anlaşmazlık çıkması insanların yaşam biçimlerini değiştirmeye zorlamaları sonucu, ekonomimizde bir tabakalaşma enflasyonunun (strato inflation) meydana gelme tehlikesi vardır. Tabakalaşma enflasyonu ekonomik birimlerin karşılıklı olarak misilleme yapmalarına olanak verdiği için, gelir grupları enflasyonun neden olduğu kayıpların telafisi için talepte bulunurlar, insanların tatminsizlikleri tepkisel savunma göstermelerine neden olur. Ülkemizde bu durum 1994 yılı sonlarında görülmeye başlamıştır. 5 Nisan Kararları sonucu ülkemizde gelir dağılımında önemli değişiklikler olmuştur. Alınan istikrar önlemlerinin yükü büyük

ölçüde sabit gelirlilerin, ücret ve maaşları dondurulanların üzerine binmiştir (Parasız, 1996: 328).

5 Nisan Kararları'ndan sonra bu gelişmeler yaşanırken, 1990-1994 yıllarını kapsayan ABYKP'de öngörülen hedeflere, planın ilk dört yılında yaşanan dalgalanmalara rağmen yaklaşıldığı, fakat 1994 krizi ile birlikte 1980 bunalımına tekrar dönüldüğü görülmektedir. Enflasyon üç haneli rakamlarla ifade edilirken; iç borç 800 trilyonu, dış borç 65 Milyar Doları aşmıştır ve negatif büyüme nedeniyle, işsizlik ve yoksullaşma devam etmiştir (Parasız, 1996: 328).

1996 yılında yaşanan önemli bir gelişme, 6 Mart 1995'te imzalanan Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Antlaşması'nın yürürlüğe konmasıdır. Böylece Ocak 1996 başından itibaren Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye arasında yapılan sanayi malları ticaretinde ülkemizin gümrük vergileri sıfırlanmış, fonlar ve harçlar gibi gümrük vergilerine eş etkili vergiler kaldırılmıştır. Avrupa Birliği dışındaki üçüncü ülkelere yapılacak sanayi malları ithalatımızda da, daha düşük oranlı olan, Avrupa Birliği'nin Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin sanayi malları ise birkaç istisna dışında, Eylül 1971'den beri Avrupa Birliğine gümrüksüz girmektedir (Çarıkçı, 1998: 32).

1996-1998 yılları arasında kısa süreli hükümetler döneminin yaşanması belirsizliği artırırken, orta ve uzun vadeli istikrar programlarının uygulanması da mümkün olmamış, uygulanan önlemler ise bir defalık kaynak bulmaya yönelik kısa vadeli arayışlar olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya'da ve daha sonra Rusya Federasyonu'ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılının sonuna doğru ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüş, ekonomik büyüme -%6,1 olmuş, enflasyon (TEFE) %70'e, Hazine'nin yıllık bileşik faizi ortalama %106'ya ulaşmış, bütçe açıkları ise taşınamaz bir noktaya ulaşmıştır (TCMB, 1999). Artık hiperenflasyon aşamasına geldiği kanısı hâkim olmaya başlamıştır.

1999 Nisan ayı genel seçiminde oluşan üçlü koalisyon hükümeti Temmuz-Aralık aylarını kapsayan, daha önceki sürecin devamı olarak IMF ile Yakın İzleme Anlaşması

(2000-2002 dönemini kapsayan, stand-by öncesinde belirli hedefler çerçevesinde ekonomiyi düzenleyici önlemler içeren IMF destekli bir programdır) uygulamasını başlatmıştır. 1999 Aralık ayında da 2000-2002 yıllarını kapsayan üç yıllık orta vadeli stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Bu çerçevede Ocak 2000’de sıkı para ve döviz kuru politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren “Enflasyonu Düşürme Programı” (para ve döviz kuru gelişmelerini önceden tahmin edilebilir kılmak için ilk 18 aylık dönemde TCMB, kur politikasını enflasyona yönelik günlük kur ayarlaması esasına dayandırmıştır) başlatılmıştır. Program 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler nedeniyle kesilmiş ve “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulamaya konulmuş ve 2002 yılı başında üç yıllık (2002-2004) yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 384-387).

Aralık 1999 niyet mektubu ile başlayan süreçte programın hedefi enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesi ve büyümenin sağlanmasıdır. Bu amaçla istikrar önlemleri olarak enflasyonun üç yılın sonunda tek haneli olması, reel faizlerin düşürülmesi ve Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)’nin azaltılması ve sıkı döviz kuru politikası araçları kullanılmaya başlanmıştır. Programda Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra yenilenen 2002–2004 stand-by anlaşması ile bu kez dalgalı kur politikasına geçilmiştir (TCMB, 1999). Programın yapısal reformlar ayağı ise bankacılık yasası (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)’nun oluşturulması), SSK yasasının değiştirilmesi ve prim oranlarının yükseltilmesi, tarımsal desteklemenin kaldırılması ve Tahkim Kanunu’nu kapsamaktadır. Söz konusu reform taahhütlerinin hepsi yerine getirilmiştir. Programın makroekonomik istikrar ayağı ise aksamıştır. Bunun nedeni 2000 ve 2001 krizlerine bağlanabilir.

Ancak, söz konusu krizlerin, özellikle birincisinin program tarafından yaratıldığı, ikincisinin de ilkinin sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, 2000-2002 programının sabitlenmiş kur ve TCMB’nin net iç varlık kısıtına dayalı uygulaması (para kurulu benzeri para politikası) TCMB’nin borç veren son mercii fonksiyonunu ortadan kaldırarak etkisizleştirmiş, krizi başlatan ve kontrol edilmesini güçleştiren sebep olmuştur. TCMB stand-by ile 2000 yılının başından itibaren net iç varlıklar tavanını, dış varlıklardaki artışlar dışında aşmamayı taahhüt ettiği için, piyasalara açık piyasa işlemleri yoluyla müdahale edememiştir. Böylece bankacılık

kesiminin yeterli döviz fazlasına sahip olmaması ve yurt dışına sermaye çıkışının biraz artması ile piyasalardaki güvensizliğin bir anda yaygınlaşması Kasım ayında ortamı bir likidite krizine sürüklemiştir.

3.1. 2000-2001 Krizi ve Türkiye'ye Etkileri

Türkiye 1999 yılının sonuna doğru ekonomik açıdan son derecede karamsar bir görünüm içine girmiştir. Ekonomik büyüme %-6,1 olmuş, yani ekonomi %6,1 oranında küçülmüş, enflasyon (TEFE) %70'e ulaşmış, bütçe açıkları büyümüş ve taşınamaz noktaya gelmiştir, Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %106'ya ulaşmıştır. Yaklaşık 30 yıldır iki haneli yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'nin bu yapısı artık sürdürülemez bir noktaya doğru hızla ilerlemeye yönelmiştir. Bundan sonraki asama siper enflasyona geçiş aşaması olarak görünmeye başlamıştır (Eğilmez, 2009).

2000 yılına IMF stand-by'ı desteğinde yeni bir ekonomik programla girilmiştir. Bu programın üç temel ayağı vardır bunlar (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 384):

1. Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması,
2. Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi,
3. Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması: Bu çerçevenin temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanmasıdır.

Programın bütçe dayanağında vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve Hazine'nin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerinin düşürülmesi temel yaklaşımdır. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanma artırılarak iç borçlanmanın yerine ikame edilecek ve ortaya çıkacak finansman boşluğu artan vergi gelirlerinin yanı sıra dış borçlanma artışıyla doldurulacaktır. Programın pasif temelini oluşturan para politikası açısından en belirgin temeli ise TCMB'nin Net İç Varlıkları (NİV) üzerine konulan 1,200 trilyon liralık performans kriteri olmuştur. Buna göre TCMB yalnızca döviz girişleri karşılığında yaratacağı TL'yi piyasaya verecek ve ek likiditeyi ancak bu yolla sağlayacaktır. Vergi gelirlerinde sağlanacak artış ve dış borçlanmanın, iç borçlanma yerine ikame edilmesi sonucunda Hazine'nin iç borçlanma

talebi azalacağı için, piyasanın diğer aktörlerine yönelmesi fon miktarının artması söz konusudur. Yurtdışından döviz girişi karşılığında yaratılacak paranın da piyasaya ek likidite olarak sunulmuş böylece piyasada bir likidite sıkışmasının önlenmiş olması beklenmiştir (Eğilmez, 2009; TÜRMOB, 2001: 57-58).

Programın açıklanmasının yarattığı olumlu etkiler sonucunda 1999 yılında ortalama %106'ya ulaşmış olan Hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranı Ocak 2000'de %37'ye; İnterbank piyasası gecelik faiz oranı ortalaması ise Aralık 1999'da ulaşmış olduğu %66,6'dan %34,1'e düşmüştür. Faizlerin bu kadar hızlı gerilemesi, nedeni ne olursa olsun, enflasyonla mücadele politikası açısından tehlikeli bir gelişime işaret etmiştir. Faizler gerilerse Hazine'nin borç yükü düşüyor, fakat TCMB'nin enflasyonla mücadele politikası zedeleniyordu. Normal koşullarda TCMB'nin buna izin vermemesi gerekirdi. Ama gerek siyasetçinin gerekse toplumun faize bakışı, rantiyeye para aktarımı çerçevesinde olduğu için bu hızlı düşüşün yaratabileceği etkiler göz ardı edilmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 385–386).

19 Şubat 2001'de 2000 Krizi'ne oranla daha derin bir kriz baş göstermiştir. Türkiye Kasım krizinden kurtuldu derken, 19 Şubat 2001'de Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında yaşanan tartışma, mali piyasaları ve yatırımcıları bir paniğe sürükleyerek, bir döviz krizi başlatmıştır. Döviz rezervlerindeki erime ve sermaye çıkışları, yüksek faizlerle durdurulamamıştır (Celasun, 2001: 67).

21 Şubat 2001 tarihinde interbank faizleri %6000'lerin üzerine çıkmış ve 19 Şubat'taki siyasi gerilim öncesi 27,9 Milyar Dolar olan TCMB rezervleri 21 Şubat'ta kurun dalgalanmaya bırakılmasından sonra 22,59 Milyar Dolara kadar gerilemiştir. Böylece iki gün içinde TCMB rezerv kaybı 5,31 Milyar Dolar olmuştur. Kurun dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte Dolar kuru yaklaşık %40'lık devalüasyonla birlikte 1 Milyon liraya yükselmiştir. Bu gelişmelerin üzerine ekonomide yeni bir dönem başlamış ve eski program tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. TCMB başkanı Gazi Erçel görevinden istifa etmiştir. Ülkemizde zaten var olan kronik işsizlik olgusuna 2001 krizi itibariyle yeni kişiler eklenmiştir. Bu krizle birlikte çalışan her 100 kişiden 12'sinin işini kaybettiği mevcut işsizlere yaklaşık 1 Milyon kişinin eklendiği, işsizlik oranının %6'lardan %10'lara yükseldiği, kadın işgücünün %33'ünün işsiz kaldığı, özellikle de eğitim düzeyi yüksek kalifiye işgücünün üçte birinin işsiz kaldığı, en fazla

etkilenen kesimlerin ise; bankacılık ve finans, sanayi ve hizmetler olduğu ifade edilmektedir. Böylece ülkede bulunan mevcut istihdam sorununa yenileri eklenerek istihdamsız büyümenin yaşandığı yıllar daha belirgin hal almıştır (Turan, 2005: 7-10)

2000 yılı başında uygulamaya konulan program Kasım ayında derin bir yara almıştır. Gerek hükümetin durumun ciddiyetini kavrayıp yapısal reformları süratlendirememesi, gerekse 'hırsı kendisini aşan' bankacıların oyunu değişik kurallara göre oynama istekleri ekonomiyi sarsmıştır. Ancak bu sarsıntı kısa sürede atlatılmıştır. Ne var ki, Şubat 2001'e gelindiğinde hassasiyeti devam eden piyasalardan büyük miktarda borç alınması gerekmiştir. 20 Şubat'ta, miktarı 5,5 Milyar Dolara ulaşan ve o tarihe kadar gerçekleşmiş en büyük Hazine ihalesi planlanmıştır. Bu ihaleden bir gün önce Cumhurbaşkanı'nın Anayasa'yı fırlatması ile tetiklenen olaylar, piyasa oyuncularının fikrini bir anda değiştirmiştir. 3,5 Milyar Dolar tutarındaki borcu yenilenememiştir. Sonuçta yatırımcılar paralarını geri istemişler ve parasını alan yatırımcılar TCMB'ye koşmuşlardır. Döviz talebinin artışıyla beraber yeni programın uygulanması da 3 ay gecikince, kriz dayanılmaz bir biçimde derinleşmiştir. Kasım 2000'de de aynı olayın yaşanmamasının nedeni, Hazine'nin o tarihte borçlanma ihalelerinin olmayışdır.

Hazine yönetimi, 2000 yılı sonuna yaklaşılırken durumun hassaslaşacağını tahmin ettiği Ekim-Aralık ayları dönemine ihale koymamıştır. Buradan çıkan iki sonuç vardır. Birincisi, Şubat 2001'de böylesi büyüklükte bir ihale olmasaydı, siyasetçiler piyasaların hassasiyetini algılayıp davranışlarına dikkat etselerdi ve gerekli yapısal değişiklikler üç ay önce gerçekleştirilebilseydi kriz ortaya çıkmayabilirdi. İkincisi ise Şubat 2001'deki olaylar, kamu borcunun büyüklüğünü ve yapısının finansal krizlerde ne denli önemli olduğunu göstergesidir. Döviz rezervlerinin büyüklüğünden çok daha hayati olan faktörün, borcun yeniden döndürülmesi olduğunu bu krizin yaşanmasıyla anlaşılmıştır. Borç yapısı ve büyüklüğünün, bekleyişleri etkileyerek krizleri çıkarma ya da önlemedeki önemini gözler önüne sermiştir (Erçel, 2006).

2000 yılında uygulanmaya başlanan ve üç yılı kapsayan IMF destekli programın yaşanan krizler neticesinde terk edilmesinin ardından ekonomideki kötü durumdan dolayı Şubat 2001'de dalgalı kur sistemine geçilerek yeni bir program hazırlıklarına başlanmıştır. Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla ve yüksek enflasyon beklentilerinin

kırılması için doğrudan enflasyonun kendisinin çapa olarak alınması görüşü gündeme gelmiştir. Enflasyon hedeflemesi politikasının zaman için birçok ülke tarafından benimsenmesi, bu stratejiyi uygulayan ülkelerin başarılar elde etmesi, enflasyon düşüşünden büyümenin olumsuz etkilenmemesi gibi faktörler 2002 yılından itibaren Türkiye’de enflasyon hedeflemesi politikasının benimsenmesinde etkili olmuştur (Kartal, 2011: 83-84).

Kemal Derviş ile birlikte IMF ile yeni bir anlaşmanın imzalanması ve ek kaynakların ülkeye getirilmesi konusunda bir dizi yapısal reformların uygulanması gerekiyordu. Bunun için 15 yasanın çıkarılması kararlaştırıldı ve 19 Nisan’da Şeker Yasası Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yine bu yeni programda öngörülen Ekonomik ve Sosyal Konsey kuruluş kanunu TBMM’den çıkarılarak yürürlüğe kondu (Turan, 2005: 10).

3.2. 2008 Küresel Krizi ve Türkiye’ye Etkileri

2008 yılında yaşanan kriz, bugüne kadar yaşanmış olan krizlerden daha farklıdır. Bu kriz başlangıcından bu yana küresel olma özelliği taşımaktadır. Bu kriz, 21. yüzyılda küreselleşen dünyada bağımsız ülkeler arasında ekonomik koordinasyonun önemini ortaya koymasının yanı sıra küresel anlamda yeni oluşumların gerekliliğini de göstermiştir (TEPAV, 2008:1). Krizin ortaya çıkış nedenleri ve bu süreç detaylı olarak önceki bölümlerde anlatılmıştı. 2006 yılında ABD’de başlayan bu kriz 2007 ve özellikle 2008 yılında küreselleşmiştir. Türkiye’de ise bu kriz 2008 yılının ikinci yarısından itibaren etkili olmaya başlamıştır.

ABD’de başlayan küresel krizin nedenlerinden birisi sub-prime (eşik altı) kredilerin Türkiye’de uygulamada olmaması nedeni ile bazı ekonomik faaliyet alanlarında daha az etkilenme yaşanmıştır. Bununla birlikte bazı ekonomik faaliyet alanlarında da krizden etkilenmeleri daha büyük boyutlu yaşanmıştır. Örneğin yurt dışı finansal piyasalarda veya borsalarda meydana gelen düşüşler İMKB’ye doğrudan yansiyarak sert düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur (Apak ve Aytaç, 2009: 218). 2006 yılında ABD’de ilk olarak patlak veren Mortgage krizi sonrasında MB, 2006 Mayıs çalkantısı sırasında yaşanan sermaye çıkışının fiyatlama davranışları üzerinde kalıcı etkiler oluşturmasını engellemek amacıyla beklenmeyen ve güçlü bir sıkı para

politikası uygulamaya başlamıştır. MB'nin bu uygulaması ile enflasyonun tekrar hedeflenen düzeye yaklaşmasını sağlamıştır. 2007 yılında ise Türkiye ekonomisinin, yaşanan uluslararası mali krize göreceli olarak ılımlı bir yurtiçi talep yapısı ile girdiği gözlemlenmiştir. Ancak, 2007 yılının ortasında gelişmiş ülkelerin finans piyasalarında likidite sıkışıklığı olarak ortaya çıkan kriz, 2008 yılında gelişmekte olan ülkelerde de kendini belirgin olarak hissettirmeye başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelere hızlı bir sermaye çıkışı yaşanması birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yerel para birimlerinin önemli ölçüde değer kaybetmesine neden olmuştur. Türkiye'de, finansal krizlerin yükselen ekonomik konjonktürde kısa vadeli spekülasyon borçlanmaya dayanan bankacılık sisteminin kırılgan yapısı ve uygulanan iktisat politikalarına güvensizlikten kaynaklanan para ikamesi sonucunda da krizin ülkede etkili olduğu düşünülmektedir. Bu inanca bağlı olarak, hızlı ekonomik büyüme ve kırılgan bankacılık sistemiyle istikrarsız hale gelen Türkiye ekonomisinin, göstergelerdeki en küçük bir kötüleşmeyle finansal bir krizin içine yuvarlandığı düşünülmektedir (Işık vd., 2004: 63).

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz, Türkiye ekonomisini dört kanal aracılığı ile etkilemiştir. Bu kanallar şu şekilde açıklanmaktadır (www.dpt.gov.tr):

- Bu kanallardan en önemlilerinden birisini krediler oluşturmaktadır. 2008 yılı krizinde bankalar, 2001 yılındaki krizde olduğu gibi yapısal bir bozulma yaşamamışlardır. 2008 yılında yaşanan kriz sonrasında bankaların dışarıdan alacağı fonlardaki azalmanın önüne geçemeyeceği nedeni ile kredilerde ve döviz cinsinden borçlanmalarda zorluklarla karşılaşmışlardır. Türkiye'de hem bankalar, hem de şirketler, bilançosu hasarlı hale gelen dışarıdaki bankalardan kredi kullanmışlardır. Bu kanalın kapanması sonucunda, daralacak olan kredi hacmi, şirketleri ve bankaları bilanço küçültmeye zorlayacaktır. Büyük şirketlerin aldıkları kredilerin azalması ise bu şirketlerin tedarik zincirlerini etkileyecektir. Kredi kanalı ile başlayan süreç mikro ve makro düzeyde domino etkisi yaratarak ekonomide bir daralmayı ortaya çıkarmıştır. Ticari kredilerdeki daralmanın etkisi ekonominin her alanında kendini gösterecektir. Küçük ölçekli işletmelerden büyük şirketlere kadar hemen her kesim bundan etkilenecektir. Bu etkilenmeler sonucunda banka bilançolarında yapısal hasarların ortaya çıkması gündeme gelecektir.

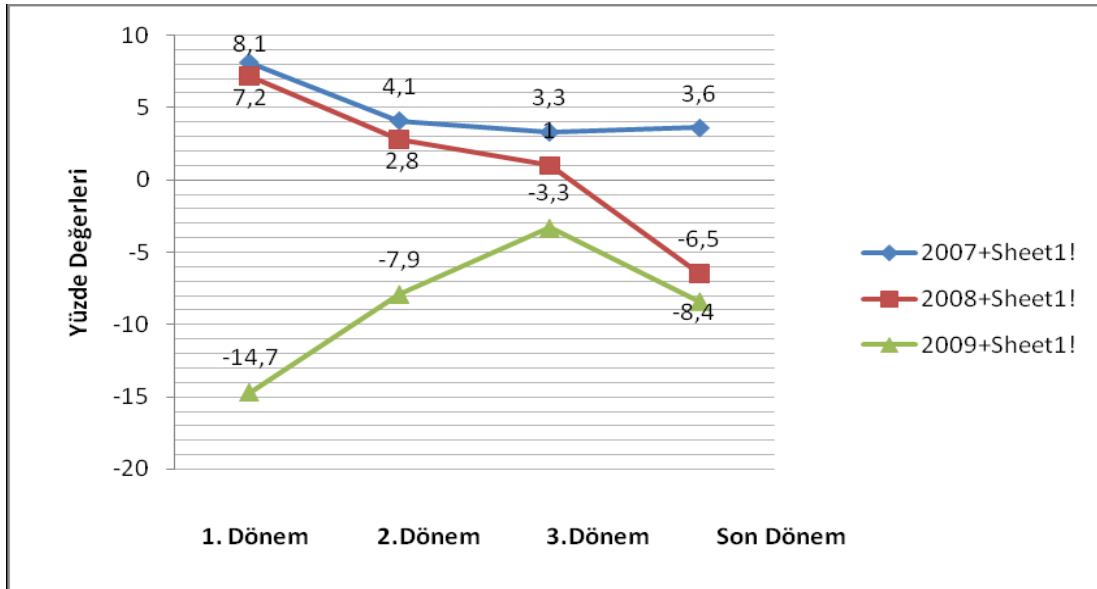
- 2008 krizinin Türkiye'yi etkilediği kanallardan bir diğeri de portföy yatırımdır. Hedge fonları ve özel yatırım fonları, Türkiye'ye finansman akımında önem taşımaktadır. Kriz sonrasında, buradan aktarılacak fonların azalacak olması Türkiye'ye döviz arzını önemli ölçüde azaltacak, döviz likiditesi açısından sorunlara yol açacak ve Türk lirasının değer kaybı sürecini hızlandırabilecektir. Dolayısı ile portföy yatırımı kanalı ile ekonomi etkilenecektir.
- Krizin Türkiye'yi etkilediği kanalların üçüncüsü dış ticarettir. Finans ve kredi piyasalarındaki sorunlar 2009'un ilk çeyreğinden itibaren reel sektörü etkilemiştir. Mali piyasalardaki krizin reel sektöre de yansması sonucu, tüm dünya ülkeleri büyüme hızlarında gerileme yaşanmıştır. Gelişmiş ekonomilerin önemli bir kısmı resesyona girmiştir. Özellikle ihracatının büyük bir bölümünü Avrupa ülkelerine gerçekleştiren Türkiye'nin, dış piyasalarda meydana gelen daralmalar nedeniyle dış ticaretinde düşüş yaşanmıştır.
- Etkileme kanallarından dördüncüsü ise artan risk algılamasının ve azalan güvenin tüketici ve yatırımcı davranışları üzerindeki olumsuz etkisidir. Bu olumsuz etki likidite akışını etkilemiştir. Ortaya çıkan belirsizlik ortamında en fazla özel yatırım harcamaları etkilenmiştir. Aynı ortamın hane halkı psikolojisinde ve dolayısıyla bekleyişlerinde neden olduğu bozulma ile özellikle dayanıklı tüketim mallarına olan talep hızla daralmış ve risk algılamasının artması sonucunda azalan güven tüketici ve yatırımcı davranışlarını olumsuz etkilemiştir.

Türkiye ekonomisine krizin yansımaları özellikle 2008 yılının ikinci yarısından itibaren net olarak kendini göstermektedir (TÜSİAD, 2011: 1-2). Bununla birlikte 2001 yılı krizinden sonra yeniden yapılandırılan Türk Bankacılık sektörü, küresel krize karşı dayanıklı bir şekilde karşı koyabilmeyi başarmıştır. Likidite krizi olarak dünyada başlayan ve global bir resesyona dönüşen bu kriz, Türkiye'yi en çok yabancı kaynak bulmak ve dış borçların finansmanı konularında zorlamıştır. Büyüme oranlarındaki gerileme ve işsizlik oranında artış gibi faktörler de krizin Türkiye'de görülen olumsuz yansımalarından bazılarıdır (Ünal ve Kaya, 2009: 10-11).

2008 küresel krizi, Türkiye'yi makroekonomik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuz etkiler ekonominin büyüme oranlarında, dış ticaretinde, işsizliğin artışında kendini göstermiştir. 2002 ve 2007 yılları arasında düzenli bir büyüme gösteren Türk ekonomisi 2008 yılının sonlarında ciddi bir düşüş yaşamıştır. Ekonomideki küçülme 2009 yılında da devam etmiştir. Küresel kriz, işsizlik oranlarında da artışa neden olmuştur. 2009 yılında işsizlik oranlarında hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi küresel kriz nedeni ile ciddi bir gerileme yaşamıştır. İhracat gerilemiş, ithalat ihracata oranla daha hızlı bir şekilde düşmüştür (<http://www.tuik.gov.tr>).

2008 krizinin makroekonomik ve sektörel etkilerini, GSYH, büyüme, enflasyon, ödemeler dengesi, işsizlik oranı, dış ticaret, sanayi üretim endeksi gibi göstergelerle açıklayabiliriz. GSYH'ye bakacak olursak, makroekonomik öğelerden birisi olan gayri safi yurt içi hâsıla da krizden etkilenmiştir. 2008 yılı küresel krizinin etkileri Türkiye ekonomisinde yılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır. GSYH bir ekonomide ülke sınırları içerisinde, bir yılda üretilen tüm mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değeri olduğu daha önceki bölümlerde ifade edilmişti.

Şekil 2. 2007-2009 Yılları Arasında GSYH Artış Oranları

Kaynak: IMF, 2010.

Gayri safi yurtiçi hasılanın alternatif ölçme yöntemlerinden biri olan toplam üretim yaklaşımında, gayrisafi yurtiçi hasılanın katma değerler toplamına eşit olduğu

noktasından hareket edilmekte ve GSYH, tüm firmaların katma değerleri hesaplanarak ölçülmektedir. Toplam üretim yaklaşımı, bir ekonomideki çeşitli üretim dallarının gayri safi yurtiçi hasılaya katkılarını ve dolayısıyla da üretimin faaliyet alanları itibariyle yapısını göstermektedir (Ünsal, 2004: 43-44).

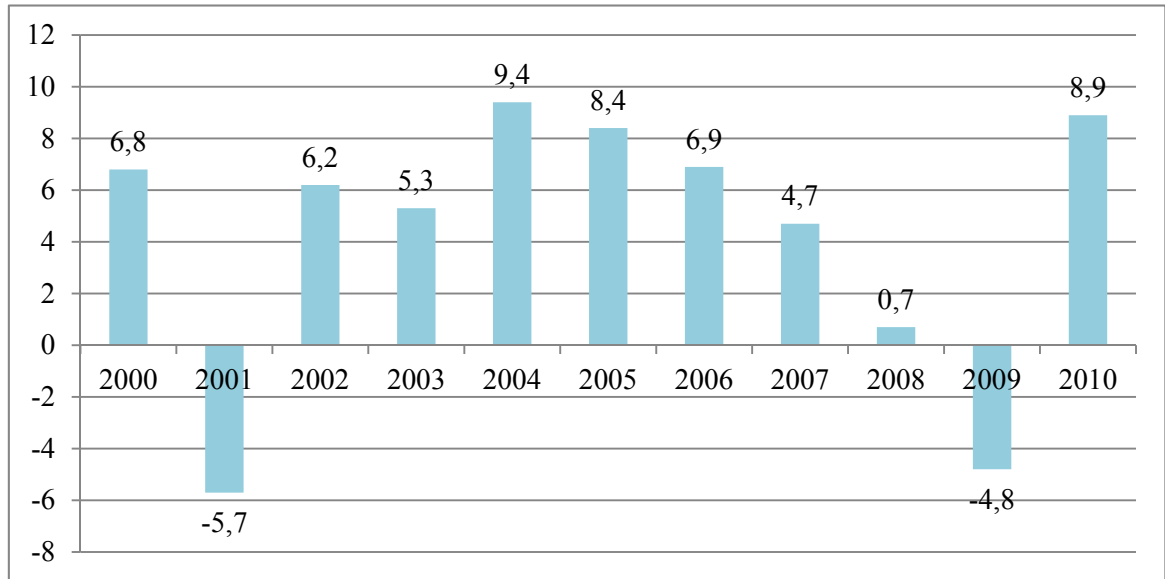
Türk ekonomisinde yaşanan daralmalar, GSYH değerlerini direkt olarak etkilemektedir. Türk ekonomisinin 1994 yılında yaşadığı kriz 1995 yılında da devam etmiştir. Bu kriz neticesinde ekonomi, %-9,6 oranında bir büyüme yaşamıştır. Bu daralma neticesinde GSYH büyüme oranı %-5,5 oranında gerçekleşmiştir. 2001 krizinde yılın son çeyreğinde ekonomik büyüme %-9,9, buna bağlı olarak GSYH ise %-5,7 oranında büyümüştür (Yükseler, 2009: 13). Türkiye ekonomisi, 2008 yılı sonunda önemli bir düşüşle sadece %0,9 oranında büyümüştür. 2008 yılı sonunda ülke ekonomisinin büyüme hızı %-6,2 oranında gerçekleşmiştir. GSYH, %1,1'lik bir büyüme hızı ile 0,9 oranında büyümüştür. Büyüme oranlarına baktığımızda, 2008 küresel ekonomik krizden Türkiye ekonomisi hem makro hem de mikro ekonomik olarak etkilenmiştir. Özellikle ekonomideki büyüme oranlarında ciddi değişiklikler olmuştur. 2008 yılının ikinci yarısında ülkede kendini göstermeye başlamış olan ekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmenin nedeni sadece küresel kriz olmamıştır. Türkiye'nin 1994 yılından bu yana yaşadığı ekonomik krizlerin özellikle 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinin toparlanma sürecinin devam etmesi ve bu süreç üzerine yeni bir kriz yaşanması nedenlerden bir tanesi olarak gösterilmektedir. Krizin ülke ekonomisinde bu kadar etkili olmasındaki bir başka neden olarak da krizi önleyecek ya da etkilerini azaltacak tedbirlerin çok geç alınması olarak gösterilmektedir. Bu tedbirler, 2009 yılının Şubat ayında uygulanmaya başlamıştır (Özatay, 2009: 151-153). 2008 küresel krizi Türkiye finans piyasalarında meydana gelen çöküşler, reel piyasada oluşan talep daralması büyüme oranları düşürmüştü ve işsizlik oranı da yüksek seviyelere çıkarmıştır.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda olduğu gibi 2000'li yıllarda büyüme oranı, istikrarsız bir yapı sergilemiş ve gelişmekte olan ülkeler ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye ekonomisinde 2008 yılının son çeyreğinde küçülme dönemi başlamıştır ve bu küçülme 2009'un üçüncü çeyreğine kadar devam etmiştir. 2009 yılında GSYHİ %7,9

küçülmüştür. GSYİH, 2008'in IV. çeyreği ile 2009'un III. çeyreği arasındaki bir yılda %8,4 oranında azalmıştır.

2001 krizinde %9, 1994 krizinde %6,9 küçülme oranlarına bakıldığında milli gelirdeki küçülme açısından 2009'daki küçülme yakın tarihin en kötüsüdür. 2009 yılındaki bu küçülmenin en önemli nedenleri arasında de iç ve dış talepte azalma, yatırımların azalması, ihracatın azalması, ithalatın artması gösterilmektedir. Ödemeler dengesi ya da daha spesifik bir biçimde cari işlemler dengesi hususu incelendiğinde, Türkiye Ekonomisi ucuz kredi imkânları, ucuz ithalat ve düşük döviz kuru politikaları ile reel sektörü canlandırırken hedeflediği büyüme oranlarına da ulaşmış ancak bunun karşılığında önemli tutarlarda dış borçların artması ve cari açık sorunlarıyla karşılaşmıştır. Böyle bir ortamda dünya konjonktüründe yaşanan finansal kriz ve sonrası daralma hiç kuşkusuz Türkiye Ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir (Susam ve Bakkal, 2008: 73).

Şekil 3. 2007-2009 Yılları Arasında GSYH'de Görülen Gelişim

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10850>

Ekonomideki küçülme eğilimi 2009 yılı ilk çeyreğinde %14,7, ikinci çeyreğinde %7,9 ve üçüncü çeyreğinde %3,3'lük düşüş oranı ile devam etmiştir. Krizden dolayı daralan iç ve dış talep Türkiye ekonomisinin 2009'un ilk üç çeyreğinde %8,4 daralmasına neden olurken, ekonomi dördüncü çeyrekte %6'luk bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2009 yılı sonunda Türkiye ekonomisinin %4,7 daralması sonucu

GSYH, 953,974 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler ortalama %1,2 büyürken, Türkiye %6 küçülmüştür. 2010 yılı ilk yarısında ise GSYH sabit fiyatlarla ortalama 10,98 oranında büyümüştür (TUİK).

Tablo 18. 1998-2011 Yıllarında GSYH Oranları

Yıllar	Cari Fiyatlarla GSYH (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)	Cari Fiyatlarla GSYH (Milyon \$)	Değişim Oranı (%)	Sabit Fiyatlarla GSYH (Milyon TL)	Büyüme Hızı (%)
1998	70.203	-	270.947	-	70.203	-
1999	104.596	49,0	247.544	-8,6	67.841	-3,4
2000	166.658	59,3	265.384	7,2	72.436	6,8
2001	240.224	44,1	196.736	-25,9	68.309	-5,7
2002	350.476	45,9	230.494	17,2	72.520	6,2
2003	454.781	29,8	304.901	32,3	76.338	5,3
2004	559.033	22,9	390.387	28,0	83.486	9,4
2005	648.932	16,1	481.497	23,3	90.500	8,4
2006	758.391	16,9	526.429	9,3	96.738	6,9
2007	843.178	11,2	648.625	23,2	101.255	4,7
2008	950.534	12,7	742.094	14,4	101.922	0,7
2009	952.559	0,2	616.703	-16,9	97.003	-4,8
2010	1.098.799	15,4	731.608	18,6	105.886	9,2
2011	1.294.893	17,8	772.298	5,6	114.874	8,5

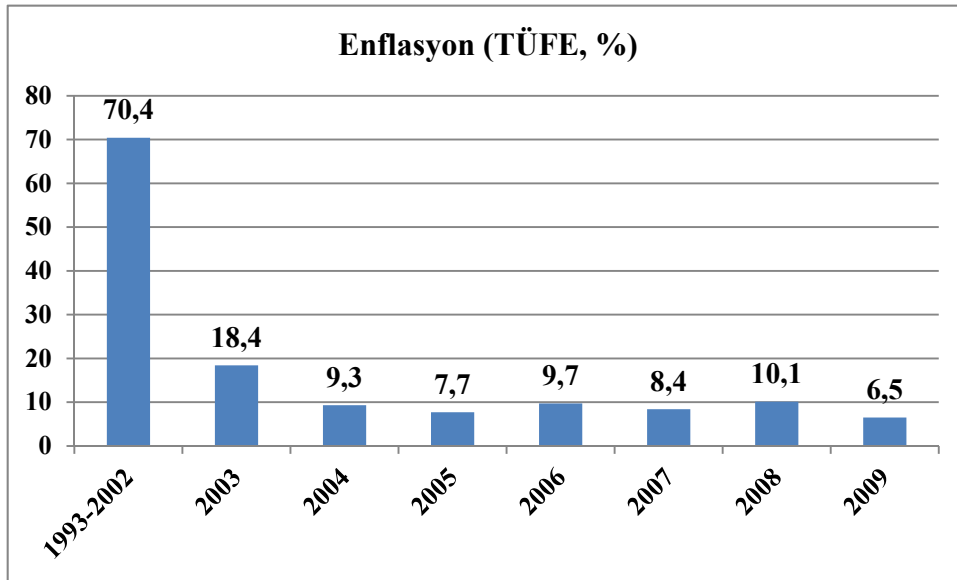
Kaynak: TUİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10850>

2002-2009 yılları arasında, satın alma gücü paritesine göre fert başına GSYH'nin en fazla arttığı ülke, %394 artış ile Rusya olurken Brezilya, Yunanistan Endonezya gibi ülkelerde Küresel Destek Programı (SGP)'na göre kişi başına GSYH'de Türkiye'den daha yüksek oranlarda artış görülmüştür (DPT, 2008: 10-11). Türkiye'de 2000'li yıllarda büyüme oranı, istikrarsız bir yapı sergilemiş ve gelişmekte olan ülkeler ortalamasının altında kalmıştır. 2003-2009 arasında 7 yılda kümülatif (2002=100) olarak gelişmekte olan ülkelere büyüme ortalaması %54 iken Türkiye de ise %34,6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde reel GSYH'nin küresel kriz öncesindeki düzeyine ulaşabilmesi için iki, hatta iki buçuk yıl geçmesi gerekmiştir.

Enflasyona baktığımızda, enflasyon ekonominin temel değişkenlerine zarar vererek geriye dönük beklentileri güçlendirmekte dolayısıyla ekonomiyi enflasyon sarmalına sokarak enflasyonun giderek kronik bir hal almasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, diğer ülkelere kıyasla yüksek enflasyon oranına sahip ülkelere sabit kur

sisteminin uygulanması, paranın dış değerini reel olarak yükselterek, cari işlemler bilançosunu olumsuz biçimde etkilemektedir. Enflasyonu kontrol altına almak için çeşitli mekanizmalar bulunmaktadır. Bu mekanizmalardan biri olan borçlanma, enflasyonu baskı altına almak ve büyümeyi sağlamak konusunda kısa vadede işe yarayabilmektedir. Ancak bu, reel üretime katkıda bulunmadığı zaman uzun vadede ülkeyi krize açık hale getirmektedir. Bu nedenle, enflasyonu sermaye hareketleri ile baskı altına almak yerine ekonomik dengeleri birbiri ile uyumlu hale getirecek ve bu dengeleri sağlayacak tedbirler uygulamak önem kazanmaktadır (Çağlar, 2003: 149-151).

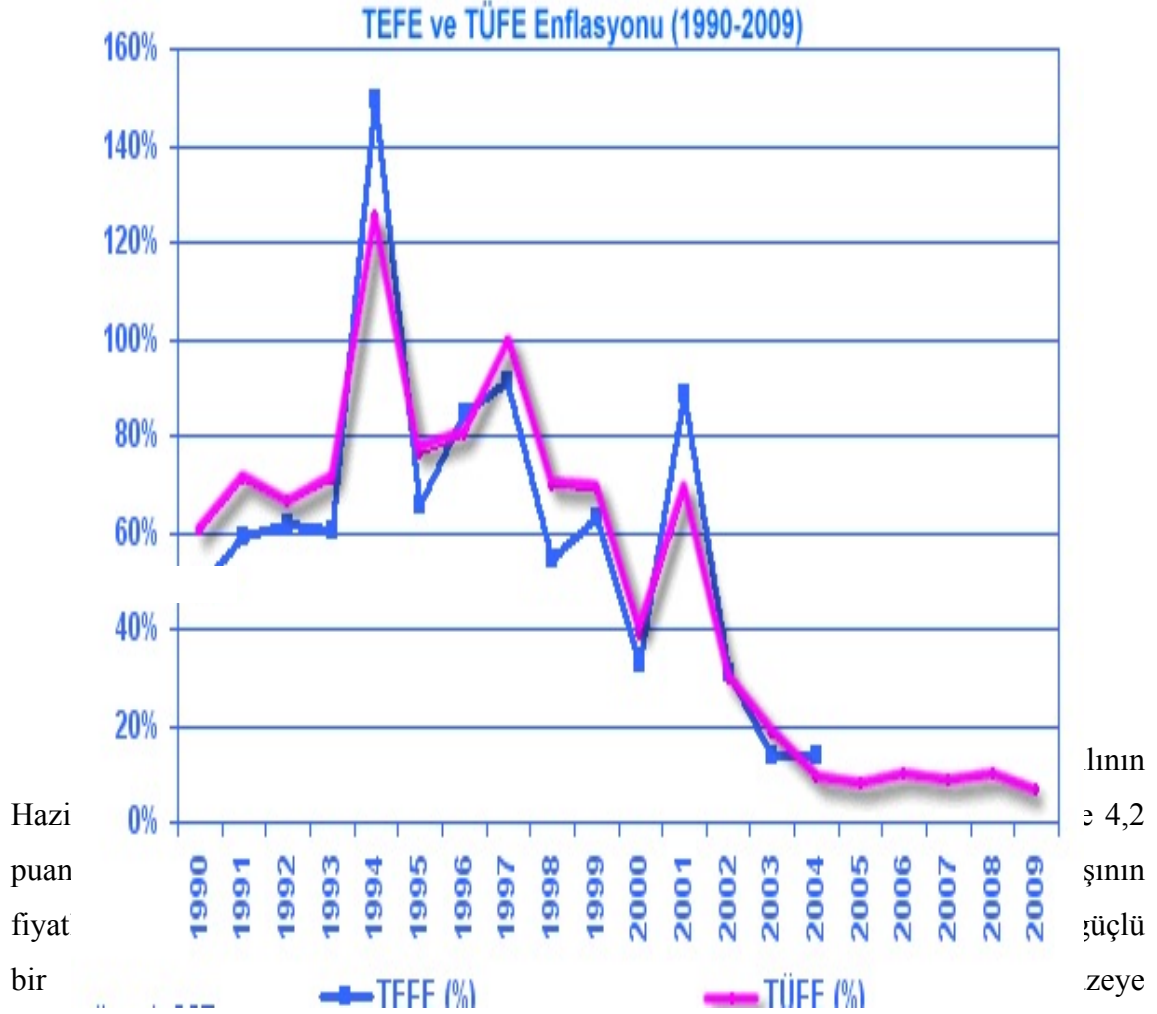
Şekil 4. 1993-2009 Yılları Arasındaki Enflasyon Oranları

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10887>

2008 yılında tüm dünyada etkileri hissedilen global krizin çıkış kaynağı 2006 Mayıs ayında ABD’de mortgage kredi ile ilgili olarak patlak vermiştir. Bu dönemde uluslararası sermaye koşulları gelişmekte olan ülkeler aleyhine değişmiştir. Bunun sonucunda Türkiye’nin de aralarında bulunduğu birçok gelişmekte olan ülkeden sermaye çıkışları yaşanmıştır. 2006 yılında, Yeni Türk Lirası (YTL) yaklaşık olarak %30 değer kaybetmiş ve bu durum gıda fiyatlarındaki kuraklıktan kaynaklanan sert artışlarla birleşerek enflasyonun yükselmesine ve enflasyon beklentilerinin hedeflerin üzerine çıkmasına neden olmuştur.

Şekil 5. 1990-2009 Arasındaki TÜFE ve TEFE Oranları

2007 yılında ise Türkiye ekonomisinin, yaşanan uluslararası mali krize göreceli olarak ılımlı bir yurt içi talep yapısı ile girdiği gözlemlenmiştir. Ancak, 2007 yılının ortasında gelişmiş ülkelerin finans piyasalarında likidite sıkışıklığı olarak ortaya çıkan kriz, 2008 yılında gelişmekte olan ülkelerde de kendini belirgin olarak hissettirmeye başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelere hızlı bir sermaye çıkışı yaşanması birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yerel para biriminin önemli ölçüde değer kaybetmesine neden olmuştur (Berberoğlu, 2011: 110).

2007 yılında TÜFE yıllık artış oranı %8,39 olarak gerçekleşmiştir. Tüketici enflasyonu üzerindeki maliyet yönlü etkilerin değerlendirilmesi açısından önem taşıyan Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE-eski adıyla TEFE- Toptan Eşya Fiyatları Endeksi) yıllık değişimi, 2007 yılında %5,94 olarak gerçekleşmiştir (Kaya, 2009: 15). 2004 yılı itibariyle çift haneden kurtulan enflasyon oranı 2008 küresel krizinin etkisiyle tekrar %10,1 oranla tekrar çift haneye kavuşmuştur. Ancak 2009 itibariyle enflasyon oranında

bir toparlanma gözükmetedir. Şunu belirtmek gerekir ki 2001 krizinden sonra enflasyon oranı genel olarak 2000 öncesine göre düşük düzeylerde seyretmiştir.

2008 yılı sonunda %10,1'e yükselmiş ve yılsonu hedefi etrafında oluşturulan belirsizlik aralığının üst sınırının üzerinde kalmıştır. 2008 yılı boyunca yurtdışı enflasyonun seyri üzerinde daha çok küresel ekonomideki gelişmeler belirleyici olmuştur. Yılın ilk üç çeyreğinde enerji ve diğer emtia fiyatlarında gözlenen sert artışlara bağlı olarak yükselen ve Eylül 2008 itibarıyla %11,1 olarak gerçekleşen TÜFE yıllık enflasyonu, son çeyrekte dünya ekonomisinde gözlenen belirgin yavaşlamaya bağlı olarak enerji ve diğer emtia fiyatlarının düşmesi ve yurtdışı enerji ve işlenmiş gıda fiyatlarının artış hızında yaşanan gerilemeyle Aralık 2008 itibarıyla %10,1'e düşmüştür. Tüketici enflasyonu üzerindeki maliyet yönlü etkilerin değerlendirilmesi açısından önem taşıyan ÜFE yıllık değişimi, 2007 yılında %5,94 iken, 2008 yılı sonunda %8,11'e yükselmiştir (TCMB, 2009: 23).

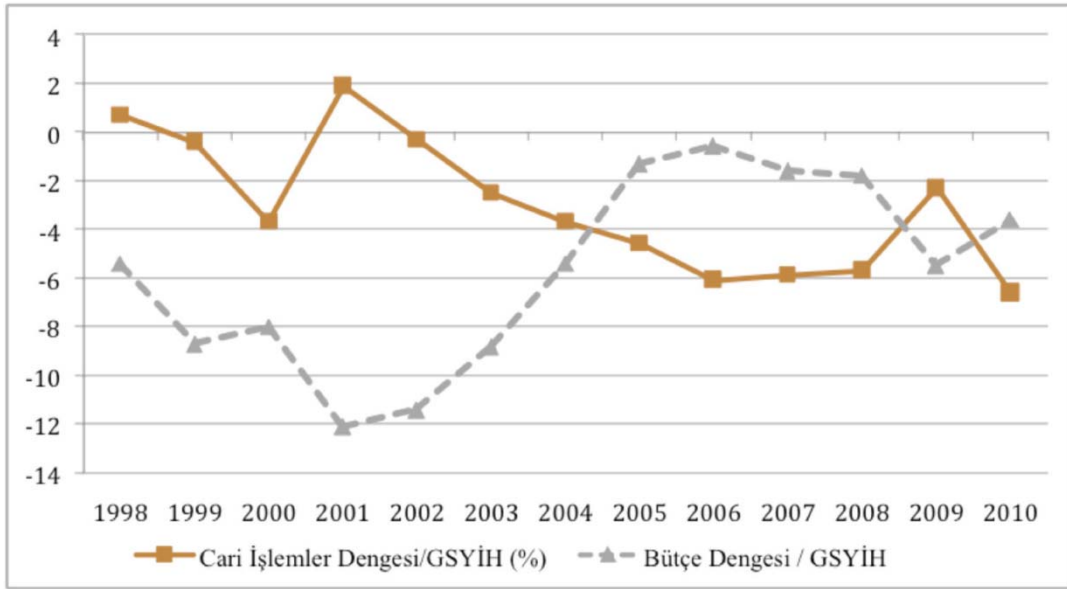
2009 yılı ilk çeyreğinde TÜFE yıllık artış oranı maliyet bazlı etkilerin olumluya dönmesi ve iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın daha da belirginleşmesine bağlı olarak aşağı yönlü eğilimini korumuş ve Mart ayı itibarıyla %7,89 olarak gerçekleşerek belirsizlik aralığının içinde kalmıştır. 2009 yılı ilk çeyreğinde de döviz kurundaki hareketlerin enflasyon üzerindeki etkisinin sınırlı kalmaya devam ettiği görülmektedir. Nisan ayında ise özellikle hizmet kalemlerindeki yavaşlama ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve KDV oranlarındaki indirimlerin etkisiyle yıllık TÜFE artış oranı %6,13'e gerilemiştir. 2009 yılı ilk dört ayında ise ÜFE yıllık artış oranı gerilemeye devam ederek, Nisan ayı itibarıyla %-0,35 olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2009: 23-24).

Uygulanan orta vadeli programların, üretimi ve istihdamı olumlu etkileyecek ve kalıcı büyüme sağlayacak politikalardan uzak oluşu ekonomideki istikrarsızlığın önemli bir nedenidir. Ayrıca, 2009 da orta vadeli mali program hedefi de tutmamış ve kamu kesimi finansman dengesi bozulmuştur. TCMB'nin ilan ettiği enflasyon hedeflemesi de, üç yıl üst üste zaman zaman %100'e varan oranlarda, hedeften sapmıştır.

Türkiye'de ekonomik krizler, kamu maliyesinde oluşan yüksek açık ve cari açığın bu yüksek açığa bağlı olarak yükselmesinden kaynaklanmıştır. 2001 krizi öncesinde kamu bütçe açıklarının milli gelire oranı %-12,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu

dönemde bütçe açığının GSYH'ye oranı %3'ün altına gerilemektedir. Bununla beraber kamu borç yükü de %40 civarında gözükmetedir. 2001 ekonomik krizinden sonra Türk ekonomisinde ihracat ithalata bağımlı hale gelmiştir. 2003 sonrası dönemde artan ithalat oranı öncelikli olarak ülkeye sıcak paranın çekilmesiyle sağlanmış, daha sonra ise tüm dünyada yapıldığı gibi özelleştirme ve gayrimenkul satışından elde edilen gelirlerle karşılanmıştır. Özel sektör, ithalatı finanse edebilmek için dünyadaki finansal genişleme, bol likidite ve ucuz kredi imkânlarından yararlanarak doğrudan borçlanmaya gitmiştir (TCMB, 2009: 16).

Şekil 6. Bütçe Dengesi ve Cari Açık GSYH Oranları

Kaynak: TÜİK,

<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?metod=IlgiliGosterge&sayfa=giris&id=3505>

Şekil 6 üzerinde de görüldüğü 2010 yılında cari açığın GSYH'ya oranı %-6,6, bütçe dengesinin GSYH'ya oranı %-3,6'da kalmıştır. Bu da 2008 küresel krizinin etkisini göstermektedir. Küresel anlamda likiditenin daralması risk algılaması, Türkiye ekonomisi için olumsuz etkiler oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak borçlanma maliyetleri yükselmiştir. Bununla birlikte yüksek maliyetle borçlanmak talep edilse bile istenilen miktarda finansman imkânlarının bulunup bulunamayacağı sorunu ortaya çıkmıştır.

2008 yılındaki küresel likidite krizi, kredi imkânlarını daraltıp döviz fiyatlarını yükselttiği için, en çok bu krizden ithalata dayalı ihracat yapan reel kesim etkilenmiştir. Türkiye küresel finans piyasalarında net borçlanıcı durumundadır ve biriktirilen dış borç tutarının neredeyse tamamı özel sektör borçlarına aittir. Dolayısıyla küresel finans piyasalarındaki daralmanın Türkiye’de öncelikle, yüksek ölçüde dış borç biriktirmiş olan ve dış borçlarını çevirmek zorunda bulunan finans dışı reel şirket kesimini etkilemiştir (Susam ve Bakkal, 2008: 76).

Tablo 19. 2000-2009 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Bütçe Dengesi Oranları

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi / GSYH (%)	Bütçe Dengesi / GSYH(%)
2000	-3,7	-8,0
2001	1,9	-12,1
2002	-0,3	-11,4
2003	-2,5	-8,8
2004	-3,7	-5,4
2005	-4,6	-1,3
2006	-6,1	-0,6
2007	-5,9	-1,6
2008	-5,7	-1,8
2009	-2,3	-5,5

Kaynak: TÜİK,

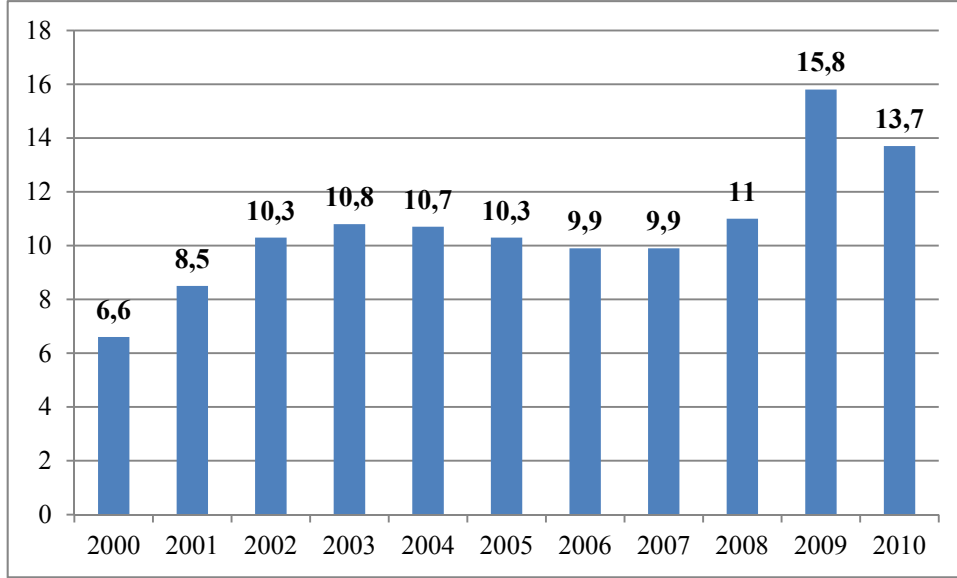
<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?metod=IlgiliGosterge&sayfa=giris&id=3505>

Küresel krizin borçlanma üzerinde doğrudan etkisi özel kesimin dış borçlarının artması şeklinde olmuştur. 2003-2008 yılları arasında özel kesimin dış borçlarının kamuya nazaran daha hızlı arttığı açıkça görülmektedir. Buna göre özel sektörün 2003 yılında yaklaşık 49 Milyar Dolar olan dış borcu sürekli bir artış kaydederek, 2005 yılında yaklaşık 84, 2008’de ise yaklaşık 186 Milyar Dolara çıkmıştır. Fakat 2009 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 10 Milyar Dolarlık bir azalma olmuştur. Aynı dönemde kamunun dış borcu yaklaşık olarak sırasıyla; 95, 86 ve 93 Milyar Dolar olmuştur. 2009’da özel sektörün aksine kamu dış borcu yaklaşık 5 Milyar Dolar artarak 97 Milyar Dolara çıkmıştır. Özel sektörün dış borcunun çok fazla olması, Türkiye’nin yabancı kaynak bulmakta sorunlar yaşamasına neden olmuştur.

İşsizliğin durumu hakkında bilgi verecek olursak, işsizlik, ülkenin ekonomik yapısı ile ilişkilidir. Gelişmiş ülkelerde ileri teknoloji nedeni ile işsizlik oranı yükselebilmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise ekonominin

büyümesinin durması buna bağlı olarak GSYH oranlarının küçülmesi, reel sektörde üretimin azalması gibi sebepler sayılmaktadır.

Şekil 7. 2000-2010 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK,

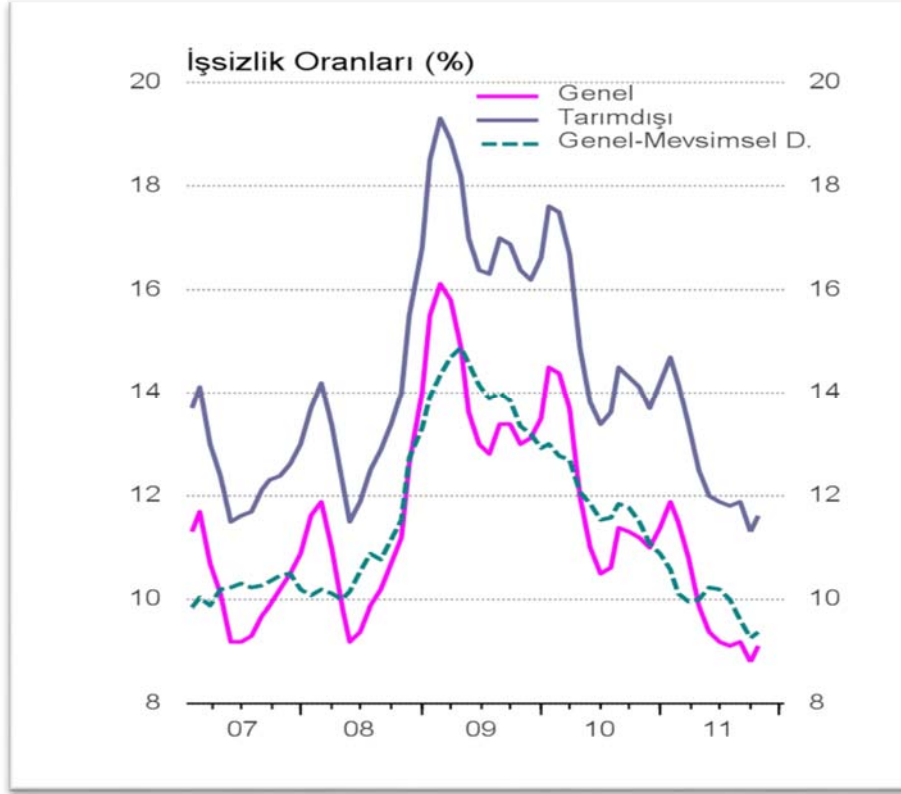
<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?metod=IlgiliGosterge&sayfa=giris&id=3536>

Türkiye’de 2002-2007 yılları arasında işsizlik oranları yükseliş göstermektedir. Ancak 2008 küresel krizi ile işsizlik oranlarında ani yükselişler görülmektedir. Sayısal olarak 2002 yılında %10 dolaylarında olan işsizlik 2007 yılına kadar bu oran çevresinde gerçekleşmiştir. Diğer makroekonomik verilerde de görüldüğü üzere Türkiye küresel krizin etkilerini 2008’in ikinci yarısından itibaren hissetmeye başlamıştır. Şekil 7’de görüldüğü üzere 2009 yılının başlarında işsizlik %16,1’e yükselmiştir. Aynı dönemde, tarım dışı işsizlikte %19,3 ile olağanüstü bir orana ulaşılmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de yüksek miktarda kayıt dışı işçi çalıştırma olması nedeni ile işsizlik oranları net olarak ölçülememektedir. İşsizliğin birden yükselmesinin nedenleri içerisinde reel kesimdeki daralma temel etken olmuştur. Özel sektörde, özellikle otomotiv sektöründe işsizlik seviyesinin yükselmesine neden olmuştur. İhracata dayalı üretim yapan tekstil, beyaz eşya gibi daha pek çok sektörde ve sanayii kuruluşlarında üretime ara verilmesi nedeni ile ya da bu işyerlerinin kapanması nedeni ile pek çok kişi işten çıkarılmıştır.

2008 yılı Ağustos ayında istihdam edilenlerin sayısı geçen yılın aynı dönemine göre artmasına rağmen işsiz sayısında bir azalma olmamış, aksine 207.000 kişi

artmıştır. 2007 yılının Ağustos ayında 2.232.000 olan işsiz sayısı 2008 yılının aynı döneminde 2.439.000'e yükselmiştir. Başka bir ifadeyle işsizlik oranı 2007 yılı Ağustos ayında %9,2 iken, 2008 yılının aynı ayında %9,8'e yükselmiştir.

Şekil 8. 2007-2011 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranları

Kaynak: TUSİAD, 2012: 7

Tarım dışı işsizlik oranı aynı dönemlerde %11,9'dan %12,7'ye çıkmıştır. Krizin istihdam üzerindeki diğer bir etkisi de genç işsizlerde görülmektedir. Bu kesimde aynı dönemlerdeki işsizlik oranı %19,2 ve %19,1 olmuştur. Genç işsizlerin içerisinde hatırı sayılır miktarda üniversite mezununun olduğu da düşünülürse, kriz döneminde kalifiye elemanlarda önemli ölçüde işsizlik görülmektedir.

Finans ve kredi piyasalarındaki sorunlar 2009'un ilk çeyreğinden itibaren reel sektörü etkilemiştir. Mali piyasalardaki krizin reel sektöre de yansması sonucu, tüm dünya ülkeleri büyüme hızı öngörülerini aşağı doğru güncellemiştir. Özellikle gelişmiş ekonomilerin önemli bir kısmı resesyona girmiştir.

Küresel krizin Türk ekonomisindeki en fazla etkilediği kanalların başında dış ticaret gelmektedir. 2008 yılının ilk yarısında ihracat oranlarında daha önceki yıllarda görülen artış devam etmiştir. Ancak 2008 yılının Ekim ayından itibaren ihracatta gerileme başlamıştır. Toplam dış ticaret hacminin yarıya yakını AB üyesi ülkeler ile gerçekleştiren Türkiye'nin, dış piyasalarda meydana gelen daralmalar nedeniyle dış ticaretinde düşüş yaşanmıştır. Krizle birlikte 2008 yılının son çeyreğinde, bu ülkelere yapılan ihracat %22 oranında azalmıştır. Bunun en önemli sebebi krizin etkilerinin en sert şekilde hissedildiği AB üyesi ülkelerin %4 ile %4,5 oranlarında küçülmesidir. Dolayısı ile bu küçülmeden Türkiye ihracatının etkilenmemesi mümkün olmamıştır (Yükseler, 2009: 17).

2008 yılı Aralık ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat %21 azalarak 7,6 Milyar Dolar, ithalat %30 azalarak 11,2 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat da Ocak'ta %43,3 oranında azalmış ve 9 Milyar 271 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat 2010 yılının Ocak ayında, önceki yılın aynı ayına göre %25,7 azalarak 7 Milyar 891 Milyon Dolar seviyesinde kalmıştır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) açıkladığı dış ticaret verilerine göre, aynı dönemde dış ticaret açığı ise %75,9 oranında azalarak, 5 Milyar 713 Milyon Dolardan, 1 Milyar 379 Milyon Dolara gerilemiş, 2008 Ocak ayında %65 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2009 Ocak ayında %85,1'e yükselmiştir. 2008 yılı Ekim ayından itibaren Türkiye'nin ihracat ve ithalat hacmi ciddi bir gerileme sürecine girmiş bulunmaktadır. 2007 Aralık ayında %60,3 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2008 Aralık ayında %68,2'e yükselmiştir. Bu verilere göre, ithalatın ihracattan daha hızlı oranda geriliyor olması dış ticaret açığının azalmasına ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselmesini sağlamakta olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ihracatında yaşanan gerileme, doğrudan ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde işten çıkarmaların yaşanması sürecini de beraberinde getirmiştir.

Şekil 9. Türkiye'nin 2000-2011 Yılları İhracat İthalat Düzeyi

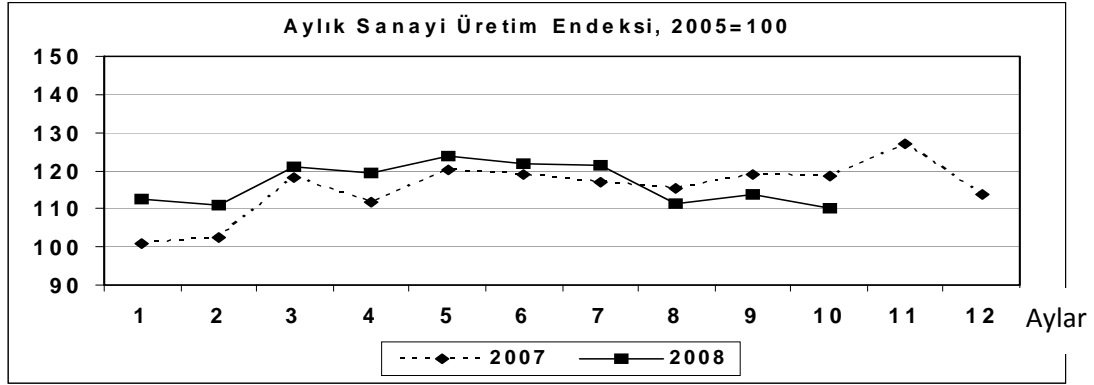
Kaynak: TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10885>

Sanayi Üretim Endeksi (SÜE)'nin nasıl şekillendiğine bakalım. SÜE toplam sanayii üretiminin takip edildiği bir sistemdir. GSYH'nin yaklaşık olarak dörtte birini meydana getirmektedir. SÜE madencilik sektörü, imalat sanayii sektörü, elektrik, gaz ve su sektörü endekslerinin toplanması ile elde edilmektedir.

2006 yılında krizin ABD'de patlak verdiği yıl içerisinde Türk ekonomisinde Sanayi Üretim Endeksinde genel olarak bir artış görülmektedir. 2006 Ekim ayında Sanayi Üretim Endeksi bir önceki yılın aynı ayına göre %2,5 artarak 135,5 olmuştur. Alt sektörler düzeyinde ise 2006 yılı Ekim ayında bir önceki yılın aynı ayına göre madencilik sektörü endeksi %13,3 azalarak 111,0'dan 96,2'ye, imalat sanayi sektörü endeksi %3,3 artarak 131,3'den 135,6'ya, elektrik gaz ve su sektörü endeksi ise %2,5 artış göstererek 154,0'tan 157,8'e yükselmiştir. 2006 yılının on aylık ortalaması yine bir önceki yılın on aylık ortalaması ile karşılaştırıldığında, toplam sanayi sektörü endeksi %5,8 artış göstererek 129,2'den 136,7'ye, madencilik sektörü endeksi %5,2 artarak 93,1'den 97,9'a, imalat sanayi sektörü endeksi % 5,5 artarak 128,9'dan 136,0'ye, elektrik, gaz ve su sektörü endeksi ise % 8,5 artarak 154,6'dan 167,8'e ulaşmıştır (TÜİK, 2006).

SÜE üzerinden küresel krizin Türk ekonomisine etkisinin 8. ay itibariyle başladığı görülmektedir. 2008 yılı Ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre % 4,0 azalarak 141,2 olmuştur. Sanayinin alt sektörleri düzeyinde, 2008 yılı Ağustos ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre madencilik sektörü endeksi %8,5 artarak 130,1'den 141,2'ye, imalat sanayi sektörü endeksi %5,7 azalarak 142,4' ten 134,3'e, elektrik, gaz ve su sektörü endeksi ise %3,6 artış göstererek 206,8'den 214,3'e yükselmiştir.

Şekil 10. 2007-2008 Yıllarında Sanayi Üretim Endeksi Oranları

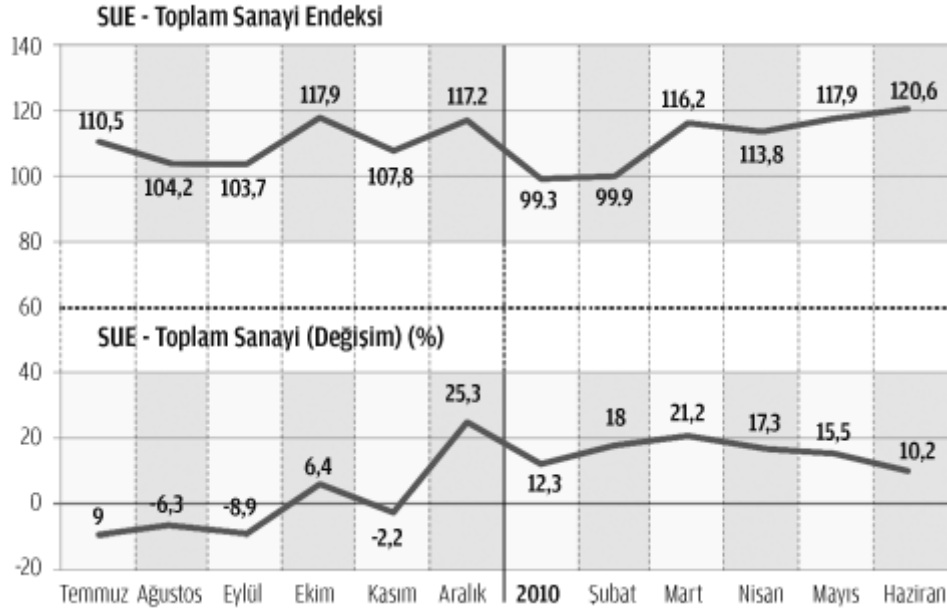

Kaynak: TÜİK,

<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?metod=IlgiliGosterge&sayfa=giris&id=3766>

2009 yılında SÜE bir önceki yılın Aralık ayına göre %25,2, önceki aya göre %8,7 artmıştır. SÜE'den önce açıklanan Aralık ayı Sanayi Kapasite Kullanım Oranının 2008 Aralık ayına göre %5 artmıştır. İmalat Sanayi, 2009 yılı Aralık ayında geçilen yılın aynı ayına göre %28,0 oranında, Elektrik, Gaz, Sıcak Su Üretim ve Dağıtım sektörü %13,0 oranında yükselmiştir. Bununla birlikte SÜE 2009 Aralık değeri, ekonomik göstergelerin en uygun olduğu 2007 Aralık değerini de aşmakla birlikte; SÜE 2009 ortalaması, 2007 ve 2008 ortalamasından %10 düşük kalmıştır. SÜE 2010 yılı Aralık ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %16,9 ve Kasım ayına göre %16,8 artış göstermiştir. Bu oranlar aylık ve yıllık bazda kriz sonrasında yakalanan en yüksek oranlar olmuştur. Takvim etkisinden arındırılmış endeks 2010 yılı Aralık ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %17,4 artmış, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış sanayi üretim endeksi bir önceki aya göre % 5,7 artış göstermiştir (Şekil 10, Şekil 11).

Şekil 11. 2010 Yılı Sanayi Üretim Endeksi Oranlarındaki Değişim

Kaynak: TÜİK,

<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?metod=IlgiliGosterge&sayfa=giris&id=3762>

GSYH büyüme hızı ile yüksek bir korelasyona sahip imalat sanayi üretim endeksi, kriz döneminin baz etkisinin sona erdiği 2011 Mart ayı ve sonrasında yıllık %8 etrafında büyümeye devam etmiştir. Küresel krizde en yüksek oranda küçülme gösteren yatırım malları üretimi endeksi, bu daralmayı bir yıl içinde telafi etmiş ve 2011 Mart ayı ve sonrasında imalat sanayi üretimi endeksinin genelinden çok daha yüksek bir büyüme patikasına yerleşmiştir. Benzer şekilde dayanıklı tüketim malları üretiminde de, büyüme patikası, Mart 2011 ve sonrasında imalat sanayinden oldukça yukarıda seyretmiştir. İmalat sanayi genel endeksi, yatırım malları endeksi ve dayanıklı tüketim malları endeksi Eylül 2011 sonrası yeni bir yükseliş eğilimi sergilemiş olup, bu eğilim yatırım malı ve dayanıklı tüketim malları endekslerinde devam etmektedir. Aramalı üretimi endeksi ise Mart 2011 ve izleyen dönemde genellikle imalat sanayi endeksinden daha düşük artış hızları sergilemiştir. 2011 Aralık ayı itibarıyla, tüm alt endekslerde gerileme gözlenmekte ve 2011 yılı Ağustos ayı sonrasında başlayan gerileme belirginleşmektedir (TUSİAD, 2012: 4).

4. 1980 SONRASI İSTİKRARSIZ BÜYÜME BAĞLAMINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ve sonraki yıllara damgasını vuran neoliberal dönüşümle birlikte Türkiye’de ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bu kararlar sadece bir istikrar programından ibaret değil, uluslararası sermayenin özellikle DB aracılığıyla pazarladığı, içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi stratejik hedefler etrafında oluşan bir yapısal uyum perspektifi de taşımaktadır. Hatta programın istikrardan çok bu boyutu zaman içinde daha ön plana çıkmıştır. Özal’ı resmen ekonominin patronu konumuna getiren 12 Eylül rejimi iktisat politikalarının sermayenin karşı saldırısı biçiminde gelişmesini, emek piyasasını askeri bir denetim altında tutarak gerçekleştirdi. Baştan sona ‘alternatifi yoktur’ sloganıyla ve çok yoğun bir ideolojik kampanyayla halk kitlelerine ve kamuoyuna sunulan bu neoliberal model aslına bakıldığında orijinal bir önlemler paketi değildir. Bu kararlar 1970’li yıllarda IMF’nin dış tıkanma koşulları altında bunalan azgelişmiş ülkelere tavsiye ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha çok DB tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm unsurlarını içermektedir. 1980 modeli Türkiye’de 1946-1953 yıllarının ana yönelmeleri arasındaki benzerlik de dikkat çekmektedir (Boratav, 2012: 145-149).

Neoliberal anlayışın temel felsefesi gereği devletin küçülmesi, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi izlenen politikaların ana bileşenleri arasında bulunması, sosyal yaşamın diğer alanlarıyla beraber emek piyasasında da köklü değişikliklere yol açmıştır. Emek piyasasındaki dönüşümü iş ve sosyal güvenlik alanında yapılan mevzuat değişiklikleri hızlandırmıştır. 4857 sayılı İş Yasası (2003) ile emek piyasasında sermayenin serbest hareketinin artırılması, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası (2008) ile sosyal güvenlik haklarının sınırlandırılması bu değişiklikler arasında sayılabilir. Özellikle 1990’lardan sonra emek piyasasında gerçekleşen başlıca değişimler arasında; ekonomik büyüme ile istihdam artışları arasındaki ilişkinin zayıflaması, toplam istihdamda tarımın payının gerilemesi, zaten düşük düzeyde olan işgücüne katılım ve istihdam oranlarının daha da düşmesi, mülksüzleşme sürecinin hızlanmasına paralel olarak istihdamın işteki statüye göre dağılımında ücretli çalışanların payındaki ciddi artış, eş zamanlı olarak kayıtdışı

çalışmanın yaygınlaşarak toplam istihdamın yarısı civarında bir büyüklüğe ulaşması, işgücü içindeki parçalanmaların çeşitlenmesi ve derinleşmesi, devletin ve sendikaların yapısal olarak zayıf olan düzenleyici rolünün iyice gerilemesi, esneklik uygulamalarının yaygınlaşması ve sendikaların toplu pazarlık gücünün zayıflaması gibi olgular sayılabilir (Mütevelliioğlu ve Işık, 2009: 160-161). 1980 modeli ekonomi politik perspektiften incelendiğinde bu modelin bölüşüm ilişkileri bakımından belirleyici özelliği genel olarak emekçi sınıf ile burjuvazi arasındaki temel çelişkiyi emek aleyhine düzenlemeye kalkışması dikkat çekicidir.

Tablo 20. Bölüşüm Göstergeleri, Endeksler ve Yüzdeler

	1998	2002	2007
Toplam İstihdam	100,0	98,1	97,3
Reel Ücretler, Kişi Başına	100,0	89,5	88,0
Tarımsal İstihdam	100,0	82,5	62,0
İşsizlik: Dar	100,0	153,3	145,2
İşsizlik: Geniş	100,0	172,7	205,1
Tarım/Sanayi Fiyatlar	100,0	62,3	65,4
İstihdam/Faal Nüfus (%)	49,2	44,5	43,1
İşsizlik Oranı: Dar (%)	6,9	10,3	9,9
İşsizlik Oranı: Geniş (%)	8,5	14,0	16,3

Kaynak: Boratav, 2011: 83.

Kapitalist bir sistemde ekonomik krizler bölüşüm ilişkilerinde sermaye lehine düzenlemeler yapar. Kriz dönemlerinde bölüşüm göstergeleri emek aleyhine bozulur, krizin sona ermesiyle birlikte bu bozulma telafi edilme sürecine girer. 1998-2002 arasında hem istihdam düzeyi hem de çalışanların faal nüfus içerisindeki payı düşmüş bu iki gösterge Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yıllarında da bozulmayı sürdürmüştür. Nüfusun artmasına rağmen 2007 yılında çalışan insanların sayısı 1998'e göre 690 bin kişi azalmış; faal nüfus içindeki pay da %49'dan %43'e düşmüştür. İstihdamın aşınmasında en ağır yük tarım sektörüne yıkılmıştır. 1998-2007 yılları arasında tarımsal istihdamdan kopan emekçilerin sayısı 3,4 Milyon, 2002-2007 yılları arasında ise 1,9 Milyondur. Dar anlamda işsizliği ifade eden yani açıkça iş arayan işsizlerdeki oran 2002'de %6,9 iken 2007'de bu oran %9,9'a çıkmıştır. Geniş anlamdaki

işsizlik yani iş aramayı bırakan ancak iş bulursa çalışabilecek düzeyde olanların durumunu ifade eden bu işsizlik oranı ise 1998’de %8,5 iken 2007’de %16,3 olarak daha kötü bir durumda gerçekleşmiştir. 2007 yılında 4,1 Milyon insan çalışmak istemekte ve iş bulamamaktadır (Boratav, 2011: 84-85). İşsizlikteki bu ciddi artış 2000’li yıllarda istihdamsız bir büyümenin göstergesidir. Zaten toplam istihdamın 2002’de 98,1’den 2007 yılında 97,3’e düşmesi dikkat çekicidir.

1980 sonrası yaşanan ve sermayenin karşı saldırısı diye adlandırılan neoliberal dönüşüm, kapitalist dünya sisteminin tümü için geçerli olan bir nitelendirme değildir. Türkiye ekonomisi 1989’la başlayan 20 yıllık bir dönem içerisinde 1994, 1998-1999, 2001 ve 2008-2009 yıllarında dört büyük kriz dalgasının içinden geçti. Türkiye’de 1980’de başlayan dönüşümün ana doğrultusu dış dünyadan gelen yönlendirmelere uyum sağladı ve 1980 sonrasında da devam ettirildi. 1980-1989 yılları arasındaki zaman aralığı içinde bu yönelişler iki yeni ögenin etkisi altında kaldı ve bu yeni öğeler tarafından biçimlendirildi. Birinci öge Anavatan Partisi (ANAP) iktidarına muazzam bir rahatlık sağlayan askeri rejimin getirdiği yasal ve kurumsal çerçevenin siyasal hayat üzerindeki vesayeti, 12 Eylül 1980 öncesinin köklü partilerinin siyasete geri dönmeleriyle fiilen son bulmuştur. Bunun altında yatan neden ise sınıfsal bir durumdur. 1989 baharında işçi sınıfı tabanından başlayan bir direnme dalgası hızlı bir şekilde siyasal yaşamı etkilemiş ve bu ekonomi politikalarına da yansımıştır. İkinci öge ise neoliberalizmin ikinci ayağını oluşturan yapısal uyum politikaları bakımından dramatik bir şekilde gerçekleşmiştir. Sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar 1989 itibarıyla kaldırıldı. Hızla canlanan dış kaynak girişleri sonunda dış faiz, iç faiz ve döviz kuru hareketleri arasındaki farklılaşmaların sağladığı arbitraj kazançlarının hızla yükseldiği 1980 sonrası finans kapital, iç ve dış rantiyeler için de bir ‘altın çağ’ oldu ve daha sonraki gelişmelerde de büyük etkisi oldu. 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi de dış ticaret politikalarındaki liberalleşmenin son durağı oldu (Boratav, 2012: 171-174).

Tablo 21. Türkiye ve Bazı GOÜ’de Kişi Başına Gelirin Artış Katı

Ülkeler	Yıllar	
	1950-1980	1980-1998
Türkiye	2,2	1,6
G. Kore	5,3	3,0
Çin	2,1	2,9
Yunanistan	4,7	1,7
Portekiz	3,9	1,6
İspanya	4,0	1,5
Meksika	2,7	1,1

Kaynak: Kazgan, 2008: 521.

Türkiye’nin 1980 öncesi ve sonrası kişi başına gelirin kaç kat arttığını bazı GOÜ ile karşılaştırmakta fayda vardır. Ekonomi politik perspektiften bölüşüm olgusu önemlidir kişi başına gelir artışı bölüşümü ilgilendiren bir husustur. Bu değerlendirmeyi Tablo 21 yardımıyla yapacak olursak, 1950-1980 döneminde Çin hariç Türkiye’nin diğer ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu değerler satın alma gücü paritesi, ABD Doları cinsinden hesaplanmıştır. Bu yıllar arasında Türkiye’de kişi başına gelir artışı sadece 2,2 katına çıkabilmiştir. En başarılı ülke ise 5,3 kat gelir artışı ile ilk sıradadır. Çin ile birlikte Türkiye de en başarısızlar arasındadır. 1980-1998 arasına yani neoliberal dönüşüm sonrasında ise Türkiye’nin durumu içler acısıdır. Kişi başına gelir artışı Türkiye’de yalnızca 1,6 kat artmıştır. Ancak Meksika’nın durumu 1,1 kat ile en kötüdür. Bu 7 ülke içerisinde Türkiye Portekiz ile beraber sondan üçüncü sıradadır. Buradan çıkarılacak sonuç, 1980 neoliberal dönüşümü sonrasında kişi başına gelirin kötüye gittiğidir. Başka bir deyişle zaten kişi başına gelir düzeyi düşük olan Türkiye 1980 neoliberal dönüşümü ve küreselleşme sürecine kapılarak durumu daha da kötüye götürmüştür.

Tablo 22. Ekonominin Genel Dengesi (%)

Göstergeler	1980	1985	1990	1991	1992	1995	2000	2001
Büyüme hızı	-2,7	4,4	9,4	0,4	6,4	-8,1	6,3	-9,5
Reel faiz	-	-2,6	-4,6	21,5	22,9	21,0	-9,4	32,0
	64,2							
Faiz dışı fz/GSMH	-	-	-	-	-	3,3	2,0	5,7
Vergi gel./GSMH	14,9	10,8	11,4	12,4	12,8	13,8	21,1	21,5
Faiz (iç+dış)/GSMH	0,6	1,9	3,5	3,8	3,6	7,4	16,2	22,2
Faiz (iç+dış)/vergi gel.	4,2	17,6	30,8	30,6	28,5	53,1	77,8	103,2
Yurtiçi tasarruf	16,0	19,1	22,0	21,4	21,8	17,3	18,1	15,7

Kaynak: Ekzen, 2006: 655.

Tablo 22'e bakıldığında 1980 yılında büyüme hızı %-2,7, 1985 yılında %-8,1, 2001 yılında ise %-9,5'tir. Bu yıllar kriz yılları olduğu için büyüme hızı oldukça düşük seviyededir. Ara dönemlere bakıldığında büyüme hızının oldukça istikrarsız olduğu gözlemlenebilir. Reel faiz oranı ise 1980 yılında %-64,2'den 1991 yılında %21,5 oranıyla pozitif değere kavuşmuş ancak 2000 yılında %-9,4 olarak gerilemesine rağmen Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri yaşanmıştır. Faiz dışı fazla/GSMH oranının artışı bütçenin kurulmasında o dönem başarılı olduğuna işarettir. 1995 yılında bu oran %3,3 iken, bu oran 2001 yılında %5,7'ye çıkmıştır. Yurtiçi tasarruflara bakacak olursak 1980 yılında %16 iken, bu oran 2001 yılına gelindiğinde %15,7'ye düşmüştür. Yurtiçi tasarrufların oranındaki artış dış borçlar bakımından önemlidir. Yurtiçi tasarruflarındaki düşüş yatırımların sürdürülmesini engellemektedir. Bu durumda yatırımların sürdürülmesi için dış borca ihtiyaç vardır.

Emek piyasası ve dolayısıyla işçilerle ilgili son zamanlardaki gerçekleşen birtakım iyileştirmelere karşın, emek piyasası verileri yetersiz, sağlıklı ve dolayısıyla yanıltıcıdır. Ekonomi politik gereği gelir dağılımı olgusu önemlidir. Gelir dağılımı araştırmalarının ve sendikal alanla ilgili resmi bilgilerin güvenilirliği de tartışmalıdır. Aralık 2007 verileri ile toplam istihdamın %26,4'ü tarım, %19,8'i sanayi, %5,8'i inşaat ve %48'i ise hizmetler sektörüne aittir. Sanayi istihdamının payının hiçbir zaman %20'ye ulaşmadığı, istihdamın çoğunlukla çok küçük ölçekli işletmelerde gerçekleştiği, işgücünün ortalama eğitim ve nitelik düzeyinin düşük, devletin ve sendikaların düzenleyici ve denetleyici rolünün zayıf olduğu, parçalı ve zayıf düzeyde kurumlaşmış emek piyasası az gelişmiş kapitalizmin yapısal özelliklerini taşımaktadır (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 165-166).

Tablo 23'e bakacak olursak, işgücüne katılım oranının düştüğünü görmekteyiz. 1990'da bu oran %56,6 iken 2000 yılında %49,9'a 2007 yılında ise %47,7'ye gerilemiştir.

Çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş arası) yarısından fazlasının emek piyasası dışına çıkması, dolayısıyla bağımlı nüfusun payındaki artış, üretime katılanların elde ettiği gelirin git gide daha geniş bir nüfus arasında paylaşılması demektir. OECD ülkeleri içinde 2001-2007 yılları arasında işgücüne katılım oranının en düşük olduğu ülke Türkiye'dir. Erkeklerdeki işgücüne katılma oranı, AB-15 ortalamasına yakın

olmasına karşın, kadınlarda bu oran AB-15'te %62,8 iken Türkiye'de %24,4 seviyesindedir. Bunun altında yatan neden ise kadınların işgücüne katılımının kırsal kesimde gerilemesi ve kentlerdeki istihdam artışının sınırlı kalmasıdır. Diğer yandan işgücüne dâhil olmayanlar arasında geniş anlamdaki işsiz sayısı 2002'de 1 Milyon kişi iken, 2007'de 1,8 Milyon kişiye ulaşmıştır. Yine bu dönemde ev işleri ile meşgul olduğu için çalışmadıklarını açıklayan kadınların sayısı da artmıştır. Aslında bu gruptaki kadınların büyük çoğunluğunun iş bulma ümidi olmadığı veya çok düşük ücret, hane dışına çıkmalarının maliyetini karşılamadığı için işgücüne katılmamaktadırlar. Bu dönemde istihdam oranında ciddi gerileme olduğu dikkat çekicidir (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 166-168).

Zaten daha önce 2000'li yıllarda istihdamsız bir büyümenin varlığından söz etmiştik. Tablo 23'ten anlaşılacağı üzere 1990-2007 döneminde çalışma çağındaki nüfus %48 artmıştır. İşgücüne bakacak olursak, hesaplamalar sonucu işgücü %25, istihdam ise %22 artmıştır. Görüldüğü üzere istihdam oranı 1990 da %52,1 iken, 2007'de %43,1'e gerilemiştir.

Tablo 23. Türkiye Emek Piyasasının Temel Göstergeleri (1990-2007)

	1990	2000	2005	2006	2007***
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (bin kişi)	35,601	46,211	50,826	51,668	52,796
İşgücü	20,150	23,078	24,565	24,776	25,208
İşgücüne katılma oranı (%)	56,6	49,9	48,3	48,0	47,7
Kadın (%)	34,2	26,6	24,8	24,9	24,4
Erkek (%)	79,7	73,7	72,2	71,5	71,6
İstihdam	18,539	21,581	22,046	22,330	22,750
İstihdam oranı (%)	52,1	46,7	43,4	43,9	43,1
Kır (%)	63,6	56,4	49,5	49,7	48,4
Kent (%)	41,5	40,2	39,7	40,1	40,1
İşsizlik	1,612	1,497	2,520	2,446	2,458
İşsizlik oranı (%)	8,0	6,5	10,3	9,9	9,7
Kır (%)	4,9	3,9	6,8	6,5	6,6
Kent (%)	12,1	8,8	12,7	12,1	11,8
Genç işsizlik oranı *	16,0	13,1	19,3	18,8	19,8
Eğitimli genç işsizlik oranı **	-	24,5	39,5	39,6	41,1
Eksik istihdam oranı	6,5	6,9	3,3	3,6	2,8
(*) 15-24 yaş grubunu kapsar					
(**) Lise ve üstü eğitimli genç yaş grubunu kapsar					
(***) Ekim					

Kaynak: Mütevellioglu ve Işık, 2009: 167.

1980-1989 yılları arasındaki milli gelirin fonksiyonel dağılımına bakacak olursak bu durum Tablo 24 yardımıyla özetlenmiştir. Tarımın payı 1980 yılında %23,87 iken bu oran 1989 yılında %17,6'ya gerilemiştir. Tarım dışı maaş ve ücretlere bakacak olursak, 1980 yılında %26,66 iken 1981 yılında bu oran %24,57'ye düşmüş, 1982'de tekrar yükselmiş ancak görüldüğü üzere bu tarihten sonra oran sürekli gerileyerek 1984 ve 1985 yılında %20,4 olmuştur. 1987'de tekrar %26,8'e yükselmiş ancak 1989 yılında %24,6'ya düşmüştür. Tarım dışı faiz, rant ve kârın payına baktığımızda Tablo 24'te görüldüğü gibi genellikle yükselmiştir. Öte taraftan dönem içerisinde gerek tarımın gerekse tarım dışı maaş ve ücretlerin milli gelir içerisindeki payları azalırken, tarım dışı faiz, rant ve kârın payı %49,47 den %56,5'e kadar yükselmiştir. Burada 1980 neoliberal dönüşümle birlikte artan finansal çeşitliliğin rolü olduğu söylenebilir.

Tablo 24. Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı (1980-1989)

	Tarımın Payı (%)	Tarım Dışı Maaş ve Ücretler (%)	Tarım Dışı Faiz, Rant ve Kârın Payı (%)
1980	23,87	26,66	49,47
1981	23,07	24,57	52,36
1982	21,87	26,62	53,55
1983	20,1	22,6	55,1
1984	20	20,4	57,1
1985	18,4	20,4	58,5
1986	19,9	23,4	55
1987	18,2	26,8	53,1
1988	17,6	24,3	56,3
1989	17,6	24,6	56,5

Kaynak: Çokgezen, 2010: 71.

Ücretlerin sını katma değer içindeki payı 1980 yılında %30,7 iken, 1986 yılında reel ücretler düşmüştür. 1988 yılında ücretlerin sını katma değer içindeki payı %15,4 olmuştur. 1989 yılında %19'a yükselmiştir. 24 Ocak İstikrar Kararları ve 12 Eylül Kararları ile emek piyasası ekonomi dışı disiplin altına alınmış, sendikal faaliyetler askıya alınmış, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) yöneticileri yargılanmış, grev yasağı ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na kaydırılması söz konusu olmuştur. Tüm bunlarda askeri rejimin etkisi de büyüktür. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1980 askeri rejimi sonrası emek sermaye ilişkileri emek aleyhine düzenlenmiştir. Emek aleyhine yönelik politikalar, sadece işçi sınıfına yönelik değil, memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde ve kıdem

tazminatlarında da büyük oranda gerilemeler gerçekleştirmiştir. Emek kesiminin direnme gücü her geçen gün düşürülerek, sermaye birikimi için uygun koşullar yaratılmıştır (Çokgezen, 2010: 71-72; Kaya, 2009: 239).

1980-1989 yılları arasında sektörlerin büyüme hızlarını Tablo 25'ten özetleyecek olursak, 1980 yılında %1,1 olan tarım sektörünün büyüme hızı 1980 yılında %-7,6 oranına düşmüştür. Görüldüğü üzere tarım sektöründe 1980-1989 arasındaki yıllarda ciddi dalgalanmalar göstererek düşüş yaşanmaktadır. Bunun nedeni ise tarım sektörünün modernize olmaması ve kırdan kente göçler olarak yorumlanabilir. Ayrıca 1989 yılında yaşanan kuraklık da tarım ürünlerinin payını önemli ölçüde etkilemiştir. Sanayinin büyüme hızına bakacak olursak 1980 yılında %-3,3 iken bundan sonraki yıllarda sürekli pozitif değerler almış 1986'da %11,1'e yükselmiş ancak 1988 yılında %1,8'e gerilemiştir. 1989 yılında ise %4,6'da kalmıştır. Hizmetler sektörüne baktığımızda yine negatif değerle (%-3,7) döneme başlayan oran 1987 yılında ciddi bir artışla %12,9'a çıkmış ancak 1989 yılında %0,9'a düşmüştür.

Tablo 25. Sektörlerin Büyüme Hızları (1980-1989)

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
1980	1,1	-3,3	-3,7
1981	-1,9	9,2	6,2
1982	3,1	4,9	3,2
1983	-0,9	6,3	7
1984	0,5	9,9	7,9
1985	-0,5	6,2	5,1
1986	4,6	11,1	6
1987	0,4	9,1	12,9
1988	7,8	1,8	0,5
1989	-7,6	4,6	0,9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2011.

1980'li yıllarda tarımdan daha çok sanayiye önem verilmiş, tarım adeta dışlanmıştır. Tarımsal yatırımların payı düşük tutulmuştur. 1980'li yıllarda tarım alanlarının tarım dışı amaçlarla kullanılmasını engelleyici hiçbir yasal düzenleme getirilmemiş, verimli tarım alanlarının tarım dışı sanayileşme ve şehirleşme olarak kullanımı artmıştır. 1980 dışı açılma süreciyle tarımda ve sanayide korumacılık azalmıştır. 1980'lerde tarım ürünlerinin artan fiyatlarından pazarlama örgütlerini kurarak, fiyatlardan kendilerine geri dönüşüm sağlayamadıklarından çiftçilerin gelirleri

artmamış reel gelir artışları azalmıştır. Türkiye’de tarım kesiminde yaşayan nüfusun ve tarımsal işgücünün mutlak olarak azalması ve toplam istihdam içindeki payının düşmesi işsizlik açısından çok önemli bir sorundur. Türkiye’de 1920’li yıllarda nüfusun %75’i düzeyinde olan kırsal nüfus, 1950’li yıllara kadar sabit kalmıştır. Ancak 1960’lı yıllarda kırsal kesimden kentlere doğru göç, özellikle 1980 yılından sonra daha da hızlanmış ve kırsal nüfus hızlı olarak azalmaya başlamıştır. 1980 yılında %56 olan tarımsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı, 1990’da %40’a, 2000 yılında ise %35 civarına düşmüştür. 1980 yılında %54 olan tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı, 1990 yılında %45,9’a, 2000 yılında ise %36’ya gerilemiştir (Güneş, 1999: 46-59; Narin, 2011: 3).

1990’lı yıllar hem politik hem de ekonomik istikrarsızlığın hâkim olduğu yıllardır. Sık sık iktidar değişiklikleri yaşanmıştır. 1987 yılında başlayan sermaye piyasalarına yönelik küresel kısıtlamaların kaldırılması, sermayenin küresel donanımının kolaylaştırılması ve diğer orta gelirli ülkelerin serbestleşme sürecine katılması gerekmiştir. Dünya finans piyasalarının birbirleriyle bütünleşmesini sağlayan küreselleşme hareketi ulusal piyasaları spekülâtif çıkar alanına dönüştürmüştür. Dünyayı tek bir pazara dönüştüren kârlılığı artırmayı amaçlayan sermaye için, ulusal devletin denetim gücünün sınırlandırılması ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi söz konusudur. Sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere doğru yönelmesinin en önemli sebebi gelişmiş ülkelerde yaşanan daralma sonucu faiz oranlarında sürekli bir düşüş yaşanırken gelişmekte olan ülkelere ise faiz oranlarının yükselmesidir (Çokgezen, 2010: 103-106).

1989 sonrası dönemde yani 32 sayılı karar sonrası, ekonominin makro düzeydeki performansı, net sermaye giriş ve çıkışlarına daha duyarlı hale gelmiştir. Ülke ekonomisi dolarizasyon sürecine girmiş ve esnek kur politikası izlenmeye başlanmıştır. Türkiye’nin mali, kurumsal ve altyapı koşulları DYY için cazip bir ortam oluşturmadığından dolayı dış finansman daha çok kısa vadeli sermaye girişleri ile sağlanmaya başlanmıştır. Türkiye’de 1990-1999 yılları arasındaki sermaye hareketlerinin seyri Tablo 26 yardımıyla incelenebilir. Türkiye’de 1980 sonrası ülkeye giren sermaye hareketleri artmıştır (Akyol Eser, 2012, 28). GOÜ açısından DYY, birleşik bir ürün olma özelliği ile farklı varlıkları ülkeye getirdiklerinden dolayı tercih edilen ve geniş çevrelerce kabul gören bir yatırım kanalüdür. Teknoloji, yönetim becerileri, pazarlama teknikleri, ürün tasarımı ve uluslararası dağıtım kanallarına erişim

bu varlıklardan sayılabilir. DYY'nin yatırım yapılan ülke ekonomisine gösterdiği etki, ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisidir (Açıkalın, 2009: 2). Ekonomik büyümeyi daha uzun vadeli ve kalıcı bir şekilde etkileyen DYY, kısa vadeli spekülative sermayeye kıyasla tercih edilen bir yatırımdır. Onun için DYY'nin ülkeye girmesini sağlayacak tedbirlerin alınması ve aynı zamanda kısa vadeli sermaye hareketlerine karşı daha korumacı bir yapının oluşturulması Türkiye'de ekonomik büyüme açısından büyük öneme sahiptir.

Tablo 26'te görüldüğü üzere sermaye girişleri 1990 sonrası daha da hızlanmıştır. Ancak 1991, 1994 ve 1998 yıllarını hariç tutmak gerekir. Çünkü bu yıllar sermayenin gelmesini engelleyecek ya da çıkmasına sebep olacak nitelikteki kırılma noktalarıdır. 1991 Körfez Savaşı, 1994 Türkiye'de yaşanan kriz ve 1998 Asya ve Rusya krizlerinin etkisi büyüktür. Türkiye'de 1989 yılından sonra, yani 32 sayılı karar sonrası, kısa vadeli sermaye girişleri hızlı bir şekilde artmıştır. 1990 yılında 3 Milyar Dolar kısa vadeli sermaye girişi olmuştur. 1991 yılında ise yaklaşık 3 Milyar Dolar kısa vadeli sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bunu da 1991'deki Körfez Savaşı'na yorabiliriz. Ülkeye dışarıdan gelen sermaye hareketlerini ürkütmemek gerekir. Ancak komşu ülkede savaş olması bu girişleri engellemiş ve aksine çıkışlar yaşanmıştır. 1994 yılındaki 5 Milyar Dolarlık sermaye çıkışını da 1994 krizine yormak çok makul olacaktır. Portföy yatırımlarına baktığımızda 1998 yılına kadar muazzam artışlar olmuştur. 1998 yılındaki 6 Milyar Dolar civarındaki de 1998 kriz yıllarına yormak gerekir. Yine doğrudan yatırımlara bakacak olursak genellikle artış eğilimi gözlenmiş 1993 yılında düşüş göstermiş 1994 krizi bu düşüşü tetiklemiş ve 1997-1998 kriz yılları da tetikleyerek düşüş hızlanmıştır. Burada dikkat çekici olan bir önemli husus da 1999 yılıdır. Çünkü 1999 depremi ülkeyi her alanda zor ve kötü şartlara götürmüştür. Mesela doğrudan yatırımlardaki ciddi azalış bunun göstergesidir.

Türkiye'de 24 Ocak 1980'lerden beri uygulanan neoliberal politikalar 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Türkiye'nin küresel sermaye piyasalarına giderek borçlanması ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle 2002 yılı itibariyle Türkiye'de özelleştirmeler artmıştır. 2001 sonrası Türkiye'de büyüme ile istihdam arasındaki bağ kopmuştur. Bu dönemde ekonominin 'azalan büyüme artan işsizlik' özelliğine geçiş sergilediği görülmektedir (BSB, 2009: 99).

Tablo 26. Türkiye’de Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

Yıl	Toplam Sermaye Hareketleri	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
1990	4.037	700	547	-210	3.000
1991	-2.397	783	623	-783	-3.020
1992	3.648	779	2.411	-938	1.396
1993	8.903	622	3.917	1.370	2.994
1994	-4.257	559	1.158	-784	-5.190
1995	4.565	772	237	-79	3.635
1996	5.483	612	570	1.636	2.665
1997	6.969	554	1.634	4.788	-7
1998	-840	573	-6.711	3.985	1.313
1999	4.829	138	3.429	344	918
2000	9.584	112	1.022	4.276	4.174
2001	-14.557	2.855	-4.515	-1.131	-11.766

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr

Uluslararası sermaye hareketlerine 1989 yılından beri sağlanan denetimsiz serbestleştirme deneyiminin Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturduğu görülmektedir. Böyle bir durumda finansal kesimin spekülasyon dalgaları, giderek reel üretici sektörlerde belirsizliğe, uzun vadeli kararların yapılmamasına ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmaktadır. Türkiye gibi ulusal milli piyasalarında yeterince derinleşme ve olgunluk sağlamadan uluslararası spekülasyon sermayenin çıkar alanına çekilmiş bütün az gelişmiş ülkelerde finansal krizlerin ne zaman ve hangi boyutta ortaya çıkacağı rastlantısal bir durumdur. 1990’lar boyunca devam eden dışa bağımlı, yapay büyüme stratejisinin ve çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim mekanizmalarının sonucu olarak 2001 yılında Türkiye bir kriz sürecine girmiştir (Yeldan, 2012: 159).

Tablo 27 yardımıyla 1960 sonrası Türkiye’nin büyüme performansına bakalım. Ekonomi politik perspektiften ve ekonomik büyümenin ölçülmesinde KBGSYH büyümesinin önem arz ettiğini daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. 1963-1976 yılları 5 yıllık planlar dâhilinde ithal ikameci kalkınma ya da planlı kalkınma dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde büyüme %5,98 iken KBGSYH büyümesi %3,35 oranında gerçekleşmiştir. 1980 neoliberal dönüşümü ile birlikte ithal ikameci kalkınma anlayışı terk edilmiş ve ihracata dayalı ya da serbest piyasa kuralları ile dışa açık büyüme dönemi başlamıştır. Bu tabloda bu dönem 1981-1988 yılları olarak görülmektedir. Bu dönemde

Tablo 27. Dönemler İtibari İle Yıllık Büyüme Oranları

Dönemler	Yıllar	GSYH Büyümesi (%)	Kişi Başına GSYH Büyümesi (%)
Planlı Yılların Başlangıcından Günümüze	1960-2011	4,51	2,56
İthal İkamesi Yöntemi İle Planlı Kalkınma Dönemi	1963-1976	5,98	3,35
Serbest Piyasa Kuralları İle Dışa Açık Büyüme Dönemi	1981-1988	5,44	3,39
Dış Finansal Serbestlik İçinde Büyüme Dönemi	1991-2011	4,14	2,63
AKP Öncesi Dönem	1991-2001	2,95	1,32
AKP Dönemi	2002-2011	5,24	3,87

Kaynak: İnal, 2013: 18.

büyüme hızı %5,44 ve KBGSYH büyümesi %3,39 olmuştur. 1990 sonrası ise dış finansal serbestlik içinde büyüme olarak adlandırılmış ve bu dönem 1991'den günümüze kadar olan süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde büyüme hızı oldukça düşmüş %4,14 olarak gerçekleşmiştir. KBGSYH büyümesi ise %2,63'e gerilemiştir.

1980 ile birlikte dışa açık büyüme stratejisi ithal ikameci kalkınma anlayışının tıkanmasına bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Ancak istikrar amacıyla bir dizi reformlar yapılmış ve istenilen sonuca ulaşamamış, beklenen çözüm üretilememiştir. Çünkü dönemin ortalama büyümesi bir önceki döneme göre %9 daha düşük çıkmıştır. Ancak bu dönemde, önceki döneme göre KBGSYH büyümesi %1,2 daha fazladır. Bunun nedeni ise nüfus artış hızındaki düşmedir. Çok ciddi dönüşümler ve reformlar getiren 1980 liberalizasyonu önceki dönemlerden çok da fazla değişiklik yaratamamış, aksine tam tersi sonuçlara da yol açmıştır. Tam tersi sonuçların daha çok 1989 yılındaki finansal serbestleşmeden sonra görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu yıldan sonra hem büyümede hem de KBGSYH artış hızında ciddi düşüşler ve istikrarsızlıklar yaşanmıştır. 1991 sonrası dönem Türkiye'nin büyümesi açısından en kötü dönemdir. 2002-2011 dönemine baktığımızda ise ortalama büyüme hızının ithal ikameci dönem ve dışa açık büyüme dönemlerinin altında kaldığı gözlenmektedir.

Dönemler itibariyle bakıldığında ve tablolarda da görüldüğü gibi 1989 öncesi ile sonrası arasında önemli bir fark olduğu görülür. Her iki dönemde de dalgalanmalar

mevcuttur, ama 1989 öncesindeki 29 yıllık dönemde, 1978-1979 krizi haricinde büyüme oranları genel olarak pozitifdir. GSYH bir defa yani 1978-1979 yıllarında KBGSYH ise 1961 ve 1978-1980 olmak üzere iki defa azalmış; diğer yıllar az ya da çok hep artmıştır. 1989 sonrası 22 yıllık dönemde ise KBGSYH artış hızı, dördü çok ciddi olmak üzere altı defa; GSYH artış hızı ise dört defa negatif olmuştur. Büyüme açısından dünyada yaşanan olumsuz havaya rağmen Türkiye'deki AKP döneminde %5,24'lük ortalama büyümenin de küçümsenmeyecek bir değer olduğunu hatırlatmak gerekir (İnal, 2013: 16-19; Tablo 27, Tablo 29, Şekil 13).

AKP öncesi yaklaşık on yıllık dönemi kapsayan 1991-2001 dönemini ele alacak olursak bu dönemde büyüme hızı %2,95, KBGSYH büyümesi ise %1,32'ye gerilemiştir. Zaten bu yıllar hem ekonomik hem de politik istikrarsızlığın had safhada olduğu yıllardır. Aynı zamanda bu yılların ilerleyen dönemlerde istihdamsız bir büyüme de getirdiğini daha önce ifade etmiştik.

1950'lerden günümüze kadar olan politik süreci belli dönemler itibariyle Öniş ve Şenses (2009)'in hazırlamış olduğu tablodan görülebilir. Tablo 28 Türkiye'nin savaş sonrası kalkınmasında önemli politika dönüşümlerini açıklamaktadır. Türkiye'de çok partili hayata fiilen geçildikten sonra, yani 1950'den sonra, 1980 yılına kadar 25 hükümet görev yapmıştır. 1950-1960 yılları arasında 5 hükümet, 1960-1970 yılları arasında 7 hükümet ve 1970-1980 yılları arasında 13 hükümet görev yapmıştır. 1950-1980 yılları arasındaki süreçte hükümetlerin görevde kalma süresi ortalama 1 yıl 4 aydır. Bu politik gelişmeler doğal olarak ekonomik politikalarına da yansımıştır. 1950 yılı itibariyle (1. Evre) Türkiye'de popülist bütçe ve para politikaları uygulamaya başlayarak kolayca TCMB kaynaklarına başvurarak ekonomiyi yönetme devri başlamıştır. Özellikle tarım alanında popülist politikalar dikkat çekicidir. 1954 seçimlerine gidilirken buğday fiyatları %2 oranında artarken, seçimi izleyen yılda bu oran %1 azalmıştır. Reel tütün fiyatları seçimden önce %9 artmışken, seçimi izleyen yılda %8 azalma göstermiştir. Yine pamuk fiyatlarına bakıldığında seçim öncesinde %11, fındık fiyatları da %14 artırılmıştır. 1957 seçimleri öncesinde ise buğday fiyatları %13 gibi ciddi oranda artmıştır (Eroğlu, 2000: 54; Öztürk, 2004: 82-86). 1950-1960 döneminde serbestleştirme ve özel kesime ağırlık verilerek uygulanan popülist politikalar 1958 devalüasyonuna sebep olmuş ve dönem 27 Mayıs 1960 darbesi ile son bulmuştur.

1960-1980 arası dönemi (2. Evre) genel olarak İthal İkameci Sanayileşme (İİS) ya da planlı yıllar olarak değerlendiriyoruz. İlk iki plan döneminde ciddi başarılar gösterilmiş ancak daha sonraki planlarda siyasi istikrarsızlıklar ekonomik politikalarına da yansımıştır. Bu dönemde de popülist politikalar uygulanmış, 1975 seçimlerinden bir yıl önce buğday ve pamuğa %50 zam yapılırken seçim sonrasında bu oran negatifleşerek %20 oranında azalmıştır. Özellikle 1970 yılların ikinci yarısından sonra politik istikrarsızlık kamu harcamalarında, borçlanmada ve enflasyonda ciddi artışlar gözlemlenmiştir (Öztürk, 2004: 91).

İİS ya da planlı kalkınma yaklaşımı daha çok menderes döneminin plansız ve eşgüdümsüz genişlemesine bir tepki olarak geliştirilmiştir. Genel olarak baktığımızda planlı yıllar 1963-1977 yılları arasında ciddi başarılar kaydetmiştir. Bu dönemde yüksek büyüme hızları yakalanmıştır ancak sonlara doğru 1950'lere benzer şekilde ekonomik istikrarsızlık yüzünden yüksek enflasyon dalgasına yakalanmış ve sürdürülebilir büyüme sağlanamamıştır (Öniş ve Şenses, 2009: 722). Yine de bu dönem Türkiye'de sanayi girişimciliği, özel müteşebbislerle KİT'lerin önemli ve tamamlayıcı rol oynadığı dönemdir. Büyüme konusunda ortalama olarak diğer dönemlerle mukayese edildiğinde en iyi dönemdir diyebiliriz.

1980'ler ve 1990'lara baktığımızda (3. Evre) 1980'li yıllar küreselleşme ve neoliberalizme eklenme süreci, 1990'lı yıllar ise uluslararası sermaye hareketlerine Türkiye'nin kapılarını açtığı istikrarsızlık dolu yıllardır. İstikrarsızlık hem politik en az o kadar da ekonomik alanda görülmektedir. Türkiye'de 1990'lı yıllar istikrarsızlığın zirvede olduğu yıllardır. 1989 sonrası Türkiye'de daha önce olmadığı kadar istikrarsız yıllar yaşanmıştır. Milli politikaları bile başarmakta yetersiz kalan Türkiye'nin vaktinden önce dışa açılmış sermaye hareketleriyle bundan sonraki krizlerin ve istikrarsızlıkların sebebi olmuştur.

2000'li yıllara yani Tablo 28'de 2001 sonrası döneme (4. Evre) bakılacak olursa, 2001 sonrası Türkiye'de bankacılık ve finans alanında güçlü, düzenleyici kuruluşların oluşturulduğu ve TCMB gibi mevcut temel kurumların güçlerinin ve özerkliklerinin artırıldığı yeniden yapılandırma süreci yaşanmaktadır. 2001 sonrası döneminde IMF-ABD-AB eksenini bu süreçte önemli rol oynamaktadır. 11 Eylül saldırısı sonrasında

ABD'nin güvenlik kaygısı, IMF'nin Türkiye 2001 sonrası sürecine aktif bir şekilde dâhil olmasını sağlamıştır. AB içinde 1990 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyelik adaylık statüsünün verildiği tarihtir. Bu tarihten sonra Türkiye'de AB'ye uyum gereği ekonomik ve politik değişim yılları başlamıştır (Öniş ve Şenses, 2009: 727). Bunların yanında 2001 sonrası dönem en azından 2008'e kadar sürdürülebilir büyüme adına önceki dönemlerden daha iyi yılların yaşandığı dönem olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Ancak büyümede başarı gösterilirken Türkiye ekonomisinin büyük bir cari açık, iç ve dış borç yükü ile işsizlik gibi kırılabilirlik unsurları devam etmiş ve hızlanmıştır. 2001 sonrası yılların en önemlisi istihdam yaratmayan büyüme olgusudur. Yüksek büyüme oranlarına karşı işgücü piyasasında güçlü arz yönlü baskılar altında ekonominin yeterli miktarda istihdam yaratamaması önemli bir sorun haline gelmiştir. Yine yoksulluk olgusu birçok alanda yaşanan eşitsizlikler olumlu senaryoların zayıfladığına işaret etmektedir.

Tablo 28. Türkiye'nin İktisadi Gelişmesinde Ana Dönemeçler ve Temel Sürükleyici Güçler

Evreler	Küresel Bağlam ve Temel Dışsal Aktörler	Egemen Kalkınma Söylemi	Ülke İçi Politika Koalisyonları
1.Evre: Devletçilikten dünya ekonomisi ile tarıma dayalı bütünleşmeye geçiş: 1950'lerin tarımsal popülizmi	Yeni egemen güç olarak ABD; temel aktör Dünya Bankası/IBRD; IBRD'nin kılavuzluğunda Marshall Planı kapsamında doğrudan ABD yardımı	Kapitalist dünya ekonomisinde katılmanın ve onunla bütünleşmenin faydaları; bir taraftan Sovyet tarzı merkezi planlamanın verimsizliğinin tersine piyasaya dayalı gelişmenin avantajı, diğer taraftan gelişmede devletin öneminin kabul eden yapısalı kalkınma iktisadının doğuşu	Tarıma dayalı bir stratejinin lehine büyük toprak sahipleri ve çiftçilerden oluşan bir koalisyon; yeni doğmakta olan sanayi burjuvazisi; bu yeni çıkarlar koalisyonunu temsil eden iş başındaki siyasal parti
2.Evre: Geniş Anlamda liberal bir siyasi rejimden, 1960'lar ve 1970'lerde korumacı ve İİS stratejilerine geçiş	OECD/Dünya Bankası; AET önem kazanmaya başlasa da hala ABD'nin öncülüğündeki Atlantik ötesi ittifakın gerisinde	Karma ekonomi bağlamında "ulusal kalkınmacılık"; yaygın piyasa aksaklıkları altında hızlı sanayileşme için sistematik devlet müdahalesi ve planlama ihtiyacı hakim düşünce haline gelmiştir	Yeni doğmakta olan sanayiciler, ulusal kalkınma modelini uygulamaktan sorumlu büyük bürokratik kuruluşlar ve örgütlü iş gücü yeni İİS'nin omurgasını oluşturmaktadır
3.Evre: İİS'nin çöküşü ve serbestleştirme ve düzensizleştirme vurguları ile neoliberal modelinin yükselişi: 1980 den 2000-2001 krizinin ortaya çıkışa kadarki dönem	Dünya Bankası, IMF ve OECD; 1980'lerde, sürmekte olan Soğuk Savaş bağlamında Türkiye'nin jeostratejik önemi; AB 1990'larda daha önemli hale gelse de hala zayıf bir çaba	Washington Mutabakatı'nın ortaya çıkışı; gelişmedeki vurgunun piyasa aksaklıklarından devlet aksaklıklarına kayması; bunun mantıksal çıkarımının da doğru politikanın daha fazla serbestleştirme ve özelleştirme olmasıdır	Anadolu kaplanları olarak da adlandırılan (KOBİ'ler de dâhil olmak üzere) ihracata yönelik sanayiciler; finansal çıkarlar ve yeni neoliberal bürokrasinin unsurları
4.Evre: Düzenleyici devlet bileşenine sahip neoliberalizm: 2001 sonrası dönem	Dünya Bankası biraz geri plandadır, IMF ve AB başaktörlerdendir; Soğuk Savaş sonrası ve 11 Eylül sonrası konjonktüründe Türkiye'nin ABD için sürmekte olan stratejik önemi	Washington Sonrası Mutabakatı'nın ortaya çıkışı; vurgunun, piyasaya dayalı reformların temel girdisi olarak etkin bir düzenleyici devlet ihtiyacına kayması	Faaliyetlerinde giderek ulusötesi hale gelen ihracata yönelik büyük işletmeler ve bunların müttefikleri olan büyüyen bir ulus ötesi yatırımcı grubu; ihracata yönelik KOBİ'ler ve finansal çıkar sahipleri; neoliberal devlet aygıtının bürokratik kolundaki prestijli pozisyonları işgal eden Rekabet Kurumu, Merkez Bankası, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi yeni düzenleyici kuruluşlar

Kaynak: Öniş ve Şenses, 2009: 720.

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan büyüme performansını Tablo 29 yardımıyla özetleyelim. Türkiye Cumhuriyeti 1923-2012 arası dönemde ortalama %4,5 büyüme hızı sağlamıştır. Şimdi tablodan belli dönemlerin ortalama büyüme hızlarını 1923-2012 arası dönemle mukayese edelim. 1923-1960 dönemi, yani II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası döneme baktığımızda ortalama büyüme hızının %4,6 olduğu görülür ve bu da 1923-2012 ortalamasının üzerinde bir orandır. İthal ikameci sanayileşme dönemine yani tabloda 1961-1979 dönemine bakıldığında %5,2 gibi muazzam bir ortalama büyüme hızı görülmektedir. Aynı büyüme hızı Özal'lı yıllarda yani 1980-1988 arası dönemde de görülmektedir. Ancak ilginç olan şudur ki 1998-2012 arası dönem %3,8 büyüme hızıyla oldukça düşüktür. AKP döneminin daha güncel görünümüne bakılacak olursa ortalama büyüme hızının %4,8 olduğunu görüyoruz. Bu da Cumhuriyet sonrası dönemin yani 1923-2012 döneminin ortalamasının üzerinde bir büyüme hızıdır. Ancak bu büyüme hızının istikrarlı, sürdürülebilir ve aynı zamanda istihdam yaratan bir büyüme olup olmadığını ilerleyen yıllar daha net gösterecektir. Ancak şu söylenecek söz, işsizlik ve cari açık sorununun çözülmediğidir.

Tablo 29. Türkiye Ekonomisinde Dönemler İtibariyle Büyüme Hızları (1923-2012)

Dönemin Yapısal Nitelikleri	Kapsanan Yıllar	Ortalama Yıllık Büyüme %
Tüm Cumhuriyet Sonrası Dönem	1923-2012	4,5
1. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası	1923-1960	4,6
2. Planlamacı ve İthal İkameci Sanayileşme	1961-1979	5,2
3. Dışa Açılım ve Yeniden Yapılanma	1980-2012	4,2
a. Özal'lı Yıllar	1980-1988	5,2
b. Finansal Serbestleşme ve Denetimsiz Kamu Açıkları	1989-1997	4,8
c. IMF Yakından İzleme ve Sonrası	1998-2012	3,8
d. AKP Dönemi	2003-2012	4,8

Kaynak: Yeldan vd., 2012: 41.

Türkiye'nin büyüme performansını mukayese edebilmek adına 1960-2011 yılları arasındaki GSYH büyüklükleri ve GSYH büyüme hızını Tablo 30 yardımı ile değerlendirelim. Belli başlı dönemleri zaten diğer tablolarda görüleceği üzere ortalama büyüme hızları çerçevesinde ele almıştık. Şimdi ise yıllar itibariyle büyüme hızının

gelişimini inceleyelim. 1960 ile 1989 arası dönemin büyüme hızının gelişimine bakacak olursak; 1979 yılında %-0,62 ve 1980 yılında %-2,45 oranında olmak üzere büyüme hızı azalış kaydetmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu yıllar kriz yılları etkisi altında olduğu için büyüme hızı negatif olmuştur. Bunların dışında büyüme hızı genellikle pozitif değerlerde ve az da olsa belli bir istikrarda ilerlediği söylenebilir. Şekil 12’te de görüleceği gibi 1989 öncesi büyüme hızının gelişimi sonrası ile karşılaştırıldığında daha istikrarlı gözükmektedir.

Aynı zamanda genel olarak 1980 öncesine baktığımızda büyüme oranı genelde ortalama büyüme trendinin üzerinde hem de daha çok pozitif değerlerde seyrederken; 1980 sonrasına baktığımızda çok sert düşüşler, negatif büyüme oranları ve daha istikrarsız büyüme çok sık rastlanır hale gelmiştir. Şekil 12’de daha rahat görüleceği gibi 1980 sonrasında ortalama büyüme trend çizgisinden aşağıya doğru sapmalar daha derin ve sık görülen bir durum olmuştur. Bunda 1980 sonrası uygulanan reformların etkisi çok büyüktür. Özellikle 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte istikrarsızlık süreci daha belirgin hale gelmiştir.

1989 öncesinde 1976 yılı büyüme hızının zirve yaptığı yıldır. İthal ikameci ya da planlı yıllar olarak adlandırılan yılların Tablo 26’da (s. 154) 1976 yılında sona erdiği yıllar olarak değerlendirilmesinin nedeni de budur. 1976 yılında büyüme hızı %10,46 gibi muazzam şekilde artmıştır. Gerek Tablo 30’dan gerekse Şekil 13’ten genel olarak büyüme hızı yıllar itibari ile incelendiğinde 1989 öncesinde sert iniş-çıkışların fazla olmadığı görülmektedir. Bu da az da olsa bir istikrardan söz etmemizi sağlamaktadır. Ancak 1989’dan yani kapıların uluslararası sermayeye açılmasından sonraki yıllarda iniş çıkışların daha sert ve sık yaşandığı çok net olarak görülebilir.

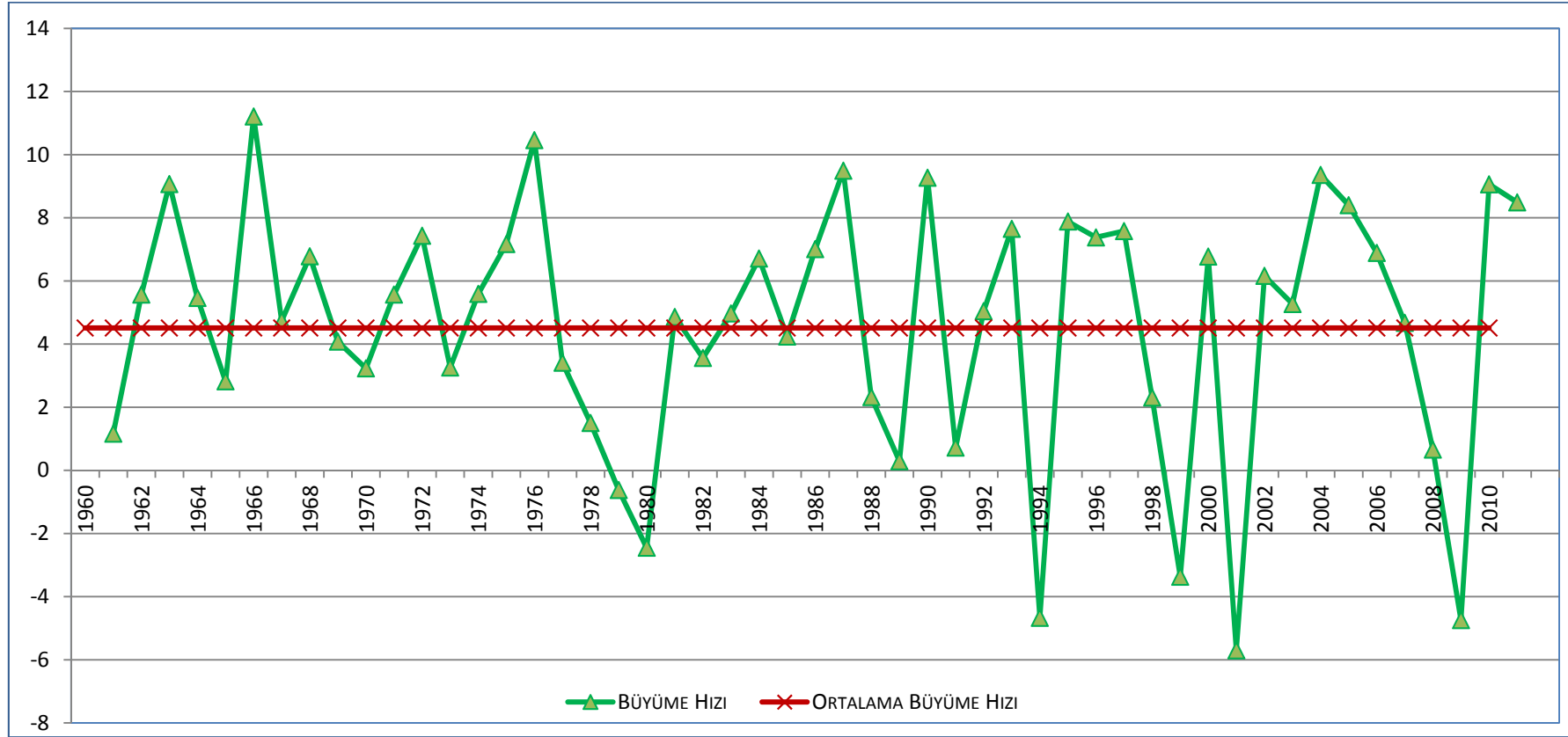
Tablo 30. 1960-2011 Yılları Arası GSYH ve Büyüme Göstergeleri

Yıllar	GSYH (Cari TL; Cari Kur Üzerinden ABD Doları)	GSYH (Sabit TL; 2000 Yılı Kuru Üzerinden ABD Doları)	Büyüme Oranı % (Sabit GSYH Büyüme Oranı, Sabit TL; 2000 Yılı Kuru Üzerinden ABD Doları)
1960	13.995.124.535	44.566.050.533	
1961	8.017.479.301	45.081.264.990	1,16
1962	8.919.043.238	47.592.935.468	5,57
1963	10.351.885.925	51.907.856.546	9,07
1964	11.172.953.082	54.741.536.059	5,46
1965	11.945.722.171	56.287.179.430	2,82
1966	14.119.135.235	62.598.556.529	11,21
1967	15.664.673.413	65.561.039.657	4,73
1968	15.500.000.000	70.004.764.349	6,78
1969	19.466.666.667	72.861.760.698	4,08
1970	17.086.956.522	75.217.752.385	3,23
1971	16.256.619.964	79.404.894.949	5,57
1972	20.431.095.406	85.301.334.432	7,43
1973	25.724.381.625	88.084.149.122	3,26
1974	35.599.913.836	93.011.994.443	5,59
1975	44.633.707.243	99.684.779.523	7,17
1976	51.280.234.554	110.112.983.274	10,46
1977	58.676.813.687	113.864.169.358	3,41
1978	65.147.022.486	115.575.471.186	1,5
1979	89.394.085.658	114.854.149.223	-0,62
1980	68.789.289.566	112.043.265.797	-2,45
1981	71.040.020.140	117.484.813.542	4,86
1982	64.546.322.581	121.671.065.035	3,56
1983	61.678.280.115	127.719.432.121	4,97
1984	59.989.909.458	136.291.980.543	6,71
1985	67.234.948.256	142.072.580.798	4,24
1986	75.728.009.963	152.034.754.423	7,01
1987	87.172.789.528	166.456.070.031	9,49
1988	90.852.814.005	170.319.077.301	2,32
1989	107.143.348.667	170.813.418.317	0,29
1990	150.676.291.094	186.641.240.190	9,27
1991	151.041.248.184	187.985.577.937	0,72
1992	159.095.003.188	197.451.845.376	5,04
1993	180.422.294.772	212.559.409.689	7,65
1994	130.690.172.297	202.636.823.219	-4,67
1995	169.485.941.048	218.601.092.943	7,88
1996	181.475.555.283	234.733.120.142	7,38
1997	189.834.649.111	252.520.406.456	7,58
1998	269.287.100.115	258.349.119.484	2,31
1999	249.751.470.869	249.654.780.792	-3,37
2000	266.567.531.990	266.567.531.990	6,77
2001	196.005.288.835	251.379.908.801	-5,7
2002	232.534.560.775	266.874.563.574	6,16
2003	303.005.302.818	280.926.215.534	5,27
2004	392.166.274.991	307.328.800.117	9,36
2005	482.979.839.238	533.040.988.667	8,4
2006	530.900.094.505	355.999.132.580	6,89
2007	647.155.131.629	372.619.233.720	4,67
2008	730.337.495.966	375.074.194.705	0,66
2009	614.553.921.823	357.284.715.098	-4,74
2010	731.144.392.556	389.661.484.658	9,06
2011	774.983.417.981	422.738.755.426	8,49
Ortalama			4,51

Kaynak: İnal, 2013: 282-283.

1989 yılında %0 civarında büyüme kaydederken 1990 yılında büyüme hızı ciddi bir şekilde artarak %9 gibi bir büyüme kaydedilmiştir. Hemen ertesi yıl yani 1991’de büyüme hızı ciddi bir düşüşle %0,7 gibi bir büyüme hızı kaydedilmiştir. 1994 yılına geldiğimizde -bu yıllar kriz yıllarıdır- büyüme hızı %-4,67 gibi çok sert bir düşüşle 1989 sonrası ilk negatif değeri kaydetmiştir. 1995-1997 yıllarında iyi bir artış ve bu üç yılda bir istikrar yaşandığı görülmektedir. Ancak hemen 1997-1998 krizinin de etkisiyle 1998 yılında düşüş başlamış ve 1999 yılında yine %-3,37 gibi bir oranla 1989 sonrasında ikinci negatif bir büyüme oranı kaydedilmiştir. 2000 yılında tam bir toparlanmadan bahsedecekken 2001 krizi ortaya çıkıyor ve 2001 yılında %-5,7’lik sert bir negatif büyüme daha yaşanıyor. Böylece 1989 sonrası dönemin üçüncü negatif büyümesi de görülmüş oluyor. 2002-2007 yılları arası beş yılda büyümede istikrarlı yıllar yaşanmıştır. Ancak bu da çok sürmeden 2008 küresel krizi ortaya çıkmış ve %-4,74 oranında yine sert bir düşüş yaşanmıştır. Böylece 1989 sonrasında dört büyük negatif büyüme yaşanmış oldu. Böylece 1980 neoliberal dönüşümünün ve özellikle 1989 finansal serbestleşme sonrası, Türkiye’nin istikrarsız büyüme trendine girdiğinden dolayı ülkeye çok da istikrar getirmediği görülmektedir. Ayrıca 2000’li yıllarda artan oranda istihdamsız bir büyüme de bu sürece eklenmiştir. Bunun yanında ülkenin cari açık ve dış borç sorunu da bunlara eklenebilir.

Şekil 12. 1960-2011 Büyüme Oranının Seyri

Kaynak: Tablo 30 verileri ile oluşturulmuştur.

Türkiye için 1989 yılı önemli dönüm noktalarından birisidir. 1989'da finansal serbestliğe gidilerek sermaye hareketlerinin giriş ve çıkışı serbest bırakılmıştır. 1960-2011 yılları arası döneme bakıldığında ve 1978-1979 krizi bir tarafa bırakıldığında en düşük büyüme hızları bu dönemde görülür. Ayrıca 1989 sonrası büyüme trendi sık sık negatif değerlere düştüğü gibi 1960-2011 yıllarının ortalama büyüme hızı olan %4,51'in de daha çok altında seyrettiği Şekil 13 yardımıyla daha net görülebilir. 1989 öncesine bakıldığında ise daha istikrarlı bir izlenimin yanında büyüme performansı genellikle ortalama büyüme hızının üzerinde seyretmektedir.

Ulusal milli piyasalarında yeterince olgunlaşma sağlanmadan uluslararası sermayeye kapılarını açmak ve bir dolu yapısal uyum süreçleriyle serbest piyasa ekonomisine eklemlenmeye çalışmanın bedeli Türkiye için ağır olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllar hem politik hem ekonomik istikrarsızlığın zirvede olduğu yıllardır. Bu yıllarda sürekli iktidar değişimlerinin yanında sürekli yapısal uyum paketleriyle serbest piyasa sistemlerine entegre olmaya çalışan ülkemiz çok sancılı yıllar yaşamıştır. 1980'ler itibariyle ciddi bir dönüşüme girerek, Türkiye'de 1990'lar boyunca devam eden dışa bağımlı, yapay ve istikrarsız büyüme stratejisinin, çarpık bölüşüm ve birikim mekanizmalarının yaşandığı görülmektedir.

Türkiye'nin 1980 sonrası süreçten 2008 küresel krizini de içeren 2009 yılına kadar olan belli başlı göstergeleri bir tablo yardımıyla özetleyelim. Daha önceki bölümlerde Türkiye'nin 1990'lı yıllarda istikrarsız büyüme trendine girdiği, 2000'li yıllardan sonra ise istihdamsız bir büyümenin arttığı ifade edilmişti. Tablo 31'den anlaşılacağı üzere istihdam sorununun derinleştiği görülmektedir. Bu tablo 1980 sonrası için ve daha ayrıntılı bilgi verebilmek açısından son bir özet tablo niteliğindedir. Tabloda özellikle dikkat edilmesi gereken işsizlik, cari açık ve dış borçların sürekli artmasıdır. 2000'li yıllarda kısa sürede olsa 2008 yılına kadar büyümede bir istikrar yakalanıyor ama işsizliği ve cari açıkların artması dikkat çekicidir. Dış borca ve cari açığa dayalı bir büyüme yapay bir büyümenin göstergesidir.

Tablo 31. Bazı Temel Ekonomik Göstergeler (1980-2011)

Yıllar	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)
1980	-2,45	107,6	8,3	2.910	7.909	-4.999	-3.408
1981	4,86	37,6	7,3	4.703	8.933	-4.230	-1.936
1982	3,56	25,7	7,2	5.746	8.843	-3.097	-952
1983	4,97	30,4	7,9	5.728	9.235	-3.507	-1.923
1984	6,71	50,4	7,8	7.134	10.757	-3.623	-1.439
1985	4,24	43,2	7,3	7.958	11.343	-3.385	-1.013
1986	7,01	29,6	8,1	7.457	11.105	-3.648	-1.465
1987	9,49	32,1	8,5	10.190	14.158	-3.968	-806
1988	2,32	68,3	8,7	11.662	14.335	-2.673	1.596
1989	0,29	69,6	8,7	11.625	15.792	-4.167	938
1990	9,27	53,1	8,2	12.959	22.302	-9.343	-2.625
1991	0,72	55,3	7,8	13.593	21.047	-7.454	250
1992	5,04	62,1	8,0	14.715	22.871	-8.156	-974
1993	7,65	58,4	7,7	15.345	29.428	-14.083	-6.433
1994	-4,67	120,7	8,1	18.106	23.270	-5.164	2.631
1995	7,88	86,0	6,9	21.637	35.709	-14.072	-2.339
1996	7,38	75,9	6,0	23.225	43.627	-20.402	-2.437
1997	7,58	81,8	6,7	26.261	48.559	-22.298	-2.638
1998	2,31	71,8	6,8	26.974	45.922	-18.948	2.000
1999	-3,37	53,1	7,6	26.587	40.671	-14.084	-925
2000	6,77	51,4	6,5	27.775	54.503	-26.728	-9.920
2001	-5,7	61,6	8,4	31.334	41.399	-10.065	3.760
2002	6,16	50,1	10,3	36.059	51.554	-15.495	-626
2003	5,27	25,6	10,5	47.253	69.340	-22.087	-7.515
2004	9,36	11,1	10,3	63.167	97.540	-34.373	-14.431
2005	8,4	8,2	10,3	73.476	116.774	-43.298	-22.088
2006	6,89	9,8	9,9	85.535	139.576	-54.041	-32.051
2007	4,67	6,3	9,9	107.272	170.063	-62.791	-38.219
2008	0,66	12,7	11,0	132.028	201.964	-69.936	-41.812
2009	-4,74	5,9	14,0	102.165	140.776	-38.797	-13.854
2010	9,06	8,6	11,9	113.883	185.544	-71.661	-46.643
2011	8,49	6,5	9,8	134.907	240.842	-105.935	-77.141

Kaynak: Karabıyık ve Uçar, 2010; TÜİK, 2011; İnal, 2013.

1980'den beri Türkiye ekonomisinin istikrarlı bir büyüme yakalayamadığı görülmektedir. Türkiye dışa açılma sürecinde başarılı gözükse de makroekonomik göstergeler açısından sancılı süreçten geçmektedir. İstikrar amacıyla yola çıkan istikrar politikaları amacına ulaşmamıştır. İstikrar politikaları, bir sektörden diğerine, bir

kesimden diğere zenginlik transferleri amaçlayan para ve kredi politikalarından başka bir şey olmamıştır. Bu yüzden ki istikrar konusunda başarı gösterememişlerdir. Toplum için proje içermeyen, tamamen serbest piyasa odaklı bu politikalar, hem ekonomik hem politik hem de toplumsal büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuşlardır. 1980 neoliberal politikaları tamamen devleti küçültme amacına yönelik hazırlanmış ve kamunun üretimdeki payını azaltmıştır. Ancak yükselttiği kamu borcundan dolayı ekonomide kamunun gerekliliğini de ortaya koymuştur. Neticede Türkiye ekonomisinde 1980'den sonra finansal serbestleşmeyle birlikte rant ekonomisinin yükselttiğini görmekteyiz (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 16-17).

Türkiye 1980 yılına kadar ekonomiye doğrudan müdahaleye olanak sağlayan kontrollü dış ticaret ve kambiyo rejimi, kontrollü para ve kredi sistemi, fiyat kontrolleri gibi araçları sıkça kullanmıştır. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarıyla önce fiyat kontrolleri terk edilmiş, daha sonraları ise dış ticaret ve kambiyo rejimi ile para ve kredi sisteminde serbestleşmeye gidilmiştir. Böylece Türkiye planlama deneyimini terk ederek yeni bir iktisat politikası anlayışı içerisine girmiştir (Önder vd., 1993: 186). 1980'lerle başlayan bu neoliberal dönüşüm süreci temelde küreselleşmeyle beraber Türkiye'yi uluslararası finansal sermaye hareketlerine eklemektir.

1980 yılıyla başlayan ve sonrasında bir dizi kararlarla güçlendirilen reformlarla Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulmasına önem verilmiştir. Mali sistemde kurumların ve araçların çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiş, gerçekçi faiz uygulamasına özen gösterilmiş; önce kredi faizlerini, 1988 yılında da mevduat faizlerini belirlemede esnek sisteme geçilmiştir. 1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının özellikleri; esnek döviz kuru düzenlemesi, ihracat ve ithalat rejimlerinin serbestleştirilmesi, altın, döviz ve hisse senedi piyasalarının açılması MB'nin API yapmaya başlaması, yap-işlet-devret modelinin ekonominin yatırım gereksinimlerini karşılamak için getirilmesi, tasarrufa teşvik uygulaması, yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi gibi reformlardır. Bu araçların devreye sokulmasında asıl amaç; enflasyonu kontrol altına almak ve serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini kolaylaştırarak Türkiye ekonomisinin küreselleşen yeni dünya düzeni ve uluslararası ekonomi ile entegre olmasını sağlamaktır. Özellikle 1983 sonrasında uygulanan genişletici politikalar, sermaye ve finans piyasaları ile ticaretin

liberalleştirilmesi, fakat kamu kesiminin sorunlarının çözülememesi, 1987 yılından itibaren enflasyonun tekrar tırmanmasına ve dış borç stokunun artmasına neden olmuş ve ekonomi stagflasyon sürecine girmiştir. Döviz açığı, enflasyon, aşırı değerli TL ve para ikamesi nedeniyle oluşan parasal dengesizlikleri çözmek için 4 Şubat 1988 kararları alınmıştır. En önemlisi ise 1989'da yürürlüğe giren 32 sayılı karardır. 32 sayılı kararlar TL konvertibl hale getirilmiş ve sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir (Şiriner ve Doğru, 2008: 158-166).

24 Ocak İstikrar Kararları IMF, DB ve OECD çevrelerinin görüşleri ve önerileri ile uyumludur. Bu kararlar kısa vadede piyasalardaki dengesizliği ortadan kaldırarak enflasyonist baskıyı kırmayı ve ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidermeyi; orta ve uzun vadede kamu kesiminin boyutlarını daraltarak ekonomiyi özelleştirmeyi ve dışa açılma stratejisine uygun olarak dış ticarete ve sermaye hareketlerinde serbestliği sağlamayı hedeflemiştir. İstikrar politikası enflasyonu düşürmek için iç talebin daraltılmasına odaklanmış, bu doğrultuda fiyat, kur ve faizde serbestlik gerekli görülmüştür. Dönüşümün anahtarları olarak ihracatın teşviki ve dış ticarete serbestleşme, serbestleşmeyi de kapsayacak şekilde finansal sistemin reformu, vergi ve harcama reformu, KİT'lerin yeniden yapılandırılması ve nihayetinde özelleştirilmesi, tarım kesiminde sübvansiyon sisteminin giderek terk edilmesi istikrar kararlarının ön sıralarında yer almaktadırlar (Sönmez, 2009: 27-28).

32 Sayılı Karar öylesine önemli bir düzenlemedir ki ulusal ekonominin işleyiş mekanizmasını kökünden değiştirmiştir. 1970'lerde büyüme süreci, genişleyici para, faiz ve döviz politikaları-büyüme ve cari açık-cari açığı destekleyecek sermaye girişleri ve dış borçlanma şeklinde sürdürülmekte, dolayısıyla makro iktisadi politikalar temelde ulusal düzlemde belirlenmekte iken, 1989 sonrasında ulusal makro politikalar ve büyüme süreci doğrudan doğruya sermaye girişleri-büyüme-cari açık ilişkisine bağımlı kalmış ve dolayısıyla ulusal ekonomide büyüme ve birikim süreçleri tamamen dış sermaye hareketlerine ve dünya finans piyasalarına terkedilmiş durumdadır (Yeldan, 2001: 37). 1989 yılındaki sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle beraber borçlanma ciddi finansal baskı yaratmaya başlamış, faiz ödemeleri konsolide bütçe giderlerinin bütçe giderlerinin önemli bir kısmını oluşturmaya başlamıştır. Sermaye

hareketlerinin serbestleştirilmesi yüksek faiz üzerinden piyasadan borçlanmayı tetiklemiştir

Türkiye'nin çok borçluluk durumuna Tablo 32 yardımıyla bakalım. Çok borçluluk konusunda kullanılabilir çok fazla ölçüt vardır. Ancak IMF ve DB, ülkelerin çok borçlu olup olmadıklarını dört kritere göre belirlemektedir. Bunlar Toplam Dış Borç/GSMH, Toplam Dış Borç/İhracat, Toplam Dış Borç Servisi/İhracat ve Toplam Dış Borç Faiz Servisi/İhracat oranlarıdır. Buna göre, her biri için ayrı birçok borçluluk eşiği olan bu dört kriterden üçü, belirlenen çok borçluluk eşiğinin üzerindeyse, o ülke ağır borçlu bir ülke olarak kabul edilmektedir (Sarı, 2004: 72). İlk önce bu oranların her birinin ne anlama geldiği ve oranları hakkında bilgi verelim. Toplam Dış Borç/GSMH, ülkenin genel kredibilitesinin ölçülmesinde kullanılır. Bu oran %30-%50 arasında ise o ülke orta borçlu, %50'nin üzerinde ise ülke çok borçlu sayılmaktadır. Toplam Dış Borç/İhracat, ülkenin borç ödeme kapasitesini gösterir. Oran %165-%275 arasında ise ülke orta borçlu, %275'i aşmış ise ülke çok borçludur. Toplam Dış Borç Servisi/İhracat, ülkenin ihracat gelirlerinin ne oranda ülkenin dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösterir. Bu oran %18-%30 arasında ise ülke orta derecede borçlu, %30'u aşmış ise ülke çok borçludur. Son olarak Toplam Dış Borç Faiz Servisi/İhracat rasyosuna bakacak olursak, bu oran dış borçlanmanın maliyetinin ölçülmesinde kullanılır. Oran %12-%20 arasında ise ülke orta derecede borçlu ve %20'nin üzerinde ise ülke çok borçlu olarak değerlendirilir.

1980 sonrası Türkiye'nin Toplam Dış Borç/GSMH oranını Tablo 32 yardımıyla değerlendirecek olursak; 1994 yılında %50,1, 1999'da %54,4, 2001'de %57,7, 2002'de %56,3 olarak çok borçlu olma durumundadır. Toplam Dış Borç/İhracat oranına bakılacak olursa; 1996, 1997, 2004, 2005, 2006 ve 2007 yılları haricinde ülke tabloda görüldüğü gibi çok borçlu durumundadır. Toplam Dış Borç Servisi/İhracat oranına bakıldığında; bu oranın %30'u aşması halinde ülkenin çok borçlu sayıldığından tablodaki tüm yıllar için ülke çok borçludur. Son olarak Toplam Dış Borç Faiz Servisi/İhracat oranına bakacak olursak; 1995-1998 yılları arasında oran %20'yi aşmamış, ancak diğer yıllar için ülke yine çok borçlu durumundadır. Burada ülkenin ağır borçlu olduğu yıllardan bazılarını tespit edecek olursak üç kriterin de aynı yıl çok borçluluk düzeyini aşması lazım. Mesela 1994, 1999, 2001 yılları tüm durumlar için

gösteriyor ki ülke ağır borçludur. Tabloda görüleceği üzere daha birçok yıllarda ülke ağır borçluluk durumundadır.

Tablo 32. Dış Borç Göstergeleri (1980-2011)

Yıllar	Toplam Borç Stoku (Milyon Dolar)	Toplam Borç Stoku/GS MH* (%)	Toplam Borç Stoku/İhracat (%)	Borç Servisi/İhracat (%)	Faiz Servisi/İhracat (%)	Kamu Borç Stoku (%)
1980	15.734	27,0	541,0	95,1	39,1	90,9
1981	16.627	27,3	345,0	58,1	30,7	87,7
1982	17.858	32,9	303,0	53,8	26,6	94,4
1983	18.814	29,6	319,0	64,9	25,6	91,1
1984	20.823	34,0	282,0	50,5	21,5	86,4
1985	25.660	37,4	311,0	51,1	21,2	84,4
1986	32.206	42,0	425,0	61,8	28,1	82,8
1987	40.326	46,1	391,0	53,4	23,1	84,2
1988	40.722	44,8	341,0	60,0	24,3	85,0
1989	41.751	38,4	354,0	60,9	24,7	84,3
1990	49.035	32,2	376,4	55,9	25,2	78,7
1991	50.489	33,2	369,4	55,2	25,3	78,6
1992	55.592	34,7	452,3	56,5	23,4	72,5
1993	67.356	37,0	431,5	60,3	23,3	76,2
1994	65.601	50,1	356,7	51,8	21,7	74,7
1995	73.278	42,6	333,5	46,1	19,9	69,5
1996	79.241	42,9	245,4	42,6	18,1	66,0
1997	84.253	43,3	260,0	40,8	17,5	60,3
1998	96.429	46,8	310,4	49,0	17,9	55,0
1999	102.992	54,4	347,1	60,2	20,5	52,3
2001	113.592	57,7	362,5	78,6	22,8	41,5
2002	129.598	56,3	359,4	80,0	17,8	49,8
2003	144.145	47,3	305,0	58,9	14,8	49,1
2004	160.646	42,2	254,3	48,3	11,3	47,1
2005	168.474	35,0	229,3	50,1	10,9	41,8
2006	205.265	39,0	240,0	46,8	10,9	34,9
2007	247.094	37,5	230,5	45,4	10,0	29,7
2008	281.111	40,0	209,8	40,4	9,0	27,9
2009	269.105	46,1	262,6	56,6	10,3	31,1
2010	291.969	42,3	256,4	49,0	7,6	30,7
2011	304.361	39,1	225,5	37,5	6,4	30,6

Kaynak: Sönmez, 2009: 47-68; Hazine Müsteşarlığı, TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2011.

24 Ocak 1980 sonrası küreselleşme ve yapısal uyum programları finansal liberalizasyon, özelleştirme, devletin küçülmesi ve sermaye hareketlerin serbestleşmesi

* 2001 yılı ve sonrası oranlar GSYH değerleriyle bulunmuştur.

gibi birçok alanda yeni adımlar atılmıştır. Özellikle bu yapısal değişme programlarının temelini finansal kesim reformları oluşturmuştur. Reformların temel felsefesi, piyasa mekanizması önündeki kısıtlamaların kaldırılması ve bankacılık sektörüne girişimin kolaylaştırılması yoluyla rekabetin teşvik edilmesi olmuştur. Bu süreç ilk olarak Temmuz 1980’de kredi ve faiz oranlarının serbest bırakılması ile başlamıştır. 1983 yılında Mevduat Sigorta Fonu kurulmuştur. Yine aynı yıl Sermaye Piyasası Kurulu faaliyete geçmiştir. 1986 yılında İMKB kurulmuştur. 1986 yılında bankalar arası para piyasası (interbank) devreye girmiş ve TCMB 1987 yılından itibaren APİ yapmaya başlamıştır. 1988 yılında döviz piyasası, 1989 yılında altın piyasası açılmıştır. Ağustos 1989’da ise 32 sayılı karar ile Türkiye ekonomisi sermaye hareketlerini serbestleştirerek konvertibiliteye geçmiştir. Bu karar ile Türkiye’nin sermaye hareketleri açısından en serbest ülkelerden biri haline gelmesi sağlanmıştır (Karaçor, 2006: 384-385). 1989 yılı Türkiye açısından dönüm noktası niteliğindedir. Spekülatif kısa vadeli sermaye hareketleri bu tarihten sonra ülkede istikrarsızlık yaratmıştır. Bu tarih sonrası spekülatif faaliyetler ön plana çıkmış ve 1990’lı yıllar istikrarsızlık ve kriz dolu yıllar olarak karşımıza çıkmıştır. 1990’lı yıllar sık aralıklarla yaşanan seçim ekonomileri, politik ve ekonomik istikrarsızlıklar, spekülatif hareketlerin ön plana çıkması ve böylece yapay büyümenin ortaya çıktığı yıllardır.

KİT ürünlerine zamlar yapılarak hazine üzerindeki yükleri hafifletilmiştir. 1984 yılında dış borçlar 20,8 Milyar Dolar iken 1989 yılında 41,7 Milyar Dolara yükselmiş bu dönemde ihracat ve ithalattaki gelişmeler ihracat lehinde olmuştur. 1984 yılında ihracat 7,1 Milyar Dolardan, 1989 sonunda 11,6 Milyar Dolara yükselmiştir. İthalat ise 10,7 Milyar Dolardan 15,8 Milyar Dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise % 66’dan, %81 gibi Türkiye tarihinin rekor seviyesine yükselmiştir. 1980-1988 döneminde kur, faiz ve teşvik politikaları ile ihracat artışı imalat sanayi ürünlerinde kendini göstermiştir (DPT, 1990: 39).

Dünya ekonomisinde 1980’li yılların ikinci yarısı kargaşa ve istikrarsızlıkların arttığı dönemdir. 1990’larda ise bu eğilim daha da belirginleşmiştir. Bunun en önemli nedeni, dünyadaki başlıca finansal kurumlar ve piyasaları karşılıklı olarak birbirine bağlayan, işlem, likidite ve kredi bağımlılıklarının doğası, hızı ve karmaşıklığıdır. GOÜ de, 1990’lı yıllarda finansal liberalizasyon yolunda birtakım adımlar atmışlardır.

1980'lerde başlayan kambiyo ve sermaye kısıtlamalarındaki gevşeme ve serbestleşme, 1990'larda daha belirgin hale gelmiştir (Ongun, 2012: 54-55).

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları, Türkiye'nin önceki yıllarda uyguladığı istikrar politikalarından çok farklı değildir. Yine IMF kökenlidir ve önceki uygulamalardaki gibi, bunda da ekonomiyi daraltarak, daha düşük bir gelir düzeyinde, kısa dönemli bir denge sağlamak amaçlanmıştır. İstikrarsızlık yine, talep şişmesine neden olan parasal bir olgu olarak algılanmış ve çözüm yine parasal düzenlemelerde aranmıştır. 24 Ocak uygulaması piyasa ekonomisi ile ekonomiyi yeniden örgütlemeye çalışırken, ekonomide devletin etkinliğini sınırlamak amacını taşımıştır. 24 Ocak İstikrar Kararları ekonominin dışa dönük biçimde yeniden örgütlenmesini hedef almıştır. Bunun anlamı, ithal ikameci kalkınma stratejisini değiştirmek, yerine ihracata yönelik kalkınma stratejisi olarak bilinen ve temelde ekonomiyi uluslararası verilere ve tercihlere göre düzenlemeyi amaçlayan bir yaklaşımı ikame etmektir. Bu amaçlarla Türkiye, yukarıda ana hatları ile anlatılan ihracatı teşvik ve ithalatı serbest bırakan yeni politikalarını uygulamaya koymuştur. İhracatın artırılması ile ekonominin düzenli ve sürekli döviz geliri sağlama sorunu çözülmeye çalışılmıştır (Çarıkçı, 1991: 59).

Sonuçta bu programlar sorunlara sürekli ve kalıcı çözümler getirememektedir. Kısmi ve geçici değişiklikler uzun dönemli olmamaktadır. 1980 sonrası dönemin Türkiye'deki uygulama sonuçlarına bakıldığında benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. İhracatta sağlanan artışlara rağmen Türk ekonomisinin dış ödeme sorunu çözülememiş, yine dış borçlanmada çare aranmıştır.

Ekonominin dışa açılarak dünya piyasalarıyla bütünleşme sürecine girmesinde öncülük eden bu kararların alındığı 1980 yılından itibaren on yıllık süreçte, iktisadi yapıda ortaya çıkan değişme düzeyi, ihracat ve ithalatta önemli artışlar, dış ticaret hacminde dikkate değer büyüme ve ihracatın ithalatı karşılama oranında yükselmeler söz konusu olmuştur. Fakat ihracat miktar ve bileşimi itibariyle güvenilir bir temele dayandırılmamıştır. Tarımın milli gelir ve ihracattaki nispi payı düşerken, sanayinin payı artmıştır. Teknolojisi, büyüklüğü ve verimliliğiyle, özel sanayileşme hamlesine ivme kazandırılmamıştır. Yeni teknolojiler üretiminde somut bir ilerleme sağlanamamıştır. Yasal temelleri kısmen oluşturulsa da, serbest piyasa modeli tamamen kurulamamıştır. Kamu yatırımları doğrudan üretken yatırımlardan, üretken olmayan

altyapı yatırımlarına yönelmiştir. Yatırımların ticarete konu olan sektörler yerine, ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmasıyla birlikte imalat sanayine yönelik yatırımlarda nispi bir durgunluk gözlenmiştir (Kazgan, 1995: 198-201).

Ocak 1980 istikrar programı köklü ve kapsamlı bir dönüşüm olarak o dönemin siyasi iktidarı tarafından benimsenmiş ve ileri sürülmüştür. Ancak, beş yıllık uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi 24 Ocak Kararları'nın, uzun dönemde başarısız olduğunu göstermektedir. Bugün Türkiye, diğer ülkelerle olan rekabetinde önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. 1980'li yıllarda dünyada ortaya çıkan değişimler sonucunda oluşan daha rekabetçi bir ekonomik ortamda, kronikleşmiş yapısal sorunlar, uyum güçlüklerine yol açmaktadır. Bununla birlikte, ülkemizde özelleştirme konusunda beklenen gelişme sağlanamamıştır. Sonuç olarak, 24 Ocak İstikrar Kararları ve devamında uygulamaya konan bir dizi yapısal reform programlarının uygulama sonuçları, ilk yıllarda kısmen başarılı sonuçlar vermesine rağmen, ilerleyen yıllarda yerini tekrar istikrarsızlığa bırakmıştır.

1989 yılı, 1991 sonuna kadar süren ve 1994'te tekrar şiddetli bir krizle noktalanın dört yıllık bir sürecin hazırlandığı yıl olmuştur. Çünkü 1989 yılı Türkiye için stagflasyon yılı olmuştur. GSMH'nin yıllık büyüme hızı %2'nin altında kalırken, enflasyon biraz yavaşlamış olsa da yine %60'ı aşmıştır. Göreli serbestleşen siyasal ortamda, işçi ücretleri ve memur maaşları hızla reel olarak yükselmiş ve 1988'de net yurtiçi faktör gelirlerindeki paylarını %17,4'e indirilen baskıları üzerinden atarak bu payı %20,5'e çıkarmıştır. Tarımda üretim %7'yi aşan bir oranda düşmüştür. Kamu kesimi açıkları ise tırmanmaya geçmiştir. Ama yine de 1990'lı yıllara çok farklı bir ortamda girilmiştir (Kazgan, 2006: 148-150).

Bu gelişmenin yanı sıra dış ticaretimizde önemli bir yer tutan Batı ekonomilerinin içinde bulunduğu durgunluk da dış ticaret açığının artmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda 1993 yılında dış ticaret açığı 14,2 Milyar Dolara cari işlemler açığı ise 6,4 Milyar Dolara yükselmiştir. Buna paralel olarak dış borçlanma da sürekli olarak artarak, 1988 yılında 40,7 Milyar Dolardan 1993 yılında 67,4 Milyar Dolara çıkmıştır. Körfez Savaşı Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatı olumsuz etkilemiş, petrol boru hattından elde edilen gelir kaybedilmiş bu arada dış ticaret politikasında uygulama değişikliğine gidilmiştir (Koçyiğit, 2003: 507).

Bütün bu olumsuzluklar içinde, artan dış ticaret ve cari işlemler açığına rağmen, bu açığın finansmanında zorluk çekilmeden ve rezerv artışı sağlanmıştır. Ayrıca, kamu açıkları ve faizlerin yüksek olmasına rağmen, enflasyon hızında aşırı bir artış olmadan kısa vadeli borçlarla tüketime dayalı bir büyüme ortamı içinde yapay dengelere bağlı sağlıklı bir ekonomik yapı kurulmuştur. Bu sağlıklı ekonomik yapının oluşmasında, krizi önceden görememek ya da yanlış uygulanan para ve maliye politikaları etkili olmuştur.

Tablo 31’de (s. 166) görüldüğü gibi enflasyon oranı 1994 yılından itibaren 2005 yılına kadar sürekli olarak düşmüştür. Bu dezenflasyon sürecine rağmen, yüksek reel faiz uygulaması ile Türkiye reel sektörü, uluslararası kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu sıcak para girişlerinin yarattığı yüksek finansal arbitraj sağlama olanağı, ekonomik büyümenin dış kaynak giriş çıkışlarına tabi kılınması açısından ciddi sakıncalar içermektedir. Büyümenin yabancı kaynak girişlerine bağımlılığındaki artış, TL’yi aşırı değerli hale getirmekte ve böylece ithalatı artırıp dış açıkları artırmaktadır. Yine bu sürece bağlı olarak reel faizlerin yüksekliği kamu borç stokunu artırıcı bir rol oynamaktadır.

Türkiye’nin 1989 sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonraki dış borç gelişimini Tablo 33 yardımıyla kamu ve özel sektör ayrımı şeklinde değerlendirelim. Görüldüğü üzere toplam dış borç stoku sürekli olarak artmaktadır. Kamu borç stokunun azaldığı yıllar olsa da genel eğilim artış göstermiştir. Ancak şuna dikkat etmek gerekir ki kamu borç stokunun azaldığı yıllarda genelde özel sektör borcu artmıştır. Bu da gösteriyor ki toplam dış borç stoku sürekli artmıştır. Son yıllarda kamuda dalgalanmalar varken özel sektör borcu ciddi anlamda artış göstermiştir. 1989 sermaye hareketlerinin serbestisinden sonra yükselen faiz oranları borçların sürdürülebilirliğini engellemiş ve ülke çok yüksek oranlarda faiz üzerinden borçlanmıştır. 2013 yılının ilk çeyreğinde kamu borcunda küçük bir azalma yaşanırken özel sektör borcunun 240 Milyar Dolar olması içler acısı bir durumu göstermektedir.

Tablo 33. Türkiye Brüt Borç Stoku (1989-2013) (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Dış Borç	Kamu (TCMB dâhil)	Özel
1989	43.911	37.272	6.638
1990	52.381	41.611	10.770
1991	53.623	42.495	11.128
1992	58.595	43.205	15.390
1993	70.512	46.933	23.579
1994	68.705	51.518	17.186
1995	75.948	54.174	21.774
1996	79.299	52.573	26.725
1997	84.356	50.832	33.523
1998	96.351	54.325	42.026
1999	103.123	55.113	48.011
2000	118.602	64.171	54.431
2001	113.592	71.479	42.112
2002	129.597	86.536	43.061
2003	144.092	95.217	48.876
2004	161.012	97.078	63.934
2005	170.508	85.836	84.672
2006	208.363	87.265	121.099
2007	250.361	89.326	161.035
2008	281.111	92.372	188.739
2009	269.105	96.644	172.461
2010	291.969	100.645	191.324
2011	304.361	103.614	200.747
2012	337.492	110.378	227.114
2013Ç1	349.895	109.961	239.934

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2012.

1989 yılında 32 sayılı kararla birlikte ve sonraki yıllarda izlenen aşırı değerli döviz kuru ve yüksek faiz politikası ile ülkeye önemli miktarda kısa vadeli spekülasyon sermaye girişi olmuştur. Döviz kurunu uzun süreli aşırı değerli tutmak bir yandan ülkenin uluslararası rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemekte diğer yandan da tüketime dayalı bir büyüme hızı yükselişini kamçılayan ithalat artışını özendirilmekte ve böylece ihracatı caydırdığından dolayı cari açıklara yol açmaktadır. 1989 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisi kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmıştır. Böylece ulusal piyasalarda döviz ve faiz birbirine bağlanarak MB'nin kontrolünden çıkmıştır. Bu yapı altında finansal dengelerin sağlanmasının koşulu, yurtiçi faiz getirisinin dövize bağlı spekülasyon getiriden yüksek olması, yani reel faiz oranının aşırı yüksek tutulmasıdır. Böylece uyarılan kısa vadeli spekülasyon sermaye, bir yandan kamu açıklarını dış tasarruf biçimiyle finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini

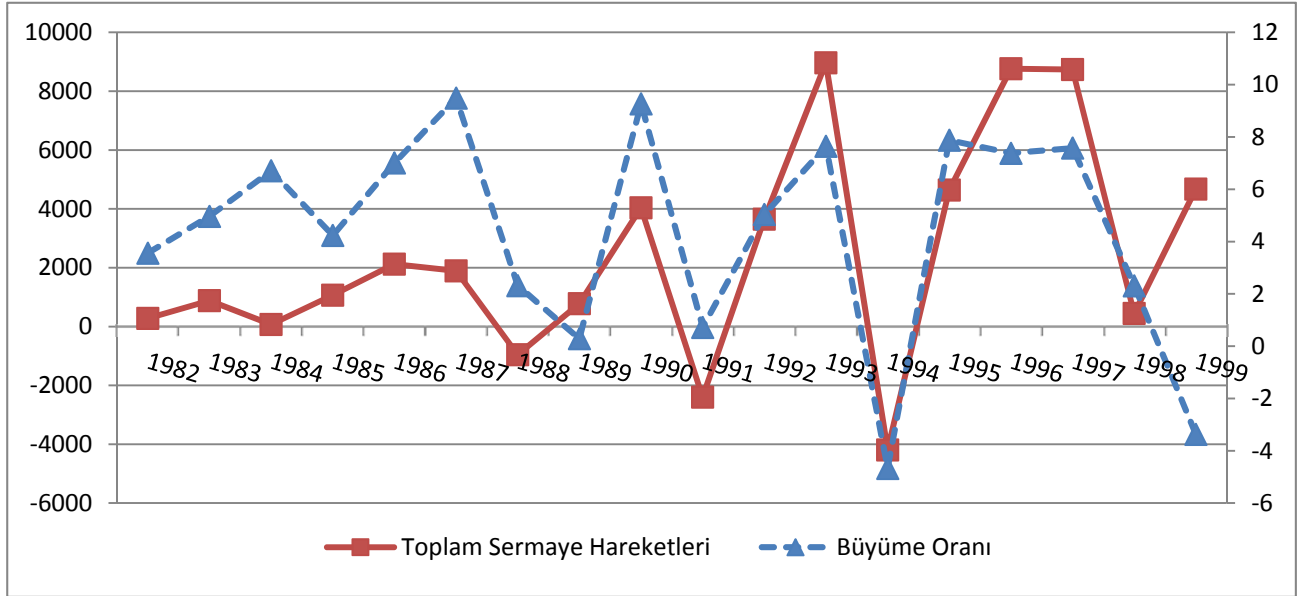
genişletmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan finansal liberalizasyon sermaye hareketlerini serbestleştirmekte ve özellikle yükselen piyasa ekonomilerinde genişletici kredi mekanizmaları ile kısa dönemde ekonomik büyüme toplam talep üzerinde etkili olabilmektedir. Sermaye girişlerine MB'nin müdahale etmediği durumlarda ulusal paranın değerlenmesiyle ithalat artışı cari açığa yol açmaktadır (Yılmaz ve Doğru, 2008: 221-222). Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası özellikle de 1989 sonrası sürecine baktığımızda benzer nitelikteki etkiyi görmek mümkündür. 1989 sonrasında Türkiye sık sık kısa vadeli sermaye giriş-çıkışlarına maruz kalmış, cari açık sürekli artmış ve ekonomik büyüme istikrarsız bir izlenim kazanmıştır.

Türkiye uzun yıllardan beri ekonomik büyüme konusunda kalıcı bir istikrar sağlayamamıştır. Bunun temel nedenleri; Türkiye'nin verimsiz sanayileşme tercihi, istihdam edilen sermaye ve emek faktörünün verimsizliği, teknolojik atılım yapmasını sağlayacak Ar-Ge harcamalarının ve eğitime yapılan yatırımların düşüklüğü, çarpan etkisini artıracak üretken yapıların yetersizliği ve girdilerin bilgi stoklarına yeterli katkı sağlayamamasıdır. Bunun dışında Türkiye'ye giren DYY'nin çok düşük seviyede kalması ve bunun yerine daha çok spekülasyon sermaye giriş-çıkışlarının yaşanması Türkiye'nin dinamik bir büyüme sürecine girmesini engellemiştir. DYY beraberinde teknoloji, bilgi ve kalifiye eleman getirmekte, giriş yaptığı ülkede uzun dönem kalarak ülkelerin daha hızlı ve istikrarlı şekilde büyümesine ve kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden GOÜ arasında yer alan Türkiye'nin özellikle DYY kanalı ile sermaye girişini kolaylaştıracak adımlar atması ve tercihlerini bu yönde yapması gerekir (Örnek, 2008: 205-206).

Türkiye ekonomisinde büyüme hızının 1980 sonrasında oynak bir seyir izlediği aşikârdır. Bu oynaklığın sebepleri şunlardır: Sermaye birikiminin kısa vadeli spekülasyon hareketlere bağımlılığı, fiyat istikrarsızlığı ve sermaye maliyetinin yüksekliği, mali disiplin altında kamunun yatırımcı kimliğini terk etmesi ve kamu açıklarındaki azalmaya karşın, borç ve faiz ödemelerinin payının yüksekliği, beşeri sermaye, Ar-Ge ve teknolojiye yetersiz yatırım, işsizlik ve işgücüne katılımdaki yetersizliktir (Doğru, 2004). Bunlara ek olarak ülkeye DYY'nin girmesini özendirerek tedbirlerin alınmaması, yani ülkeye yeterli miktarda ve uzun süre kalacak DYY'ye imkân sağlanmaması, politik istikrarın sağlanamaması, eşgüdemsüz ve popülist ekonomi

politikalarının uygulanması, ülkenin kendi iç dinamikleri ve gereksinimlerinden çok dış yapısal uyum politikalarına önem verilmesi, cari açıkları azaltıcı önlemlerin alınmaması, işsizlik sorununun çözilemeyişi gibi nedenler de sayılabilir. Kuşkusuz büyümenin istikrar kazanamamasında bunlardan en önemlisi kısa vadeli spekülative sermaye hareketleridir.

Şekil 13. Türkiye’de Sermaye Hareketleri (Milyon \$) ve Büyüme (%) (1982-1999)

Kaynak: Kazgan, 2009a: 168 ve Tablo 31 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 13 bize 1989 sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonrası büyümenin istikrarsız hale gelmesi iddiasının doğrulandığını göstermektedir. 1989 öncesine baktığımızda toplam sermaye hareketleriyle büyüme arasında aynı yönlü ilişkiden bahsetmek mümkün değil iken; 1989 sonrasına baktığımızda 1990’lı yılların hemen hemen sonuna kadar yani sermaye hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı yıllar boyunca büyüme ile sermaye hareketleri arasında aynı yönlü yani paralel bir ilişki söz konusudur. Yine sermaye hareketleri 1989 öncesinde istikrarlı bir izlenime sahip iken, 1989 sonrasında çok derin istikrarsızlıkların yaşandığını görmekteyiz. 1989 sonrasında ülkeye sürekli kısa vadeli spekülative sermaye girmiş ancak uzun süre kalmadan çıkış yapmıştır. Bunda ülkedeki politik istikrarsızlığın, güvensizliğin ve belirsizliğin etkisi çok büyüktür. Bunların yanında 1991 Körfez Savaşı, 1994 krizi, 1997-1998 Asya ve

Rusya krizlerinin de etkisi vardır. Yine ülkedeki faiz oranlarının yüksekliği de bunların arasında sayılabilir.

1989 yılı yani 32 sayılı karar ile birlikte ülkedeki büyüme sermaye hareketlerine çok duyarlı hale gelmiştir. Zaten Şekil 13 bunu açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye 1990'lı yıllar boyunca istikrarsız ve daha çok sıcak para girişlerine dayalı yapay büyüme trendine girmiştir. 2000'li yıllarda daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi bu istikrarsızlığa istihdam sorunu eklenmiş ve istihdam yaratmayan bir büyümeden söz edilmeye başlanmıştır. 2002-2008 yılları arasında her ne kadar büyümede istikrar gözükse de bu geçici olmuş ve de işsizlik sorunu büyümüştür. Aynı zamanda artan dış borçlar ve cari açık gidişatın çok da iyi olmadığını gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Türkiye yıllardır hem ekonomik hem de politik istikrarı yakalayamayan bir ülke olarak sancılı dönemlerden geçmiştir. Hem ekonomik hem de politik krizler ülkeyi belli aralıklarla ama sürekli olarak meşgul etmiştir. Ama hiçbir dönem 1990'lı yıllar kadar dalgalanmalarla ve sancılı geçmemiştir. Bu çalışmada 1923'ten günümüze ekonomi politik perspektiften büyümenin tarihsel süreçteki gelişimi incelenmiştir. Ekonomi politik gereği salt büyümenin seyrine değil, büyümeyle ilişkisi olan ve gerek politik gerekse ekonomik istikrarsızlığı doğuran diğer makroekonomik büyüklüklere de yeri geldiğince yer verilmiştir. Özellikle Türkiye ekonomisinde gündemden düşmeyen olgulardan işsizlik, dış borç ve cari açık konusunda değerlendirmeler yeri geldikçe yapılmıştır. Bu süreç belli başlı dönemler itibariyle ele alınarak siyaset-ekonomi ilişkisi bağlamında sebep sonuç ilişkileriyle mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda büyümedeki istikrarsızlık yılları tespit edilmiş ve bunun nedenleri üzerinde durulmuştur. İstikrarsızlığın 1980 neoliberal dönüşümü sonrası özellikle de 1990'lı yıllarda arttığı gözlemlenmiştir. Genellikle ekonomik istikrarsızlığın oluşmasında politik istikrarsızlığın etkisi çok büyüktür. Sürekli koalisyon hükümetleriyle ve çok sık aralıklarla hükümet değişikliğine giden Türkiye maalesef siyasi anlamda bir istikrar yakalayamamıştır. Bunun yanında küreselleşme, neoliberal dönüşüm ve sonrasında uygulanan reformların da bu sürece etkisi büyüktür.

24 Ocak İstikrar Kararları, iç ekonomik politikalardan ve dış gelişmelerden doğan ekonomik istikrarsızlığın sona ermesi ve ekonominin düzene sokulması için bir dizi tedbirler içeren bir pakettir. Bu kararların ana hedefi, 1977 yılından sonra iyice yükselen enflasyonu kontrol altına almak, ülkedeki kıtlık ve karaborsanın önlenmesi için çeşitli tedbirler, ekonomik sıkıntıları aşmak için üretimi çoğaltmak olarak belirlenmiştir. 24 Ocak İstikrar Kararlarının uygulanma sürecinde Türkiye çok çalkantılı bir siyasi dönem yaşamıştır. Ancak bu siyasi istikrarsızlık sürecinde Turgut Özal, hükümetlerin tümünde etkin bir rol oynamayı başarmıştır. Özal'ın bu görevleri sırasıyla; Demirel'in başkanlığında 1979 yılında kurulan azınlık hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı, askeri müdahale sonucunda kurulan hükümette ekonomi bakanı, 1983 yılından sonra sivil siyasi yaşamın tekrar başlaması sonrasında seçilen hükümette başbakan olmuştur. 24 Ocak İstikrar Kararları'nın temel kaygılarından bir tanesi

tıkanmış olan piyasa ekonomisine yeniden işlerlik kazandırmaktır. Bunun için olmazsa olmaz ilke ekonomideki bütün fiyatların gerçek kıtlıklarını yansıtmaları gereğidir. Dolayısıyla 1980 öncesi anlayışla belki bir anlamda destek gören negatif reel faiz politikası öncelikle ele alınması gereken konuların başındadır. Bilindiği üzere ekonominin reel piyasalar ve para piyasaları olmak üzere iki temel ayağı vardır. Para piyasalarında veya eş anlamlı olmak üzere finansal sektörde düzenleme yaparak sonuç almak reel sektörde aynı sonuca ulaşmak için gerekli olan zamana göre çok daha kısadır. Bu bağlamda 24 Ocak İstikrar Kararlarını takip eden süreçte önce kısa vadede sonuç alınacak hususlar öne çıkmıştır. Finansal sektör bu tanıma uyduğuna göre ilk müdahaleler para politikası alanında MB aracılığı ile gelmiştir. 1983 sonrasında para politikalarında önemli değişiklikler görülmüştür. Bu değişikliklerden birisi faizler üzerinde gerçekleşmiştir. Faizler üzerindeki devlet kontrolleri kaldırılarak gerçekçi reel faiz uygulamasına geçilmiştir. Kısa dönem faizler, uzun dönem faizlerin üzerinde tutularak enflasyonun uzun dönemde etkilenerek azalacağı izlenimi verilmiştir. 1987 yılında MB, API'ye geçmiş böylelikle para piyasalarında kullanabileceği önemli bir araca sahip olmuştur.

1989 yılında ekonomide dış finansal serbestlik kararı alınmıştır. Türkiye ekonomisinde genel olarak reel piyasalardan finansal piyasalara kadar geniş bir alanda oligopolistik bir yapı hâkim olduğu için rekabet zayıf kalmıştır. Dış ticaretin liberalleştirilmesi sayesinde iç piyasalara biraz çeki düzen verilebileceği ve ilerleyen dönemlerde de bu değişikliğin ihracat üzerinde de pozitif etki göstereceği düşünülmüştür. Bunun için Türkiye'de öncelikle finansal serbestlik sağlanmalı ve TL konvertibl hale getirilmeliydi. Ancak sonraki ekonomik gelişmeler işlerin pek de umulduğu şekilde gerçekleşmediğini göstermiştir. 1989 yılında Türk Parasını Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Bu kararla tam konvertibiliteye geçişin ilk adımları atılmıştır. Dış ticaret açığı, 1989 yılı ve sonrasında hızla artmıştır. Bunun en önemli nedeni bu yasayla sıcak paranın ülkeye girişinin önünün açılması ve bu gelişmenin de ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açmasıdır. Ayrıca önemli bir etken de 8-9 Ağustos, 1989 yılında alınan ithalatı kolaylaştıran, gümrük vergilerini azaltan kararlar olmuştur. İthalatta, kotalar büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, ancak birçok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltıp, artıran fon uygulamaları yaygınlaşmıştır.

Öte taraftan, Türkiye uzun yıllardan beri ekonomik büyüme konusunda da kalıcı bir istikrar sağlayamamıştır. Türkiye ekonomisinde büyüme hızının özellikle 1980 sonrasında oynak bir seyir izlediği açıkça görülmektedir. Bu oynaklığın sebepleri; sermaye birikiminin kısa vadeli spekülâtif hareketlere bağımlılığı, Türkiye'nin verimsiz sanayileşme tercihi, fiyat istikrarsızlığı ve sermaye maliyetinin yüksekliği, mali disiplin altında kamunun yatırımcı kimliğini terk etmesi ve kamu açıklarındaki azalmaya karşın, borç ve faiz ödemelerinin payının yüksekliği, beşeri sermaye, Ar-Ge, teknoloji ve eğitime yapılan yetersiz yatırım, işsizlik ve işgücüne katılımdaki yetersizliktir. Bunlara ek olarak ekonomik istikrarsızlığın veya ekonomik büyümenin istenilen düzeye erişememesinin arkasında yer alan diğer faktörler olarak DYY'nin istenilen düzeye erişememesi, devam eden politik istikrarsızlık, cari açık ve işsizlik konularında kalıcı çözümlerin geliştirilememesi ve popülist ekonomi politikaları gösterilebilir. Türkiye'ye giren DYY'nin çok düşük seviyede kalması ve bunun yerine daha çok kısa vadeli spekülâtif sermaye hareketlerinin yaşanması Türkiye'nin dinamik bir büyüme sürecine girmesini engellemiştir. Sıfırdan başlanarak yapılacak yeni DYY beraberinde teknoloji, bilgi ve kalifiye eleman getirmekte, giriş yaptığı ülkede uzun dönem kalarak ülkelerin daha hızlı ve istikrarlı şekilde büyümesine ve kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden GOÜ arasında yer alan Türkiye'nin özellikle DYY kanalı ile sermaye girişimi kolaylaştıracak adımlar atması ve tercihlerini bu yönde yapması gerekir. DYY düşük, kısa vadeli sermaye girişleri fazla olan Türkiye'nin spekülâtif ataklara çok fazla maruz kaldığından kırılganlık düzeyi artmıştır. Ülkede kısa vadeli sermayenin kontrol altına alınması gerekmektedir. Türkiye'nin yurtiçi tasarruflarını ve ülkeye gelen DYY'yi artıracak adımlar atarak ve aynı zamanda kısa vadeli sermaye girişlerini engelleyerek yatırımlarını artırması ülkede istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sağlayacaktır.

Yüksek ve aynı zamanda istikrarlı bir büyüme hızı tüm ülkeler için başarı göstergesi olarak kabul edilir. İşsizliğin azaltılabilmesi için dinamik, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümenin olması önemli bir koşuldur. Ancak Türkiye'de 1989 yılı sonrası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte kısa vadeli sermaye girişlerine bağlı olarak büyüme çok kırılgan hale gelmiştir. Başka bir deyişle bu kısa vadeli spekülâtif sermaye hareketleri büyümeyi ciddi anlamda etkileyen bir etken olmuştur. Özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı büyümenin kalıcı olmadığı ve kırılganlığın yüksek olduğu 1990'lı yılların istikrarsız büyümesi istihdamı da

olumsuz etkilemiştir. İstihdam yaratmayan büyüme olgusu özellikle 2000’li yıllarda artan oranda devam etmiştir. Çünkü 2001 krizi sonrası Türkiye’de 2008 küresel krizine kadar küçük dalgalanmalar olsa da sürdürülebilir bir büyümeden bahsetmek mümkün iken işsizlik sorununda herhangi bir çözüm görülmemektedir.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle, artan dış kaynakların kamu borçlarına dönüşmesine yol açan yeni mekanizmaları geliştirmiştir. Bütçe açıklarının yüksek faizli iç borçlanmayla finanse edilmesinin kolay hale gelmesi, kamu dengelerinde bozulmalara yol açmıştır. Kısa vadeli sermaye girişlerindeki artış kamu açıklarını desteklemiştir. Başka bir deyişle, dış tasarruflar, kamu tasarruflarını kovalamış ve onların yerine geçmiştir. Türkiye’ye giriş yapan kısa vadeli sermaye hareketlerinin büyük bir kısmının borç yaratan türlerden oluşu, dış borçları oluşturan yabancı para birimleri arasındaki kur farkından dolayı dış borç stokunun artması durumu ortaya çıkmıştır. Ülkeye giren yabancı sermaye, talep genişlemesine yol açan bir süreci başlatır. Bu talep genişlemesi, yani kısa dönemli büyüme ise özellikle ithalat kanalıyla cari açığın artmasına sebep olur. Ülkedeki yüksek faiz hadleri kısa vadeli yabancı sermayeyi ülkeye çekmekte ancak ülkedeki belirsizlik ve istikrarsızlıklar yabancı sermayenin çıkmasına neden olmaktadır. Kamu borçlanma kâğıtlarında faiz hadlerinin yüksekliği faiz arbitrajı yoluyla kâr elde etmek isteyen dış yatırımcıları çektiği gibi, ülke içindeki ticari bankalar, şirketler de dışarıdan kısa vadeli borçlanıp içeride bu kâğıtlara yatırım yapmışlardır. Ülkeye giren fonlar TL’ye çevrilip yüksek getirili kâğıtlara yatırılıyor, vade sonunda bu yüksek getiriyle birlikte TL’nin değeri düşmeden önce tekrar dövize çevrilip bir de kur kazancı elde edip yüksek kârlarla sermaye çıkışı yaşanmaktaydı. Ülkede özellikle 1990’lı yıllar bu şekilde bir süreçten geçmiştir.

Türkiye’nin git gide yükselen reel faiz oranlarıyla boğuşmak zorunda olduğu gibi, bir de 1989 sonrasında sermaye hareketlerinden kaynaklanan olağanüstü zikzaklı bir büyüme sürecine girdiği gözlemlenmiştir. Sermaye hareketleri sürekli dalgalanırken büyüme oranı da aynı şekilde dalgalanmıştır. Büyüme hızındaki bu istikrarsızlıklar küreselleşme olgusuyla, 1980 neoliberal dönüşümü ve sonrasında uygulanan reformlarla yakından ilgilidir.

1980 neoliberal dönüşümü sonrasında ithalatta liberalizasyon, ihracattaki ciddi teşvikler ve döviz kurunda esnekliğe geçiş gibi reformlar önemli sonuçlar doğurmuştur.

Çok yaygınlaşan ihracat teşvikleri ‘hayali ihracat’ skandallarına yol açmıştır. Döviz kontrollerinin hafiflemesi, bankaların ve firmaların yurtdışında döviz tutmalarına ve dış borçlanmalarına izin verilmesine sebep olmuştur. Dış ticaret ve kambiyo rejiminin serbestleştirilmesine bağlı olarak ithalatın hacmi ve bileşimi üzerindeki merkezi denetim zayıflamış; bu nedenle ihracat artışına rağmen dış açıklar azaltılamamıştır. Yine işgücü piyasası etrafındaki kurumsal çerçevenin, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev hakları üzerindeki sınırlamalarla sermaye lehine değişmesi 1980 sonrası dönemin belirgin özellikleri arasındadır. Yine bu dönemde tarım sektörü önemli ölçüde dışlanmış. Yapısal olarak savunmasız ve köylü tarımının olumsuz fiyat hareketleriyle karşılaşması söz konusu olmuş, tarımın ticaret hadleri önemli oranda gerilemiş ve tarımın MG içindeki payı önemli ölçüde azalmıştır.

GOÜ kategorisinde olan Türkiye 1980’lerden itibaren dışa açık, ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçmiştir. Türkiye’de 24 Ocak İstikrar Kararları ile serbest piyasa ekonomisine geçilmiş, dışa açılma ve borçlanma özendirilmiştir. 24 Ocak İstikrar Kararları ve sonrası uygulanan istikrar ve reform programlarının sonuçları, ilk yıllarda kısmen başarılı olsa bile ilerleyen yıllarda yerini tekrar kriz ve istikrarsızlığa bırakmıştır. 1990’lı yıllar itibariyle Türkiye ekonomisi çok sancılı bir sürecin içine girmiştir. Türkiye’de uygulanan istikrar programları kısa süreli başarılar gösterse de uzun dönemde başarısız olmuşlardır. Sağlıklı ve istikrarlı bir ekonominin yaratılmasında Türkiye öncelikle kendi milli anlayışına uygun, demokratik ve kararlı, aynı zamanda çağın fırsatlarından yararlanabilen ulusal, güçlü ve planlı hareket edebilen bir ekonomi oluşturması gerekir. Bunun için de öncelikle siyasi istikrar, çoğulcu, demokratik ve barışçıl bir anlayış gereklidir.

Ekonomik istikrarın kalıcı ve sürdürülebilir bir şekilde sağlanabilmesi için; toplumda oluşan güven probleminin aşılması, yeni ve çağdaş yapıların oluşturulması, enflasyon, işsizlik ve cari açıkla etkin bir şekilde mücadele edilmeli, sürdürülebilir bir büyüme ortamının temin edilmesi ve gelir dağılımı adaletsizliğini en aza indirecek reformların yapılması gereklidir.

Türkiye 1980 neoliberal dönüşümü ile birlikte bir dizi reformlar uygulamış, böylece ihracatı artırıp ekonomik büyüme ve her alanda istikrar sağlayacağı fikriyle ihracata dayalı büyüme stratejisine geçmiştir. Ancak bu sanıldığı gibi olmamış ülke çok

kötü politik ve ekonomik istikrarsızlık dönemlerinden geçmiştir. Ekonominin tüm kesimlerinde reel üretim artışına katkı ve bunun toplumun her katmanınca paylaşılması ana hedef olmalı; bu hem büyümeyi hem ihracat artışını, hem de tasarruf ve yatırım artışını sağlayacak nitelikte olmalıdır. Ekonomik büyümeyi, halkın refahını geri plana itip, salt parasal çerçevede ihracatı artırmaya dönük politikalarla bir raddeden sonra ihracatın da artmadığı bir Türkiye ortaya çıkar. Türkiye’de 1980’den başlanarak günümüze gerek ekonomi gerekse sosyal çoğu reformların belirlenmesinde Türk akademik ve sosyal birikiminden çok dış odaklı politikalar uygulamaya konulmuştur. Türkiye yeni dünya düzeninde kendi bilgi birikiminde ve iç dinamiklerinde ekonomik büyümesini hızlı, sürdürülebilir ve her alanda istikrarlı bir şekilde, içerde ve dışarda demokratik ve barışçıl adımlar atarak, küreselleşme ve kapitalistleşme sürecine eklemlenerek bunların fırsatlarından yararlanabilen bir konumu yakaladığı takdirde gelişmiş ülke kategorisinde yer alabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Yalçın. 2008, **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Açıklın, Süleyman. 2009, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **Hitit Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 1, ss. 1-15.
- Açıkgöz, Şenay. 2007, **İktisadi Büyümenin Kaynakları: Doğrusal Olmayan Dinamiklik, Oynaklık ve Yapısal Değişim**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ahmad, Feroz. 1995, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Sarmel Yayınları.
- Akalın Uğur. S. 2002, **Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul: Set Yayınları.
- Akalın, Uğur. S. 2004, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul: Set Yayınları.
- Akat, Asaf Savaş. 2009, **İktisadi Analiz**. İstanbul: Eflatun Yayınevi.
- Akçay, Memduh Aslan. 2002, “Atatürk ve Vargas Dönemleri (1920-1938): Türkiye ile Brezilya’nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırması”, **Planlama Dergisi**, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı, ss. 31-48.
- Akşin, Sina. Tanör Bülent. Boratav Korkut. 2005, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Aktan, Coşkun C. Vural İstiklal Y. t.y., “Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler”, Kaynak: <http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktanmakale.Pdf>, (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2013).
- Aktan, Okan H. 1998, “Atatürk’ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, ss. 29-36.
- Akyıldız, Hüseyin. Ömer Eroğlu. 2004, “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1, ss. 43-62.
- Akyüz, Yılmaz. 2009, **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Alkın, Erdoğan. 1992, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Apak, Sudi. Ayhan Aytaç. 2009, **Küresel Krizler, Kronolojik Değerlendirme ve Analiz**, İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

- Arı, Tayyar. 2004, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arıboğan, Deniz Ü. 2001, **Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Arrighi, Giovanni. 2005a, "Hegemony Unravelling-I", **New Left Review**, Vol. 32, pp. 23-80.
- Arrighi, Giovanni. 2005b, "Hegemony Unravelling-II", **New Left Review**, Vol. 33, pp. 83-116.
- Ateş, Sanlı. 1998, **Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi**, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ay, Ahmet. 2007, **Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ay, Ahmet. Zeynep Karaçor. 2006, "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 16, ss. 67-86.
- Aysan, Mustafa A. 1980, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü.
- Banar, Kerim. Ümmühan Aslan. 2009, "İktisat Politikalarının, Yasal Düzenlemelerin ve Teknolojik Gelişmelerin Yüksek Öğretimde Muhasebe Eğitimine Olan Etkisi: EİTİA ve Anadolu Üniversitesi İİBF Örneği-I", **Muhasebe ve Finans Dergisi**, S. 43, ss. 90-102.
- Barbaros, R. Funda. İsmail D. Karatepe. 2009, "60'lı Yıllarda Türkiye'ye Planlamadan Bakış" **Ege Akademik Bakış**, C. 9, S. 1, ss. 261-289.
- Barro, Robert J. 1996, "Determinants of Economic Growth", **NBER (National Bureau of Economic Research) Working Paper Series**, August.
- Başkaya, Fikret. 2005, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları.
- Baytal, Yaşar. 2007, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları: 1950-1957", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 40, ss. 545-567.
- Berber, Metin. 2006, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berber, Metin. 2011, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Trabzon: Derya Kitabevi.

Berberoğlu, Bahar. 2011, “2008 Global Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği’ndeki Etkilerinin Kümleme Analizi ile İncelenmesi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S. 1, ss. 105-130.

Berk, Ferit. 2010, **Küreselleşme: Dünyayı Sömürgeleştirme Süreci**, İstanbul: Vesta Yayınları.

Berkman, Ayberk Nuri. 2011, “Türkiye’de Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 2, ss. 259-282.

Bocutoğlu, Ersan. 2011, **Makro İktisat Teori ve Politikalar**, Ankara: Murathan Yayınevi.

Boratav, Korkut. 1982, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınevi.

Boratav, Korkut. 2003a, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, Ankara: İmge Yayınevi.

Boratav, Korkut. 2003b, "XX. Yüzyılın Sonundan XXI. Yüzyıla: Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü", **Özgür Üniversite Forumu**, S. 22, ss. 50-67.

Boratav, Korkut. 2004, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002**, Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut. 2011, **Bir Krizin Kısa Hikayesi**, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Boratav, Korkut. 2012, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, Ankara: İmge Kitabevi.

Bozkurt, Veysel. 2000, “Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, Der. Veysel Bozkurt, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 17-31.

Bozkurt, Veysel. 2003, "Geleceğin Toplumu Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", **Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, Der. İ. Sezal ve İ. Dağı, İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 169-196.

BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler). 2009, **Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009**, İstanbul: Yordam Kitabevi.

Coşkun, M. Nejat. 2002, “Türkiye Ekonomisinde Krizlerin Reel Sektöre Etkileri 1999-2002”, **Kriz ve IMF Politikaları**, Der. Ömer Faruk Çolak, İstanbul: Alkım Kitabevi, ss. 225-238.

Czech, Brian. 2000, “Economic Growth As the Limiting Factor for Wildlife Conservation”, **Wildlife Society Bulletin**, Vol. 28, Num. 1, pp. 4-15.

Çağlar, Ünal. 2003, **Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar**, İstanbul: Melisa Matbaacılık.

Çapan, Zekiye İnci. "**Dış Ticaret ve Ekonomik büyüme İlişkisi:1980 Sonrası Türkiye Örneği**"; Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2009.

Çarıkçı, Emin. 1991, **Türkiye’de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları**, Ankara: Adım Yayınları.

Çelebi, Esat. 2002, “Atatürk’ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 3, S. 1, ss. 17-50.

Çiçek, Uğur. Selim A. Hatırlı. 2009, “Küresel Ekonomik Krizin Türkiye İmalat Sanayi Sektörüne Etkilerinin Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Davraz Kongresi**, Isparta, ss. 545-555.

Çokgezen, J. Yalınpala. 2010, **1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi: Krizler, Politikalar ve Makroekonomik Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Çufalı, Mustafa. 2004, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara: Babil Yayıncılık.

DB. 2002, “Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy”, World Bank and Oxford University Press.

Demir, Osman. 1997, **Ekonomide Devlet**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurumu.

Demirgil, Hakan. 2011, “Politik İstikrarsızlık, Belirsizlik ve Makroekonomi: Türkiye Örneği (1970-2006)”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 31, S. 2, ss. 123-144.

Dernek, Zeynep. 2006, “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler”, **SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 1, ss. 1-12.

DİE. 1996, İstatistik Göstergeler, 1923-1995.

DİE. 1973, Türkiye Milli Gelir ve Harcamaları, 1948-1972.

Divitçioğlu, Sencer. 2013, **Karl Marx’da İktisadi Büyüme**, Ankara: Efil Yayınevi.

Doğanel Gönül, Feride. 2010, **Kalkınma Ekonomisi**. Ankara: Efil Yayınevi.

Doğru, Yılmaz. 2004, **Büyüme Politikalarının Teorik Temelleri ve Türkiye’de Büyüme Politikalarının Değerlendirilmesi, Kocaeli**: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Doğruel, A. Suut. 2002, “İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye’nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üzerine Düşünceler”, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 21-23 Kasım 2001, **Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum Bildiriler Kitabı**, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Doğruel, A. Suut. Fatma Doğruel. 2006, “Türkiye’de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar”, **İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar**, Der. A. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayıncılık, ss. 401-428.

DPT. 1988, “Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977”.

DPT. 2000, “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, DPT. 2544-ÖİK. 560.

DPT. 2006, Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/ekonomi.asp>, (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2013).

DPT. 2008, “Uluslararası Ekonomik Göstergeler”, Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC23E55631FCE5AB6C>, (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2013).

DPT. 2013, Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/tmeg/tmeg.asp> (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2013).

Duman, Erhan. 2011, **Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması**, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Duman, Koray. 2002, “Finansal Krizlerin Nedenleri, Etkileri ve Bankacılık Sektörüne Yansımaları”, **Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, ss. 38-50.

Dumlupınar, Ümit. 2008, **Dış ticaretin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: 1981-2005 Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Eaton, John. 1996, **Ekonomi Politik**, Çev. Şiar Yalçın, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Eğilmez, Mahfi. 2009, **Küresel Finans Krizi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eğilmez, Mahfi. Ercan Kumcu. 2004, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ejder, Haydar Lütfü. 2000, “Türkiye’de Vergi Politikaları”, **G.Ü.İ.B.F. Dergisi**, S. 4, ss. 127-132.

Ekzen, Nazif. 2006, “Cumhuriyetin Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)”, **İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar**, Der. A. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayıncılık, ss. 631-665.

- Ekzen, Nazif. 2009, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi: 1946'dan 2008'e**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Eleren, Ali. Mehmet Karagül. 2008, "1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi", **Yönetim ve Ekonomi**, C. 15, S. 1, ss. 1-14.
- Ercan, Fuat. 2005, "Türkiye'de Yapısal Reformlar", **Kapitalizm ve Türkiye I: Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi**, Der. Fuat Ercan Yüksel Akkaya, Ankara: Dipnot Yayınları, ss. 369-429.
- Ercan, Fuat. 2006, "Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine", **Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik**, Der. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Ümit Akçay, Tolga Ören, Ankara: Dipnot Yayınları, ss. 19-83.
- Ercan, Fuat. Gültekin Karakaş Derya. Tanyılmaz Kurtar. 2008, "Türkiye'de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişmeler", **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyet'in 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, Der. Gülen Elmas Arslan, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, ss. 213-252.
- Erçel, Gazi. 2006, **Uluslararası Para Fonu Geçici Komitesinin Toplantısı**, Ankara: DTM Yayınları.
- Erdem E., Şanlıoğlu Ö., İlgün M.F. 2009, **Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007)**, Ankara: Detay Yayınları.
- Erdem, Ekrem. Şanlıoğlu Ömer. İlgün M. Fatih. 2009, **Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007)**, Ankara: Detay Yayınları.
- Eren, Aslan. 2011, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ergin, Feridun. 1978, **K. Atatürk**, İstanbul: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Erkan, Hüsnü. 2008, "Entegre Sistemler Bağlamında Türkiye'nin Ekonomik Dönüşüm Süreçleri ve Geleceğe Yönelik Gelişimi", **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat 2008, İzmir/Türkiye.
- Eroğlu, Ömer. 2002, **Türkiye Ekonomisi**, Isparta: Bilim Kitabevi.
- Ersoy, Arif. 2008, **İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi**, Ankara: Nobel Yayınları.
- Eser, Uğur. 1995, "Küreselleşme: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Ekonomik Yaklaşım**, C. 6, S. 17, ss. 5-20.
- Eşiyok, B. Ali. 2004, "Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri, Yapısı ve Gelişme Dinamikleri (1923-2004)", **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar**, C. 1, ss. 1-225.

Ezer, Feyzullah. 2005, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’ye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, ss. 158-162.

Filiz, Yasemin. 2010, **Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları İlişkisi**, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Fischer, Stanley. 1993, “The Role of Macroeconomic Factors in Growth”, **Journal of Monetary Economics**, Vol. 32, Num. 3, pp. 485-512.

Giddens, Anthony. 1994, **The Consequences of Modernity**, UK: Polity Press.

Giddens, Anthony. 2000, “Modernitenin Küreselleşmesi”, **Küreselleşme Okumaları**, Çev. Kudret Bülbül, Der. Kudret Bülbül, Ankara: Kadim Yayınları, ss. 203–214.

Güçlü, Sami. Mahmut Bilen. 1995, “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, ss. 160-171.

Güneş, Turan. 1994, “Türkiye’de Tarım ve Sanayi İlişkilerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Örnekleri”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, S. 2, ss. 46-61.

Gürak, Hasan. 2006, **Ekonomik büyüme ve Küresel Ekonomi**, Bursa: Ekin Yayınevi.

Güvel, Enver A. 2011, **Ekonomik Büyüme Kuramları: Ulusların Zenginliğinin Dinamikleri**, Adana: Karahan Kitabevi.

Hazine Müsteşarlığı. 2013, İstatistikler, <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=H7deC+LxBI8=&mid=120&cid=12&nm=634> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2013).

Hiç, Mükerrerem. 1994, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

IMF. 2010, World Economic Outlook Database, <http://www.imf.org/external/index.htm>, (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2013).

Iversen, Torben. Cusack Thomas R. 2000, “The Cause of Welfare State Expansion: Deindustrialization or Globalization?”, **World Politics**, Vol. 52, Num. 3, pp. 313-349.

İnal, Vedit. 2013, **Büyüme Teorisinin Gelişimi ve Türkiye’nin Büyüme Sorunları**, Ankara: Efil Yayınevi.

İncekara, Ahmet. 1998, “Türk İktisat Politikalarının Analizi”, **Yeni Türkiye**, Eylül-Aralık, C. 5, ss. 37-64.

Karabıyık, İlyas. Metin Uçar. 2010, “Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 5, S. 2, ss. 37-58.

Karaçor, Zeynep. 2006, “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 16, ss. 379-391.

Karluk, Rıdvan. 2007, **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, Rıdvan. 2009, **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayınları.

Kartal, Fikret. 2011, “Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ve Para Politikasının Görünümü”, **Maliye Finans Yazıları**, Y. 25, S. 91, ss. 77-100.

Kaya, Raşit. 2009, “Neoliberalizmin Türkiye’ye Finansal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri”, **Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 235-260.

Kaynak, Muhteşem. 2005, **Kalkınma İktisadı**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Kaynak, Muhteşem. 2009, **Kalkınma İktisadı**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Kaynak, Muhteşem. 2011, **Büyüme Teorileri Giriş**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Kazgan, Gülten. 1988, **Ekonomide dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitapları Yayınevi.

Kazgan, Gülten. 1995, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Kazgan, Gülten. 2005, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, Gülten. 2008, “Cumhuriyet’in Temelinde Yatan, Günümüzde Aşınan İlkeler ve Ekonomik Kalkınma”, **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyet’in 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, Der. Gülen Elmas Arslan, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, ss. 511-532.

Kazgan, Gülten. 2008, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kazgan, Gülten. 2009a, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, Gülten. 2009b, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepek, Yakup. 2012, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Keyder, Nur. 1998, **Para-Teori-Politika-Uygulama**, Ankara ODTÜ Yayıncılık.
- Kıraçlar, Fatma (Kaya). 2005, **Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelini Analizi**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kibritçioğlu Aykut. 2001, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969–. 2001”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Y. 7, S. 41, ss. 167-185.
- Kibritçioğlu, Aykut. 1998, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 53, No. 1-4, ss. 207-230.
- Kıpal, Ulaş. Özgür Uyanık. 2001, **Türkiye Milli İktisat Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koçyiğit, Ali. 2003, “1980–2003 Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları”, **Makro İstikrar Politikası**, Der. Turgut Göksu, Hasan Hüseyin Çevik, Abdülkadir Baharçipek, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kök, Recep. 2000, **İktisadi Düşünce: Kavramların Analitik Evrimi**, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Kuştepelı, Yeşim. Umut Halaç. 2004, “Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 4, s 143-160.
- Kuyucuklu, Nazif. 1993, **Türkiye İktisadı**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Küçükkalay, Abdullah M. 2008, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Lall, Sanjaya. 2009, “Sanayileşme Stratejisini Yeniden Düşünmek: Küreselleşme Çağında Devletin Rolü”, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma**, Çev. Tevfik Koldaş, Der. Fikret Şenses, İstanbul: İletişim Yayıncılık, ss. 459-508.
- Madra, Ömer. ty. “Çürük Kirazları Ayıklamak”, **Akıntıya Kapılmak**, <http://derkenar.com/kitap/omer-madra+akintiya-kurek> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2013).
- Mütevellioğlu, Nergis. Sayım Işık. 2009, “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 159-204.
- Narin, Müslüme. 2011, “1980’li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarındaki Değişiklikler”, **Ekonomik Yaklaşım Kongresi: Türkiye Ekonomisi’nin Dinamikleri: Politika**

Arayışları, 22-23 Aralık 2011. Gazi Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara.

Nikitin, P. 2005, **Ekonomi Politik**, Çev. Hamdi Konur, Ankara: Sol Yayınları.

Ongun, M. Tuba. 2012, “1980’lerden Küresel Krize Dünya Ekonomisi”, **Ekonomik Yaklaşım**, C. 23, Özel Sayı, ss. 39-76.

Orhan, Ayhan. 2009, “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politiği ve Kadro Hareketi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 17, S. 1, ss. 120-147.

Öcal, Murat Ş. 1995, “Teknoloji, Küreselleşme ve ‘Yeni’ Durumlar”, **Ekonomik Yaklaşım**, C. 6, S. 18-19, ss. 101-116.

Önder, İzzettin. Türel Oktar. Ekinci Nazım. Somel Cem. 1993, **Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, İstanbul: Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Önder, İzzettin.1998, “Uluslararası Sermaye Anayasası: MAI 33”, **İktisat Dergisi**, S. 381, ss 33-34.

Öngen, Tülin. 2003, “Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri”, **Sürekli Kriz Politikaları**, Der. S. Savran, N. Balkan, Ankara: Metis Yayınları.

Öniş, Ziya. Fikret Şenses. 2009, “Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri”, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma**, Der. Fikret Şenses, İstanbul: İletişim Yayıncılık, ss. 705-743.

Örnek, İbrahim. 2008, “Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 63, S. 2, ss. 200-217.

Özçelik, Özer. Güner Tuncer. 2007, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 1, ss. 253-266.

Özel, Hüseyin. 2009, **Piyasa Ütopyası**, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Özel, Hüseyin. 2012, “Ekonomi Politiğinin Yöntemi ve Kapsamı”, **İktisat Felsefesi**, S. 1, ss. 12-42.

Özgüven, Ali. 1998. **İktisadi Büyüme**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özsoylu, Ahmet F. 2011, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim**, Adana: Karahan Kitabevi.

Öztürk, Hüseyin. 2004, **Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1950-2003)**, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Öztürk, Salih. Deniz Özyakışır. 2005, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, **Mevzuat Dergisi**, Y. 8, S. 94, ss. 1-19.

Öztürk, Serdar. Fatih Yıldırım. 2009, “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 2, ss. 145-165.

Pamuk, Şevket. 2012, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme** Seçme Eserleri-II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parasız, İlker. 2003, **Ekonomik Büyüme Teorileri**. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Parasız, İlker. 2007, **Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Payaslı, Volkan. 2011, “Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y. 7, S. 13, ss. 123-140.

Peterson, Wallace C. 1994, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Robertson, Roland. 1999, **Küreselleşme**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Romer, Paul M. 1994, “The Origins Of Endogenous Growth”, **Journal Of Economic Perspectives**, Vol. 8, Num.1, pp. 3-22.

Rousseau, Jean-Jacques. 2005, **Ekonomi Politik**, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi.

Sala-i-Martin, Xavier. 1990, “Lecture Notes on Economic Growth: Introduction to The Literature and Neoclassical Models”, **National Bureau of Economic Research**, Working Paper No. 3563, December.

Sanin, Levent. 1994, “Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Bazı Notlar”, **Ekonomik Yaklaşım**, C. 5, S. 14, ss. 97-117.

Sarfati, Metin. 2009, “Ekonomi Politüğün İnsanı “Kim”dir?”, **Çalışma ve Toplum**, S. 3, ss. 57-96.

Sarı, Müslim. 2004, **Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Ankara: TCMB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.

Savaş, Vural. 1986, **Kalkınma Ekonomisi**. İstanbul: Beta Yayınları.

Savran, Sungur. 2007, “Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni: Emperyalizmin ve Savaşın Yeni Dinamikleri”, Çev. Tuncel Öncel, **Küreselleşmenin Krizi**, Der. A. Freeman ve B. Kagarlitsky, Çev. İbrahim Yıldız ve Bahar Kara, İstanbul: Yordam Kitabevi, ss. 148-192.

Schumpeter, Joseph A. 2010, **Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi**, Çev. Hasan İlhan, Ankara: Alter Yayıncılık.

Serin, Necdet. 2001, “Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası”, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Der. Ahmet Şahinöz, Ankara: İmaj Yayınevi, ss. 305-321.

Sever, Erşan. 2009, **Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi**. Konya: Çizgi Kitabevi.

Seyidoğlu, Halil. 2002. **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Singer, Morris. 1977, **The Economic Advance of Turkey 1938-1960**, Ankara: Economic Society Yayınları.

Smith, Adam. 2008, **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Solow, Robert M. 1956, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, Num. 1, pp. 65-94.

Soyak, Alkan. 2005, “Ertelenen 9. Kalkınma Planı ve Türkiye’de Planlamanın Geleceği Üzerine Bir Not”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, S. 136, ss. 167-182.

Sönmez, Sinan. 2009, “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 25-75.

Stark, Werner. 1994, “İktisadi Düşünce ve Toplumsal Gelişme”, **İktisat Risaleleri**, Der. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayınları.

Susam, Nazan. Ufuk Bakkal. 2008, “Kriz Sürece Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerine Nasıl Etkileyecek?” **Maliye Dergisi**, S. 155, ss: 72-89.

Şahin, Hüseyin. 1998, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şahin, Hüseyin. 2011, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şen, Fulya. 2007, **Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Şenses, Fikret. 2009, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma**, Der. Fikret Şenses, İstanbul: İletişim Yayıncılık, ss. 235-280.

Şentürk, Canan. 2007, **Dış-Ticaret Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi**, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Şiriner, İsmail. Yılmaz Doğru. 2008, **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Taban, Sami. 2010, **İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye**. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Taban, Sami. 2011, **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller**, Ankara: Nobel Yayınevi.

Tanrıkulu, Kenan. 1983, **Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi**, Ankara: İktisadi Planlama Başkanlığı Uzun Vadeli Planlar Dergisi, Uzmanlık Tezi.

TCMB. 1999, “Türkiye ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası”, Kaynak: http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/99turkce/rapor99_2.html (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2013).

TDK. 2013, Genel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52436fe172c3b7.93035886, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2013).

TEPAV. 2008, Faaliyet Raporu, http://www.tepav.org.tr/upload/mce/genel/yillik_raporlar/tepavepri2008faaliyetraporubasil.pdf (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2013).

Tezel, Yahya Sezai. 1995, “Türkiye’de ‘Sanayileşme’, ‘İktisadi Büyüme’, ve ‘Piyasa Toplumu’”, **TÜSİAD Görüş**, S. 21, ss. 26-32.

Tiftikçigil Yavuz, Burcu. 2010, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Kalkınma Ajansları**, İstanbul: Derin Yayınları.

Tokgöz, Erdinç. 1997, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)**, Ankara: İmaj Yayınevi.

Tokgöz, Erdinç. 2001, “Türkiye İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri (1923-2000)”, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Der. Ahmet Şahinöz, Ankara: İmaj Yayınevi, ss. 3-50.

Turan, Zübeyir. 2005, “Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri”, **TÜHİS**, <http://www.tuhis.org.tr/dergi/agustos2005/makalezturnan.pdf> (Erişim Tarihi: 16.07.2013).

Turgut, Serdar. 1991, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Adalet Matbaacılık.

TÜİK. 2006; "Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1983-1999", <http://www.tuik.gov.tr>.

TÜİK. 2011, “İstatistik Göstergeler (1923-2011)” Kaynak: www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=158 (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2013).

Türkiye Ekonomi Kurumu, 2003, “Büyüme Stratejileri”, Tartışma Metni 2003/5.

TÜRMOB. 2001, **Ekonomik Rapor 2000**, Ankara: TÜRMOB Yayınları-160.

TÜSİAD. “1995 Yılına Girilirken Türkiye Ekonomisi”, **TÜSİAD Dergisi**, ss. 165-170.

TÜSİAD. “1996 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi”, **TÜSİAD Dergisi**, ss. 8-23.

TÜSİAD. 2011, <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/raporlar/turkiye-ekonomisi-2011/> (Erişim Tarihi: 18 Haziran 2013).

TÜSİAD. 2012, <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/raporlar/turkiye-ekonomisi-2012/> (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2013).

Uludağ, İlhan. 1990, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Uysal, Yaşar. 1997, **Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi-Türkiye Örneği-**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Ünsal Erdal M. 2007a, **Makro İktisat**, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Ünsal Erdal M. 2007b, **İktisadi Büyüme**, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Üşür, İşaya. 2003, “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları”, **Praksis**, S. 10, ss. 211-238.

Vandenbroucke, Frank. 1998, **Globalisation, Inequality and Social Democracy**, London: Institute For Public Policy Research (IPPR).

Wallach, L. Sforza M. 2002, **DTÖ Kimin Örgütü? Şirket Küreselleşmesine Direnmek İçin Nedenler**, Çev. Deniz Aytaş, İstanbul: Metis Yayınları.

Yardımcı, Pınar. 2006, “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi**, C. 9 S. 10, ss. 96-114.

Yeldan, Erinç. 1996, “Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Türk Finans Piyasalarına Olan Etkileri Üzerine Gözlemler” **Ekonomide Durum**, S. 1, ss. 41-48.

Yeldan, Erinç. 2001, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, Erinç. 2008, **Küreselleşme Kim İçin?**, İstanbul: Yordam Kitap.

Yeldan, Erinç. 2010, **İktisadi büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Ankara: Efil Yayınevi.

Yeldan, Erinç. 2012, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, Erinç. Taşcı Kamil. Voyvoda Ebru. Özsan M. Emin. 2012, “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?”, **TÜRKONFED**, C. 1, İstanbul: Sis Matbaacılık.

Yenal, Oktay. 2010, **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yeşilay, Rüstem Barış. 2005, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 19, S. 1, ss. 117-132.

Yıldırım, Nesrin. 2011, **İktisadi Büyüme Teorisi**. Ankara: Barış Kitap.

Yıldırım, Süreyya. 2006, “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** C.7, S.1, ss. 1-23.

Yılmaz, Ömer. Merter Akıncı. 2012, **İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yılmaz, Levent. 2001, **Umberto Eco ile Kriz Üzerine**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yükseler, Zafer. 2009, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu”, **TCMB**.

